

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ

آي پيمان وارو خدا کان ۾ چيو ۽ سچ وارن موصاف ڏيو

ماہوار الصَّادِق

ڪراچي سنڌ

عالي ادبي ديني اصلاحاتي

سنڌي ساهت سال آي | امروڻي رڪم نمبر

ايڊيٽر: حافظ محمد اسماعيل

حضرت امروڻي رڪم، آزادي لاءِ مولانا عبيدالله سنڌي جي ”جنودِ ربانيه“ نالي تيار ڪيل فوج ۾ ليفٽيننٽ جنرل جي عهدي تي هئا. حضرت امروڻي انگريزن کان آزادي وٺڻ خاطر جهاد ۽ جنگ جون تياريون پئي ڪيون، ان لاءِ پاڻ وٽ ۽ مختلف هنڌن تي گهڙڻا هاليا تون. انگريز بزرگ امروڻي کان تمام ڊنل هئا. هڪ ڀيري ڪراچيءَ ۾ سنڌ جي ڪمشنر حضرت امروڻي کي چيو ته اوهان حڪومت جي مخالفت ڇو ٿا ڇڏيو. حضرتن چيو ته مان انگريزن جي رت جو بهاسي آهيان ۽ فرمائيندا هئا ته جيڪڏهن مان جيئرو رهيس ته انگريزن جون رتون ٽڪي ٽڪي وڪڻائيندس. حضرت جن فرمائيندا هئا ته انگلينڊ جي سڄي حڪومت جي قيمت اسان جي مسجد جي موريز جي هڪ پٿر برابر نه ٿاهي ۽ فرمائيندا هئا ته ڏهن انگريز منهنجي مقابلو ۾ ساهون اچن ته ڏهن ئي جو هڪ چمات سان ساهه نه ڪڍيان ته مان پورل شاهه جو پٽ ئي ٿانهان.

ضروري نوٽ

حضرت امروٽي رحمہ جي باري ۾ ڪيترن ليکڪن، مختلف وٽن
آهي هڪ ٻه دفعا گرفتار ٿيڻ جا واقعا لکيا آهن. امان جي
تعلق مطابق حضرت امروٽي رحمہ ڪڏهن به گرفتار نه ٿيا آهن،
جيڪي مٿين قسم جون ڳالهون لکيون ويون آهن، اهي سڀئي
غلط فهم تي مبني آهن. اهو هن ڪري، جو برادر انگريز حڪومت
ڪڍي پورا بزرگن کي گرفتار ڪرڻ لاءِ پاڻ وٽ گهرايو، يا امروٽ
ٻوليس موڪلي، پر هر دفعي هن موٽي تي امن عامه جي صورت
حال پکڙڻ ڪري، سرڪار کي پنهنجو ارادو واپس وٺڻو پيو.

حضرت امروٽي رحمۃ الله عليه جي ولادت جي تاريخ نامعلوم، مهينو
رمضان المبارڪ ڏينهن اربع ۱۲۷۹ھ. وفات ۲ رجب ۱۳۳۸ھ
مطابق ۵ نومبر ۱۹۲۹ع.

الوحيد جي ”سنڌ آزاد نمبر“ ۾ شيخ عبدالمجيد سنڌي لکاريو
آهي ته انگريزن کان قطع تعلقات واري مشهور تحريڪ جو تصور
دهلي جي هڪڙي اجلاس ۾ حضرت امروٽي جي طرفان پيش ٿيو،
پوءِ سڄي هندستان ۾ پکڙجي ويو.

پبلشر :- حافظ محمد اسماعيل

شايع ٿيڻ جو هنڌ :- مڪان AKI-2S-1 لڳ ميدگاه مدرسو مظهرالعلوم
حسن ڀائي بندوڻ والا روڊ ڪڏو ڪراچي نمبر ۲

چيچڻ جو هنڌ :- لاهي پرنٽرس مسجد استرديت، ميمڻ محلو

ڪاڏي ڪاٽو ڪراچي ۲ - فون ۲۱۷۹۳۳

مولانا محمد صادق
نصفه لک روپ ۶ لک روپ
کلمہ گارانت

ماهوار الصادق کراچی

جلد ۲	رمضان - شوال - ذوالقعد سنہ ۱۴۰۱ھ جولاء - اگست - ستمبر ۱۹۸۱ع	شمارو ۶-۷-۸
سنگار	سنگار بندو	صفحہ نمبر
پنهنجي ٻاران	ادارو	۲
حضرت مولانا ابوالحسن شاه		
تاج محمود امروٽي رحه	امروٽ اڪيڊمي	۹
حضرت مولانا امروٽي رحه	دادا سنڌي	۲۰
سياسي پس منظر	محمود شاه	۳۰
منهنجو ساٿين حضرت امروٽي	عزيز الله پوهيو	۳۸
صدارتي تقرير	حضرت امروٽي رحه	۵۸
حضرت امروٽي ۽ آزادي		
جون تحريڪون	جناب محمود شاه	۷۹
حضرت مولانا امروٽي جي زندگي	مولانا محمد هاشم خلافتي رحه	۸۳
امروٽي، مخدوم شهيد بلال جو پڙاڏو	مولانا عبدالڪريم چشتي رحه	۸۵
حضرت امروٽي ۽ ان جون ڪراستون	ابو سمود	۹۰
ڪمر ڪيئن هو	سي آئي ڊي جا ريمارڪ	۹۷
ناسوري جيوڙا	محمد ياسين شورو	۱۰۶
مجاهد درويش	محمد عثمان الوري	۱۱۳
منهنجي لاءِ مارو	مولانا خان محمد نوحائي	۱۱۵

سرپرست: مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي

ايڊيٽر: حافظ محمد اسماعيل

سب ايڊيٽر: عزيز الله پوهيو

خريداري جا اڪھ: سالانو ۲۵-۰ روپيا ڇھ ماھي ۱۸-۰ روپيا

في ڪاپي ۹-۰ روپيا

خط و ڪتابت لاءِ هيٺين ايڊريس ياد رکندا

حافظ محمد اسماعيل AKI-2S-1 لکڻ عهڊڪاء مدرسو مظهر العلوم

ڪڏو ڪراچي نمبر ۲

امروتي نمبر ڇو؟

اڃا پنهن جڏهن؟ سڄڻ ساريو نه مري،
وتيون وهه گاڏيون پري ڇو نه پنهن،

لڳئي ڪونه اٿن، ڪو ڳڻ ٻاروڇل جو.

(لطيف رحم)

تاريخ جي عظيم شخصيتن ۽ هستن جون سوانح عمريون ۽ زندگي جا احوال ڪنهن بزرگ پرستي ۽ وڏن جي ٻوڄا ٻاٽ واري نظريي ۽ روايت پٽاندري نه والهي روايت يا رجعت پرستي چئي، پر جيڪڏهن تاريخي شخصيتن جي بلند ڪردارن ۽ روشن ستارن جي پرنڊڙ لائن مان ڪا لات هاري، پوئتون ايندڙ نسلن لاءِ رستي کي روشني بخشڻ مقصود هجي ته پوءِ شخصيتن جي زندگي جي، تاريخ لکڻ بدمت نه بلڪه سنت چئبي. ام الكتاب قرآن ڪريم جي ٻان ۾ به انبياء عليهم السلام جو تذڪرو اهڙي مقصد هيٺ آندل آهي. اسان جي هن خصوصي شماري جو هرو سرتاج سنڌ، حضرت تاج محمود امروتي رحمته الله عليه به اها منزل نما، نشانبر، شخصيت هئا، جن جو وجود سمورو ۽ پنهنجن ڏي موڪليو ويڃن به قدرت ٻارن انساني رهنمائي جو هڪ شاندار مثال ۽ ڪارنامو آهي. افسوس ۽ شرم سان هي اقرار ڪرڻو پوي ٿو ته هن عظيم، قومي، هيري جي ڪارنامن، خدمتن ۽ آزاديءَ جي لاءِ شاندار سر فروشانه جدوجهد کي اسان پوئتن، نه سمجهيو، نه سمجهيو.

امروتي رحمته الله عليه سڄيءَ جي ماڻهن کي فولاد ۽ رڱ جو ان موت ماڻهو بنائڻ آيو هو. ساهي، داروغي ۽ تپيدار کان ڊڄيو ماڻهوءَ کي انگريز بهادر جي ڪرلن، جرنلن، وائسراڻن ۽ چارجن سان ويڙهائڻ آيو هو. هو پنهنجي جهوڪيءَ کي بازن کان بازي کڻڻ جو ڪٽر سڪاري

ويو، حضرت امروني پنهنجي دؤر ۾ تصوف ۽ روحانيت جي آسمان تي
 پھتل هو، وٽس تڙڪه نفس يعني قلب جي صفائي لاءِ ملوڪ جي راه
 جا ٻانڌڻڻڙو جڏهن الله الله جو ذڪر وٺڻ ايندا هئا ته کين حڪم فرمائيندو
 هو ته ويهي انگريزن کي ڪاريون ڏيو ته توهان کي ذڪر جو ثواب ملندو.
 انهيءَ مان هي ثابت ٿئي ٿو ته امروني پير وٽ غلاميءَ جي لڙائڻ ۾ الله
 الله جو ذڪر تنوارڻ به آداب جي خلاف هو. امروني پٺيءَ اُڪهاڙڻ
 ڪلهي تي ڪنجري وارن کي پڙهائي رهيو هو ته:

اسان تي ملڪ مذهب جي مدد لازم مرڻ تائين،
 انهيءَ اعلان ۾ ايذا رسي آخر ته بسم الله.
 وري ڪڏهن جوش ۾ اچي فرمائيندا هئا:

مسلمانو ڪريو ڪوشش هٿايو جلد جارج کي،
 تپڙ ٽاپيون ٽڌا ٽولريون پڌايو جلد جارج کي.

۽ وطن جي محبت ۾ سرشار ٿي تنواريندا هئا ته:

عمر اباڻي تانگهه مور نه لهندي منهنجي من تان
 زيور زرينون زينت وارا ڪين وٺڻ ٿا ويس مون سارا
 هاڻي ساهه ستمر سڀ سانگ

اڪنڊ اباڻي رت ٿي رٿاري، ڪاٺڻ خوشيون سڀ ڇڏير وساري
 پاڻان طول وهائڻ سڀ تانگ

دم دم دل ۾ پور پنهورن، اڪڙيون انهن لاءِ ڳوڙها ڳاڙن
 ويٺي اڏاڻا ڪهانگ

روز ازل کان ٽن جي آهيان، ٻانڊي ٿي هت وره وساريان
 هاڻي وره سٺائي اها ٻانگ

ملڪ ملير جي هر سهاڻي، هن ته حسن جي ساهه کي سڀيائي
 ڪهڙيءَ ڪهڙيءَ تانگهه

۽ ڪڏهن ڏسندا ته فرنگي حڪومت کي بين الاقوامي اصولن تي ذليل ۽
 خوار ڪرڻ لاءِ سنڌ ۽ هند سان انگريز سرڪار کان لاڳاپا ٽوڙڻ واري

تحريڪ ڪلائي، دنيا ۾ انقلاب آڻڻ جي سڃاڻپ لاءِ، ”هجرة“ جنهن جو اصل بانيڪار حضرت محمد رسول الله صلي الله عليه وسلم هو، ان کي سنڌ ۾ دهرائون. سنڌ جي ماڻهن جون افغانستان طرف کاڌين جون کاڌيون پرائي روانيون ڪيائون.

هڪ هجرت ڪرڻ وارن جي رسل، جنهن ۾ رئيس المهاجرين جان محمد خان جوڻيجو ۽ ٻيا جماعتي هئا، ان کي روانو ڪرڻ لاءِ حضرت اسروتي پنهنجي سر پاڻ پشاور تائين ويا، سڄي سفر ۾ هر هڪ سندن هي قدر جهونگاري رهيو هو:

جلالي ڏي جوانن کي سڃا الله ٻاجهه،
مهاجر جي اچڻ توڏي ڇڏي هي ملڪ سڀ سارا.
تاري تن سڃا الله وسيلو تن توڪل جو،
الاهي لاهه چوڌاري سندن وڃڻ مٿي سارا.
وڃي رنگروٽ ۽ پٺا ڪيائون عهدا سڀ ڪوڙا
سڪهو ڏي سوڀ جون سروسون پيو تن ڪهاڙ ڪهاڙا.
حسن جي دانن ڌر تنهنجي گهڻي آ آه زاريءَ سان،
مدد جي ويل هائي ٿئي، ڪريو سائين سي سويارا.

حضرت اسروتي پنهنجي وطن جي ڳوٺاڻن کي ۽ هٿين خالي هارين کي، هٿيار بند انگريز سان لڙڻ جو چڪو جذبو هٽا ڪيو سو فقط سندن ئي شان آ.

سنڌ سرڪار پاران جاري ٿيندڙ نامور رسالي ماهوار ”پيغام“ جلد ۵ شمارو ۹-۱۰ ۾ حضرت اسروتي جو هيءَ واقعو اچي چڪو آهي ته بيشي ۾ خلافت جي جلسي ۾ شرڪت لاءِ جماعت سميت وڃي رهيا هئا، رستي ۾ سرپرور خاص اسٽيشن تي پهتا ته پليٽ فارم تي وڏو ڪوڙو لڳو پيو هو، حضرت جن کي ٻڌا ڪرڻ تي معلوم ٿيو ته ٽي ترڪ جاسوسيءَ جي شڪ ۾ پوليس وارن گرفتار ڪيا آهن، جڏهن اها خبر پڌرائون ته جوش ۾ اچي

ويا ۽ جماعت کي ڇهائون ته جهاد جو وقت اچي ويو آهي . اسان جا ترڪ پائر ٻڌجن ٻيا، انهن کي آزاد ڪرائڻ لاءِ هر طرح جي قرباني ڏيڻي آهي . جماعت جا ڏهه يارنهن ماڻهو ريل مان لهي ٻيا، بزرگن کين ڇڏو ته اسان جون بندوڻون الله اڪبر جو نعرو آهن، پٿرن جون جهوليون پري رب تي توڪل رکي لٽار ٻڌي بيهو ته ترڪ پائرن کي آزاد ڪرايون .

جماعت جا ماڻهو پٿرن سان جهوليون پري لٽار ٻڌي نعرو ٽڪير هڻڻ لڳا ۽ حضرت امروتي انهن جي اڳڀر ٿيو . حضرتن جو اهڙو جوش ۽ جذبو ڏسي ماڻهو ڪنهن لڳا ۽ پوليس وارا اهڙي جلالتي ڏسي ترڪن کي ڦٽو ڪري وئي پڳا .

حضرت امروتي جي زندگي مجاهدانه ۽ جرئت مندانه ڪارنامن سان ڀري پئي آهي . سنڌ وارن پنهنجي هن عظيم اڳواڻ جي سوانح حيات نه لکيندا ڪنهن نه ذهن ۾ ياد رکي، ائين ڇو ٿيو؟ سندن اها مجاهدانه جاکوڙ اڳتي ڇو نه وڌي؟ ڪنهن کي ڏوه ڏيون؟ ڪنهن کي ميار ڏيون؟ هٿيون ڏيئي هٿ، ڪڇو ٿي ڪڇڻ کي ڪرين !

هيءَ دنيا مسافر خانو آهي، هن زمين جي گولي تي تاريخ جون ڪمڻي عظيم المرتبة شخصيتون آهن، جن جو وجود پنهنجي پنهنجي لومن لاءِ هڪ انجمن، هڪ ادارو، هڪ تنظيم يا هڪ درسگاه، بلڪه هڪ يونيورسٽي جيان آسرم هيو . حضرت امروتي جو وجود مسعود به بلڪل هڪ اهڙو ئي عظيم هيو . حضرتن جي دؤر زندگي ۾ به قوم جي ڪيترن ئي فردن جو ڪردار افسوس جهڙو هيو، آزادي جي جن لائنن تي قوم کي امروتي هلائڻ گهري هو ۽ جيڪي سوراڄي ورڪر پيدا ڪرڻ گهري هو، بقول عبيدالله سنڌي جي ته اهي ”نان ڪو آهر پٿر“ ماڻهو هجن ها، جيڪي انگريز جي ڪنهن به منصوبي سان ڪو به ڪو آهر پٿر (ٺاهه) نه ڪن ها، پر زمانه جي اٿل دستور اسان کان امروتي واپس ورتو . هن جي وفات کان پوءِ اهو مزد سازيءَ جو ڪارخانو بند ٿي ويو . سنڌ

جي فضائن کي، اُروڻيءَ آزاديءَ جو نعرو ته ڏيئي ڇڏيو هو، پر ان جا
 ڪهڙا نالا لڳا، شيخ الهند محمود الحسن، عبيدالله سنڌي، تاج محمود
 اُروڻي، شهيد الله بخش سومري ۽ مولانا محمد صادق ڪڏي واري کي ڇڏي،
 ولاتين جي دام هرننگ ۾ ڦاٿا ۽ وقت جي وهڪري ۾ لڙهي ويا. جن
 جو اڳتي هلي ڪري پٽ سان سٺن به لڳو ۽ رڃ کي رڃ به سمجهائون،
 پر هاڻي ڇا ٿئي؟ هٿ جي ويڙهي جو نه ويڇ نه طبع. اُروڻي
 ڪڏهوڪو الله ڏي هليو ويو ۽ سندس مائي به پٺاڻن راهه رباني وٺي
 ويا، يا تن تنها رهجي ويا. السوس جا هٿ مٿن وارن لاءِ لاکڙي
 لطف فرمائي ڇڏيو آهي ته :

سي ترها ڪئن نما، جن ماريا ٿي مڇ،
 ڪهوڙا، تن ڪهوڙن جا، رنن به رڃ،
 هاڻي پالهي سروسڇ، ويو سان مرڻ جو.

”الصادق“ جو هي خصوصي يادگار شمارو ڪڏهن به سنڌ جي اسان
 اُروڻ واري جي سوانح حيات کي ۽ زندگي جي ڪارنامن کي پنهنجي
 پڙهندڙن جي آڏو صحيح ۽ حق ادا ٿي سان پيش ڪري نه سگهندو، پر
 اسان جي هي ناڪام ڪوشش فقط يوسف جي خريدارن مان پسان ڳٺائڻ
 لاءِ آهي ۽ اس - ور نه سنڌ جي هيءَ سدا حيات شخصيت جيڪڏهن
 ڪنهن ٻي قوم کي ملي ها ته نه ڇڙو ان جي احوالن تي لکيل ڪتابن
 سان دنيا جون لائبريريون سينگاريل هجن ها پر سندن نالي تي ڪيترا ئي
 قومي ۽ بين الاقوامي اعزاز، تمغا ۽ ادارا، يادگار هجن ها. اسان ڪهڙي
 السوس ڪرڻ عبوس هي چئي اس ڪرڻ مناسب سمجهون ٿا:

درد دل جي دانن ڪنهن کي ڪين ڏينداسين،
 پنهنجا ڳوڙها بار روئي بي ڇڏينداسين.

ٿورا نه ٿورا مون تي مارو ٿڙن جا

اسان کي هن نمبر شايع ڪرڻ ۾ حضرت اُروڻي رحمته الله عليه جي

زندگي بابت جن بزرگن کان حال احوال ملهيا، اسان انهن جا تمام ٿورائتا آهيون. مختلف مضمونن ۾ آيل مختلف روايتون مناسب موقعي سان ڄاڻايل آهن، اسان تي اهڙي مهرباني ڪندڙ مولانا اسيد علي صاحب پنهور رهڙي وارا، مولانا محمود حسين صاحب لهرزند حضرت هاليجوي رحمته الله عليه، جناب ميان عبدالستار صاحب سجاده نشين بائيبي شريف، جناب سيد محمد شاه صاحب امروٽي سجاده نشين امروٽ شريف، جناب حافظ علي محمد صاحب عاقلاني، جن خصوصي مهرباني فرمائي. مولانا اسيد علي صاحب جي عمر هن وقت ۱۲۰ سال آهي، منجهن عمر کان ئي امروٽ شريف سندن اچڻ ويڻ ڪري رابطو قائم رهيو. حضرت امروٽي جي صحبت واري لبس سان رهڙي، گهٽ، خيرپور ۽ آس پاس ۾ وڏيون تبليغي خدمتون سرانجام ڏيندا آيا آهن. شرڪ ۽ بدعت جي خلاف جهاد ڪندي سندن ڄمار گذري آهي. مولانا محمود حسين پنهنجي عظيم المرتبت والد حضرت حماد الله رحمته الله عليه سان گڏجي امروٽ ويڻ شروع ٿيا، پڇاڙي علم جي دستار فضيلت ٿاين ۽ ان کان پوءِ به لا تعداد ٻهرا حضرتن جي زيارت ۽ صحبت ۾ ويندا رهيا. هن وقت سندن عمر ۷۱ سال آهي.

ميان سائين عبدالستار صاحب بائيبي وارا حضرت امروٽي جي وڏي خليفي پنهنجي والد بزرگوار ۽ حضرت امروٽي جي جهونڙن فقيرن کان اڪين ڏٺو ۽ ڪنهن ٻڌو احوال ايترو ته رڪن ٿا جو هڪ ضخيم ڪتاب تيار ٿي سگهي ٿو.

جناب حافظ علي محمد صاحب عاقل وارو اڪين کان ٿاين آهي، جن پنهنجي ننڍپڻ ۾ امروٽ شريف ۾ حضرتن جي زندگي ۾ قرآن مجيد حفظ ڪيو. ان زماني ۾ حافظ صاحب جو شمار امروٽ شريف جي مولود خوانن منجهان رهيو آهي.

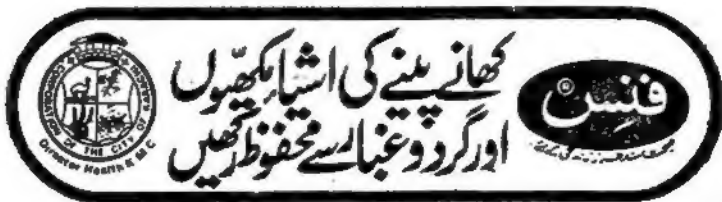
امروت اڪيڊمي جي بانيگار سيد محبوب علي شاهه جي فرزند
 کان مليل مضمون، سيد محمود شاهه صاحب جن جي پي - ايڇ - ڊي لاءِ
 تيار ڪيل مقالي تان، سنڌ الاجي مان ڊاڪٽر غلام علي الانا صاحب جي
 نهايت مان اقتباس وٺڻ ۽ جناب ڪريم بخش خالد صاحب جي ادارت
 هيٺ شايع ٿيندڙ رسالي ”پيغام“ جي مولانا عبدالڪريم چشتي نمبر تان
 اقتباس وٺڻ ڪري، ماهوار ”شريعت“ سکر ۽ ماهوار ”الرحيم“ حيدرآباد
 تان معلومات وٺڻ ڪري، اسان مٿين سڀني صاحبن جا نهايت ٿورائتا
 آهيون. چڱو ساٿ سلامت.

شڪر اسلام جو اڳواڻ آ امروت ۾،
 ڪفر وارن جي ڪٺڻ لاءِ ڪان آ امروت ۾.

۲-۲ مئي ۱۹۲۰ع شهر جيڪب آباد ۾ خلافت تحريڪ جي
 ڪانفرنس ٿي، جنهن ۾ حضرت امروٽي ۽ رئيس المهاجرين جان محمد خان
 جولجي تقريرون ڪيون.

پي ڪانفرنس لاڙڪاڻه ۾ ۶-۷-۸ جون ۱۹۲۰ع ۾ ٿي،
 جنهن جون ڪوششون حضرت امروٽي ۽ رئيس جولجي مرحوم جن
 ڪيون، جنهن ۾ مهاتما گانڌي، امام الهند ابوالڪلام آزاد، مولانا
 عبدالباري لکنوي شرڪت ڪئي. ان موقعي تي حضرت امروٽي ۽
 گانڌي سڄي شهر ۾ جلوس جي صورت ۾ چوچاڪي سڳيءَ تي
 ويهاري ڪهايا ويا. انهي ڪانفرنس جي صدارت حضرت پير
 رهداڻه صاحب جهنڊي وارن فرماني.

حضرت مولانا ابوالحسن شاه

تاج محمود صاحب امروتي

(هي مضمون امروت اڪيڊمي سکر، قائم ڪيل
سيد محبوب علي شاه جي ڪتب خاني مان سندس
فرزند مرغوب بخاري جي مهرباني سان مليو)

حضرت امروتي رحمہ جو اسم شريف تاج محمود، سندس والد بزرگوار
جو نالو سيد عبدالقادر عرف پورل شاه هو. ذات جا سيد آهن، سندس ولادت
با سعادت خيرپور رياست جي پريالوہ شهر جي ويجهو هڪ ننڍڙي ڳوٺ
دھواڻيءَ ۾ ۱۲۷۶ هجري مطابق ۱۸۵۷ع ڌاري ٿي هئي ۽ وفات
۷ جمادي الثاني ۱۳۳۰ هجري مطابق ۲۵ نومبر ۱۹۲۹ع ۾ ٿي. سندس
والد ساجد جي مڻي جا وار پورا هئا، تنهنڪري پورل شاه جي نالي سان
مشهور ٿي ويا. شاه صاحب کي ۲ فرزند ٿيا، حضرت امروتي وچون
فرزند هين. سندس شجرو، سيد عبدالقادر جيلاني غوث اعظم محي الدين
جي چوٿين فرزند محمود شاه پير مشائخ سان ملي ٿو. هي بزرگ عرب
کان هجرت ڪري سنڌ ۾ آيو هو. پهريائين سيوهڻ ۾ لٿو، پر پوءِ
هڪ اڪيڊمن جي ويجهو درياءَ جي ڀرسان پور ڏنڊ وٽ حڪومت اختيار
ڪيائون. ٿوري وقت ۾ سندس فيض جي اثر کان هوام جو رجحان ايتري
قدر وڌي ويو جو هزارن جي تعداد ۾ ماڻهن سندس هٿ تي بيعت ڪئي
۽ حڪومت جي طرفان ڪمن جا ڪم مليا. هن وقت به اتي سندس خليفه
پير سخيري جو مقبرو ۽ مدام آهي. انهن بزرگن مان چئن بزرگن جسون
اوائلي تربتون پور ڏنڊ وٽ هيون. جڏهن درياءَ ڪمن پائڻ لڳو تڏهن
هڪ نيڪ مرد کي اشارو ٿيو ته انهن بزرگن جي جنازي کي ڪڍي امروت
شريف ۾ رکڻ وڃي ۽ پوءِ انهن جا جنازا ڪڍي درگاه امروت واري مقام
۾ مدفن ڪيا ويا. اهي بزرگ هيٺيان آهن:

(۱) پير مشائخ محمود شاه بهمن بهادر (۲) پير مشائخ جو پوٽو سيد عبدالقادر (۳) حافظ سليمان (۴) ميمو ڊيهو سندس خليفو .

حضرت امروٽي رحم ٿورو وقت پنهنجي والد ماجد وٽ قرآن شريف پڙهيو، پوءِ ستت ئي مولوي محمد قاسم انرا واري وٽ ابتدائي تعليم، قرآن شريف ۽ فارسي جا ڪتاب پڙهي پورا ڪيائون . عربي علمن جي اعليٰ تعليم لاءِ جوانيءَ جي زماني ۾ مشهور عالم حضرت مولانا حاجي عبدالقادر پنوهاڙي (تعلقه روهڙي، ضلع سکر) جي درس ۾ داخل ٿي، درسي ڪتابن کان فراغت حاصل ڪيائون . پنوهاڙيءَ کان پوءِ ڪجهه وقت شهدادڪوٽ جي هڪ عالم وٽ پڙهڻ ويا . حضرت صاحب وڌيڪ تعليم لاءِ پنجاب جي ڪن مدرسن ۾ به ويا ۽ عالمانه سندون حاصل ڪيائون .

حضرت سائين جو سمورو خاندان، سلوڪ ۽ روحانيت جي لحاظ کان مشهور و معروف هو . سندس والد بزرگوار پورل شاه هڪ سٺي ۽ پرهمزگار شخص هو ۽ معرفت الاهيءَ ڏانهن سندس طبعي لاڙو هو . حضرت امروٽي پنهنجي والد ماجد جي صحبت ۾ روحانيت جي راه و رسم حاصل ڪرڻ لڳا . جڏهن سندس والد صاحب دارالبقا ڏانهن راهي ٿيو ته ان کان پوءِ پيءُ جي هدايت موجب روحاني رهبر جي تلاش ۾ تڙپڻ لڳا ۽ ان بزرگ هيءُ تلاش ۾ سڌو سکر، حضرت مولانا عبدالرحمان صاحب جي خدمت ۾ پهتا ۽ اٽان پنجاب آيا . خيال ڪيائون ته شيخ الهند مولانا محمودالحسن ديوبندي کان باطني سبق حاصل ڪيون، پر رستي ۾ اوچتو هڪ معذوب سان ملاقات ٿي جنهن کين ڏهرڪي جي ٽڪيٽ وٺي ڏني . ان اشاري تي حضرت حافظ محمد صديق پرچونڊيءَ واري بزرگ وٽ پهچي ويا جتي ٿوري وقت ۾ کين ليش مليو ۽ خرقه خلافت حاصل ٿيو . ان کان پوءِ مرشد سائين جو ارشاد ٿيو ته هاڻي اوهين وڃي پنهنجي ڏاڏي پير مشائخ تي رهو ۽ تبليغ جو ڪم ڪيو . ۱۳۰۰ هجريءَ جي شروعات ۾ حضرت امروٽي پنهنجي مرشد جي ارشاد موجب امروٽ ۾ مڪونت پذير ٿيا جتي هينئر درگاه آهي،

سياسي جدوجهد

حضرت امروتي رحمہ تعريگ خلافت جا روح روان ۽ شمع آزاديء جا پروانا هئا. سکر ضلعي ۾ خلافت ڪاميٽي ٿاڻر ڪمانڊن جنهن جا پاڻ صدر چونڊيا ويا، جو فوت ٿيڻ تائين صدر رهيا. جهاد جا ڏاڍا شولين هئا. انهيءَ لاءِ ڪهوڙا پاليندا هئا ته جيئن هن موقع تي انگريزن کي ٽڙي ڪيڏن لاءِ جهاد ۾ ڪم آندا وڃن. پاڻ برصغير هندو پاڪ جي جمعيت العلماء جي وڏن وڏن جلسن ۾ شرڪت فرمائيندا هئا. آڪٽوبر ۱۹۱۹ع ۾ لکنؤ ۾ آل انڊيا مسلم ڪانفرنس ڪوٺائي ٺهراءُ پاس ڪيو ويو ته ۱۷- آڪٽوبر ۱۹۱۹ع تي سڄي هندستان اندر ترڪيءَ جي سلامتيءَ لاءِ دعائون گهريون وڃن. امروٽ شريف ۾ اهو ڏينهن وڏي ڌوم ۽ جوش خروش سان ملهايو ويو. ۷-۸-۹ فيبروري ۱۹۲۹ع مطابق ۱۵ کان ۱۷ جمادي الاول ۱۳۳۸ هجري لاڙڪاڻي ۾ خلافت ڪاميٽيءَ جي طرفان وڏو جلسو ٿيو. حضرت امروتي جمعيت علماء سنڌ جي طرفان به صدر منتخب هو. مذڪوره جلسي ۾ چوٽيءَ جا حالي ۽ ليڊر شريڪ ٿيا، جهڙوڪ مولانا شوڪت علي، مولانا عبدالباري، مولانا ابوالڪلام آزاد، سٺ حاجي عبدالله هارون، رئيس غلام محمد پرڳڙي، مهاتما گانڌي ۽ ڊاڪٽر انصاري وغيره. جلبي کان اڳ ۾ هڪ جلوس ڪڍيو ويو هو جنهن ۾ مهاتما گانڌيءَ سان گڏ حضرت امروتيءَ کي ساري شهر ۾ چوڪاڪي (وڪٽوريا) بگيءَ ۾ کڻايو ويو هو.

جڏهن انگريزن پهرين جنگ عظيم جي دوران هندستان جي مسلمانن سان واعدن خلاف ڪئي، تڏهن جمعيت علماء هند ڪلڪتي جي اجلاس ۾ گهڻي غور ۽ فڪر ڪان پوءِ انگريزن جي خلاف ”ترڪ موالات“ جي حڪمنه ريت فتويٰ صادر ڪئي ۽ هجرت جا ٺهراءُ پاس ڪيا :

”جنهن حالت ۾ ترڪن سان صلح ڪرڻ ۾ يورپ جي بادشاهن کلي ڪلائي بي انصافي ڪئي آهي، اسلامي جذبات کي پائمال ڪيو آهي،

۽ انگريز وزيرن پنهنجي صاف ۽ پٿرن واعدن جي ابتڙائي ڪئي آهي ۽ خلافت جي اقدار کي ويڙهڻ ۽ خليفۃ المسلمن جي مذهبي طاقت جي پاڙ ٻڌڻ ۾ اسلام سان پورو مذهبي تعصب ڏيکاريو آهي، تنهن ڪري لازم ٿي چڪو آهي ته مسلمان انهن اسلام جي دشمنن سان ترڪ مواصلات ڪن.

مذڪوره رٿ موجب علماء ڪرام ۽ ليڊرن ساري هندستان ۾ هل چل مڃائي ڏني ۽ حضرت اسروٽي ساري سنڌ اندر جمعيه علماء سنڌ جي صدر ۽ خلافت ڪاميٽي ضلع سکر جي صدر جي حيثيت ۾ ڪنڊ ڪڙڇ ۾ جلسا شروع ڪرايا ۽ پاڻ اڪثر جلسن ۾ شريڪ ٿيندا هئا.

حضرت صاحب جي چرپر ۽ تقرير کي نوٽ ڪرڻ لاءِ حڪومت جي طرفان سي - آءِ - ڊي پوليس رکيل هئي. بزرگ انهن کي درگاه تي رهايندا هئا. ڪيترا دلدار ضلعي جي ڪلڪٽر روبرو ان تعريڪ هلائڻ کان ڪين روڪيو، مگر ان کي دليريءَ سان لاجواب ڪندا هئا.

سنڌ اندر سندس ۽ سوري جماعت جي عالمن جي تقريرن کان حشر ٻڌا ٿي ويو ۽ عوام ۾ انگريزن کان ايڏي نفرت پيدا ٿي جو ڪيترا دلدار حضرت صاحب کي گرفتار ڪرڻ لاءِ مليٽري موڪلي ويئي پر انهن کي گرفتار ڪرڻ جي جرئت نه ٿي ۽ سندس سلام ڪري واپس هليا ويندا هئا.

تعريڪ هجرت ۾ حضرت اسروٽيءَ سان گڏ مسٽر جان محمد جوليڄو پريسٽر، هڪ سرگرم مجاهد هو. حضرت اسروٽيءَ سان هجرت جي تعريڪ ۾ هن وڏي جوش غروش سان پهرو ورتو. اسروٽي جماعت ۽ سوين مان گهڻي تعداد پنهنجي ساڪيت کي ٽوڙي رزم ۾ نيڪال ڪري افغانستان ڏانهن هجرت ڪرڻ لاءِ سانباهو ڪيو. هجرت جو هيءُ پهريون ڦاٿو لاڙڪاڻي اسٽيشن کان ۴ جولاءِ ۱۹۲۰ع تي سرد مجاهد جان محمد جوليڄي جي قيادت ۾ ترين جي وسيلي افغانستان ڏانهن روانو ٿي ويو، جنهن سان حضرت اسروٽي پشاور تائين گڏجي ويو. مهاجرن جي ترين

جو نظارو اڏڻو ته دلڪش ۽ جاذب نظر هو، جو هر مسلمان خواه هندو
اسٽيشن تي کانئن موڪلائڻ لاءِ پهچي ويو.

هڪ دفعي حضرت اسروتي درگاه ۾ کٽوليءَ تي آرامي هئا. سندس
پرمان هيٺ ڪلر تي ڪيترا عالم ۽ جماعتي ويٺا هئا. ٻي خلق مسجد
شريف جي چوگرد نماز لاءِ انتظار ۾ هئي ته اوچتو اذان ٿي، اذان نهايت
مٺي آواز ۽ عربي لهجي سان شروع ٿي. حضرت جن هڪدم اٿي ويٺا
۽ فقيرن کي فرمايائون ته ”هه ڇو، انهي ڪٿي کي ڏاڙهيءَ کان جهلي
مون وٽ وٺي اچو. ڪنهن ڪس اذان جي اجازت ڏني؟“ سڀ حاضرين
حيران ٿي ويا ته ڇا؟ ڪهڙو نه مٺو ۽ عربي لهجو آهي، جنهن سڀني
جو ڌيان ڇڪايو آهي ۽ حضرت جن مؤذن لاءِ هيئن ئي فرمائين. آخر
بزرگ ڪاوڙ کان ٻيهر به فقيرن کي چيو ته ”ان ڪٿي کي مون وٽ
وٺي اچو.“ فقيرن سان ٻه چٽا مناري تي ڊوڙندا ويا ۽ ان کي لاهي
حضرت جن وٽ وٺي آيا. سندس لباس عربي، ڏاڙهي ڊگهي ۽ سهڻو
جوان هو. جڏهن حضرت جن جي ويجهو آيو ته ڪس ڏسي هڪ فقير
کي فرمايائون ته ”هٽوس ڏاڙهي؟“ حڪم جي تعميل ٿي، اها هنجي
ڏاڙهيءَ ۾ هڪ فقير جو ٿورو هٿ پيو ته اها مصنوعي ڏاڙهي اچي هيٺ
ڪري. پوءِ ته جماعت جوش ۾ اچي وئي، جو سڀني کي خبر پئجي
ويئي ته هو جاسوس هو. هر بزرگن ان کي خلق کان هڻائي ٻاهر
ڪڍي ڇڏيو.

خلافت تحريڪ جي مخالف پارٽي ۾ ڪيترا عالم، زميندار ۽ ٻي
 وغيره شامل هئا، جي انگريزن جا چاڙتا هئا. اهي وقت بوقت خلافت
تحريڪ کي ناڪام بنائڻ لاءِ ڪوششون ڪندا ٿي رهيا، انهن مان
فيض الڪريم نالي هڪ مياوي انگريزن جو چاڙتو هو. شريف حسين
جي خلافت لاءِ جڏهن انگريزن زور ڏنو تڏهن مخالف ڌر جي عالمن ان
جي فائدي ۾ فتويٰ صادر ڪئي. ان فتويٰ تي مولوي فيض الڪريم

هڪ رسالو ”تحقيق الخلافت“ جي نالي لکي پنهنجي ٻارتيءَ جي مولوين ۽ ٻين کان صحيفون گهرايون. هڪ دفعي حضرت امروٽيءَ وٽ به آيو هو. بحث مباحثه ۾ حضرت جن کيس لاجواب ڪري ٽڙي ڪڍيو ۽ مولانا وفائي صاحب کان ان جي جواب ۾ ”اظهار الكرامت“ عرف ”الهام البرهان“ ڇپرائي تقسيم ڪرايو.

ڪن زميندارن حضرت امروٽيءَ تي درخواستون ڪيون ته هو مسلم مجاهد تيار ٿو ڪري ۽ مسجد جي منارن کي مارا ڪري ڪم آڻيندو ۽ انهن ۾ بارود رکايو اٿس وغيره. انهن درخواستن تي ۳-۴ مليٽري آئسرن، چڱو تعداد مليٽريءَ جو ڀرسان سنڌ واه ۾ لڪائي، درگاه تي پهچي ويا ۽ چڱيءَ طرح جانچ ڪيائون. جنهن تي انهن کي خاطري ٿي ته درخواستون ڪوڙيون هيون، پوءِ توبلا لاهي سلام ڪري موٽي هليا ويا.

هڪ دفعي حضرت جن بمبئي خلافت جلسو ۾ شموليت لاءِ جماعت موڏا روانا ٿيا. ريل رستي جڏهن ميرپورخاص اسٽيشن تي پهتا ته اتي پليٽ فارم تي وڏو ڪوڙ لڳو پيو هو. حضرت جن کي ٻيا ئي معلوم ٿيو ته ٽي ترڪ جاسوس هڪ ۾ پوليس گرفتار ڪيا آهن. جڏهن اها خبر پڌرائون ته جوش ۾ اچي ويا ۽ جماعت کي چيائون ته ”جهاد“ جو وقت اچي ويو آهي. اسان جا ترڪ ڀائر گرفتار ٿيا آهن، تنهنڪري انهن کي آزاد ڪرائڻ لاءِ هر طرح جي قرباني ڪرڻي آهي. جماعت ۾ ۱۰-۱۱ ماڻهو هئا، اهي بزرگ سان ريل تان لهي پيا. بزرگ کين چيو ته اسان جون بندوبستون ”الله اعڪبر“ جو نعرو آهي، فقط جهولي پٿرن جي پري، وسيلو وٺو ۽ توڪل رب تي رکي قطار ٻڌي يهو ته ترڪ آزاد ڪاڻيون. هڪدم جماعت جا ماڻهو پٿرن سان جهوليون پري قطار ٻڌي نعره ”تڪبير“ هڻڻ لڳا ۽ حضرت جن اڳ ۾ ٿيا. سندن ايڏي جوش ۽ جذبه کان ماڻهو ڪنڀن لڳا. سڀ ماڻهو ۽ پوليس وارا حضرت جن جي جلالي ڏسي، وٺي پڳا ۽ ترڪ آزاد ٿي ويا.

تبليغ دين

جڏهن خلافت تحريڪ ڪمزور ٿي ويئي ۽ هندستان اندر آريا سماجين ۽ مهاسپاهن اسلام دشمنيءَ جي ڪري شدي ۽ سنگهڻ جون تهريڪون شروع ڪيون ته ان جي مقابلي لاءِ حضرت امروٽيءَ جن اسلامي تبليغ جي جدوجهد شروع ڪئي. ساري سنڌ ۾ مبلغن کي تبليغ لاءِ روانو ڪيو ۽ پاڻ به ان ڪم کي زور شور سان لڳي ويا. ساري سنڌ جو گشت ڪيائون، هزارها سنجوڳي شيخن کي، جي شد ٿي دين کان مريد ٿي ويا هئا، وري ايمان ٿي آندائون ۽ ڪلمو توحيد پڙهائي ڪن مسلمان ڪيائون. حضرت امروٽي پنهنجي حياتي ۾ ڪجهه ست هزار هڪ غير مسلمن کي مسلمان ڪيو، جن جو تفصيلي رڪارڊ درگاه تي موجود آهي.

جهاد تحفظ مساجد

سنڌ کي سر سبز ۽ آباد ڪرڻ لاءِ وڌيڪ واڻ ڪوٺائڻ جي حڪومت کي ضرورت ٿي. سال ۱۹۷۹ع ۾ سکر جي ڀرسان سڌو درياءَ تي هڪ وڏو بند ٻنڌڻ جو ڪم شروع ڪيو ويو. ان کي پهريون لائڊ براج سڏيو هو ۽ هاڻي ان کي سکر براج چيو وڃي ٿو. درياءَ جي ٻنهي ڪنن ڏانهن ساڄي کاٻي وڏا واڻ ڪوٺايا ويا. واڻن جي ڪوٺائڻ کان اول ان ايراضي اندر زمينون ڪانهدارن کان خريد ڪيون ويون. ان کان سواءِ جيڪي ڳوٺ واڻن جي وچ ۾ اچي ٿي ويا انهن کي نوٽس ڏئي انسان اٿاري پئي هڻڻ هيوڙي ڏيڻ لاءِ ويهاريو ٿي ويو. حضرت امروٽيءَ حڪومت کي درخواستون ڪيون ته مسجدون شهيد نه ڪيون وڃن. پر ڪوبه خاطر خواه نتيجو نه نڪتو. مجبور ٿي مسجدن جي حفاظت لاءِ حضرت جن جهاد جو پروگرام مرتب ڪيو. انهن مسجدن ۾ ان مکيه ٽي مسجدون هيون. اول مسجد جوڻيجه ڳوٺ جي، جيڪا ڪرٽر واڻ ۾ اُسرڻ شريف جي ويجهو آهي.

هي ساڳئي واھ ۾ ڪلواڙي واري مسجد رکڻ جي ڳوٺ جي ويجهو
۽ ٽين تعلقو روھڙي ۾ ايجائي مسجد هئي، جن جو تفصيلوار ذڪر
هڪجي ٿو:

۱- مسجد جو ٿيڻ

ڪاٿيءَ جون مشينون جڏهن جوڻيجه ڳوٺ وٽ پهتيون ته ان جي
حفاظت لاءِ حضرت امروٽي مجاهدن سان ٻه ڏينهن اڳ تپو ڪوڙي اچي
رهيا. جهاد جي اعلان تي گهڻو تعداد مسلمانن جو اچي گڏ ٿيو.
مسجد جي حفاظت لاءِ جڻا مقرر ڪيائون، جي رات ڏينهن واري واري تي
پهرو ڏيڻ لڳا. هاڻي مشين جي آڀرڻ ۽ مجاهدن جي وچ ۾ ڪشمڪش
چالو ٿي ويئي. هڪ جڻو مشين جي هڪٽ هيٺان سمهي پيو. خدا
جو شان! مسجد شهيد ڪرڻ لاءِ هڪٿرو ٻي مشين کي چالو ڪيائون مگر
مشين نه هلي. آڀرڻو مجبور ٿي پيا، انجنيئر اچي ڪٺا ٿيا، آخر خلع جي
ڪليڪٽر کي اطلاع ڪيائون. هو پورين آيسر هو. واردات تي ٻن
ٽن زميندارن سان پهچي ويو. اهي ٿوڍي زميندار ڪوشش ڪرڻ لڳا ته
جهڻ بزرگ ان ڳالهه کان هٽي وڃي. پورين ڪليڪٽر ۽ حضرت
امروٽي جي وچ ۾ هن طرح گفتگو شروع ٿي:

ڪليڪٽر: اوهان هت ڇو ويٺا آهيو؟

بزرگ: اسان خدا جي گهر جي حفاظت لاءِ ويٺا آهيون! اسان
تنهنجي رب جا ساهي آهيون.

ڪليڪٽر: خدا تنهنجي گهر جي حفاظت پاڻ ڇو نه ٿو ڪري؟

بزرگ: تنهنجي آيس ۽ بنگلو جارج جو آهي. توکي ان سان
ڪو ڪڍي ۽ ان کي برباد ڪري ته تون ان جي حفاظت
ڪندين يا تنهنجو بادشاهه؟

هڪ زميندار: ڪيتريون مسجدون ويران آهن ۽ ڪٿا ٻيا بي ادبي ڪن
ٿا، انهن جي حفاظت ڇو نه ٿا ڪريو؟

بزرگ : جيڪو پنهنجي ڪٽيءَ سرندو آهي ان جي حفاظت جو فرض نه حڪومت تي آهي ۽ نه پوليس تي. باقي جنهن کي ماريو ويندو آهي ان لاءِ حڪومت ۽ پوليس تي جوابداري آهي ته مجرم هٿ ڪري ان کي سزا ڏياري وڃي. اهڙي طرح مسجد شهيد ڪرڻ لاءِ به انهن سمجهه.

زميندار : هن ننڍڙي مسجد جي حفاظت جي ڪهڙي ضرورت آهي؟
 بزرگ : ڇا ڪنهن جي ننڍڙي نمائي ڪو ڪٿي وڃي ته پوءِ هيءَ ماءُ ڪجهه نه ڪندا؟

انهن حضرت ابروئي سان سوال جواب ڪرڻ کان پوءِ سندس استقلال ۽ جرئت ڏسي هڪ نئون نمونو اختيار ڪيو ۽ چوڻ لڳا ته اسان اهڙي مسجد واهه جي ڪپ تي ٺهرائي ٿا ڏيون. ان کان سواءِ ۵۰ ايڪڙ زمين بزرگ کي درگاهه جي خدمت لاءِ به ڏينداسون؛ پر بزرگ ان ڳالهه تي راضي نه ٿيو. مجبور ٿي ڪليڪٽر مسجد جي قائم رهڻ لاءِ انجنير کي منظوري ڏني ۽ بزرگ کي اُتي ويڻ لاءِ چيائون، مگر حضرت صاحب لسمايو ته جيستائين مسجد قائم رهڻ جو لڪيل آرڊر ڪليڪٽر کان نه ملندو تيستائين اسان هتان نه اُٿنداسون. آخر ڪليڪٽر کي لڪيل آرڊر ڏيڻو پيو، جو اڄ ڏينهن تائين مسجد هڪيءَ طرح قائم آهي، جتي مدرسو به جاري آهي.

۲- مسجد ڪلواڙي:

رڪ اسٽيشن وٽان ميل پنڌ تي اوڀر طرف ڪلواڙيءَ جو هڪ ننڍو ڳوٺ آهي، جيڪو ڪيرٿر واهه جي اچڻ ڪري خالي ڪرايو ويو هو، اتي هڪ مسجد هئي، جڏهن ان مسجد کي انجنيرن جي حڪم تي آپريٽرن ڊاهڻ جو ارادو ڪيو ته حضرت ابروئي کي رات جو اطلاع مليو. حضرت صاحب ان وقت ئي جماعت سوڌو پهچي ويا. تعلقه اندر جهاد جو اعلان ڪرايائون. پاڻ رڪ شهر ۾ منزل انداز ٿيا، جتي ساري خلق

اچي ڪڏ ٿي . جهاد لاءِ جڻا ٿاهي مسجد ڏانهن روانا ڪيائون . پساڻ
حضرت جن پهرين جڻي سان وڃي ان مسجد اندر ويهي رهيا . آهريٽر ۽
انجنيئر حيران ٿي ويا ۽ حضرت جن وٽ پهچي ويا ، ڪن ٻڌايائون ته هي
خدا جو ڪهر هرگز شهيد ٿيڻ نه ڏيو ، وڏي غوريزي ٿيندي ، تنهنڪري
اوهان ڪم بند ڪريو . اها حالت ڏسي ڪليڪٽر ۽ چيف انجنيئر جاءِ
واردات تي پهچي ويا . حضرت صاحب کي گهڻوئي سٺ سٽاءُ ڪيائون ،
پر بزرگ ڪن لاجواب ڪري ڇڏيو . ڪليڪٽر مجبور ٿي سرڪار کي
اطلاع ڏنو ، جتان ڪن مسجد شهيد نه ڪرڻ جو آرڊر مليو . هي مسجد
واپس جي وڃي نه هئي ۽ ڪم تي هئي . حضرت جن کي لسڪيل آرڊر
مليو ، تڏهن جماعت سوڌا درگاه تي واپس آيا .

۴- مسجد ابيجاڻي :

مڪر ۾ هڪ وڏو جلسو هو جتي حضرت جن کي خبر ملي ته ابيجاڻي
ڳوٺ جي هڪ مسجد واپس ۾ اچي وئي آهي ، جنهن کي هڪ ٻن ڏينهن
پر ڪاٺيءَ جي مشين ، شهيد ڪرڻ واري آهي . حضرت جن هڪدم موٽر
تي سوار ٿيا ۽ واردات واري جاءِ تي پهچي ويا . حقيقت معلوم ڪري
جهاد جو اعلان ڪرايائون . اُهوئي جماعت هڪدم حرڪت ۾ اچي
ويئي ۽ ڪفن سر سان ٻڏي ميدان ۾ نڪري پئي . مشين جو ڪم تيزيءَ
سان هلي رهيو هو مگر پاڻ بزرگ جماعت سوڌا مسجد ۾ وڃي ويٺا .
اها حالت ڏسي انجنيئرن ڪن اٿان اٿڻ لاءِ چيو ، بزرگ ڪن شرمابو ته
اوهن خدا جي ڪهر کي شهيد ڪرڻ چاهيو ٿا ، اسن پنهنجيون جانينون
قربان ڪنداسون پر ائين هرگز ٿيڻ نه ڏينداسون . جماعت هر طرف کان
ڪهڙي انداز ۾ ڪڏ ٿيندي ويئي ۽ هر طرف کان ”نعره تڪبير“ بلند ٿيڻ
لڳا . سرڪاري ڪامورن ۾ هراس پئجي ويو ، هي منظر ڏسي ڳوٺ
جو وڏيرو بار ۽ خان کولو ، جو بزرگ جو معتقد هو ، ڪليڪٽر وٽ پهتو
۽ ڪم سنڀالي حقيقت کان واقف ڪيائين ۽ چيائين ته وڏي غوريزيءَ جو

خطرو آهي . اوهان سر زمين تي هلي معاملو مٿا ڪريو . ڪليڪٽر سر زمين تي آيو . هوڏانهن مشينون به مسجد جي مٿان اچي ويون، پر خدا جو شان جو مشينون خراب ٿي ويون ۽ هلڻ کان رهجي ويون . ان کانپوءِ ڪليڪٽر بزرگ وٽ آيو ۽ کين عرض ڪيائين: ”تم ٻڙي پادري هو، هر ڪو مٿا ڪريو“. ان کان پوءِ مسجد شهيد نه ڪرڻ جي لکيل منظوري ڏني هليو ويو .

حضرت صاحب پنهنجي حياتيءَ ۾ ٽي حج ڪيا ۽ هڪ عالمشان جامع مسجد امروٽ حريف ۾ ٺهرايائون . پاڻ نه رڳو وڏا عالم ۽ درويش هئا پر مؤلف ۽ مترجم، شاعر ۽ اديب پڻ هئا . حضرت صاحب جي ڪن قافلات ۽ تراجم جا نالا هيٺ ڏجن ٿا :

۱- قرآن شريف جو سنڌي ترجمو ، عربي عبارت کان سواءِ .

۲- سورة الرحمان ۽ سورة ياسين جو سنڌي ترجمو .

۳- قرآن شريف جو ترجمو ، عربي متن سان گڏ .

۴- يوسف زليخا المعروف پریت نامو سنڌي نظم ۾ .

حضرت جن هڪ ڀرين ”محمود المطالع“ نالي سان ٽائمر ڪٽي هئي، جتان هڪ رسالو ”هدايت الاخوان“ شايع ٿيندو هو . ان کان سواءِ حضرت صاحب هڪ وڏو ڪتب خانو ٽائمر ڪيو هو، جنهن ۾ سوين ديني ڪتاب عربي ۽ فارسيءَ ۾ موجود هئا جن ۾ ڪيترا ناياب ڪتاب هئا . مولانا عبيدالله سنڌيءَ پنهنجي شروعاتي عمر ۾ ان ڪتبخاني مان گهڻو استفاده ڪيو هو .

حضرت مولانا امروٽي رحمہ

هرگز نه ميرد آنکه دلش زنده شد به عشق،

ثبت است بر جریده عالم دوام ما .

منڊ جي سرزمين هر دور ۾ اهي مانجهي مڙس ۽ سرور مٿر پندا
 ڪيا آهن جيڪي هڪ طرف درويش، عالم، فاضل، اديب، شاعر ۽ انشاء
 پرداز هئا ته ٻئي طرف مجاهد، حق گو، بي باڪ، نير، دلير، عوام جا
 هڏ ڏوڪي ۽ قوسي درد رکندڙ هئا . هنن مجاهدن پنهنجن ڪارنامن مان
 تاريخ ۾ پاڻ کي اسر بنائي ڇڏيو . اهڙن بزرگن مان سيد العارفين ،
 سراج السالڪين ، رئيس الموحدين ، قطب الاقطاب حضرت مولانا
 ابوالحسن سيد تاج محمود امروٽي رحمہ به هڪ آهي، جيڪو تحريڪ آزادي
 جو عظيم اڳواڻ آهي . هن تبليغ اسلام ، جهاد في سبيل الله ، آزادي
 وطن ۽ اصلاح امت لاءِ بي مثال قربانيون ڏنيون . سندن سياسي ، سماجي
 علمي ، ادبي ۽ مذهبي خدمتون ڪنهن به تعارف جو محتاج نه آهن .
 سندس دليرانه ۽ بهادرانه ڪوششن انگريز جهڙي جابر ۽ مڪار حاڪم
 کي پنهنجي خداداد روحاني طاقت ۽ دلي جرئت سان بائيال ڪري ڇڏيو
 ۽ دين جي عظيم خدمت ڪري، پاڻ کي هر عام ۽ خاص جو مرجع بنائي
 ڇڏيو . سندن گفتار ۽ ڪردار ، علم ۽ عمل ، قول ۽ فعل ، فڪر ، سچائي
 ۽ صفائي جو جذبو هڪ اجريل آئينو آهي، جنهن کي سامهون رکي هر
 وقت ۽ هر حال ۾ پنهنجي زندگي کي سڌاري ۽ سنواري سگهجي ٿو .

(الف) ابتدائي حالتون : مولانا تاج محمود ولد سيد عبدالقادر رحمہ

پڙهي موري لڳ ديهاني نالي هڪ ڳوٺ، (تعلقه روهڙي) ۾ سنه ۱۸۵۷ع
 ۾ ڄاوا . شروعاتي تعليم پنهنجي والد کان حاصل ڪري، پوءِ صاحب
 پاڳاري جي ڳوٺ ۾ فارسي پڙهڻ ويٺا . اتان فارسي جي تعليم ختم

ڪري. جواني جي زماني ۾ مولانا حاجي عبدالقادر بهنواري واري وٽ هري پڙهڻ ويٺا. اتان فارغ ٿي پنهنجي والد وٽ اچي رهيا. سندن والد ماجد هڪ ٻا ڪمال بزرگ هو. تصوف ۽ سلوڪ جا ابتدائي مرحلا به پنهنجي والد وٽ طئي ڪيائون. سندن تعليم ۽ تربيت ان خاص مذهبي ماحول ۾ ٿي، جنهن جو اثر سندن ايندڙ زندگيءَ تي به پيو.

ڪجهه وقت کان پوءِ سندن والد بزرگوار اوچتو ولات ڪري ويا. ان ڪري هو سندن نهن ٿيا ۽ درس جو ڪم شروع ڪيائون. ايتري ۾ کيس ڪنهن الله واري کان لبض حاصل ڪرڻ جو خيال پيدا ٿيو. ان ڪري ان شوق ۾ سرگردان رهيا ته اوچتو ڪن خواب ۾ پرچوندي ڏانهن وڃڻ جو اشارو مليو ۽ بزرگن جي شڪل به ڪن ڏيکاري وئي. پرچوندي ۾ ان وقت قدوة العارفين ۽ سيد السالڪين حضرت حافظ محمد صديق (۱) صاحب، لبض جا واهڙ وهائي، هر روحاني اڃايل کي سیراب

(۱) پرچوندي ڏهرڪي ضلع سکر ۾ شاهي روڊ کان هڪ ميل اتر طرف آهي. حضرت حافظ محمد صديق، سوئي وارن بزرگن جو مريد هو. سوئي تعلقي اهاوڙي ۾ هڪ ننڍو ڳوٺڙو آهي. سوئي وارو بزرگ سيد محمد حسن، سيد صيفت الله شاه جي والد سيد پير محمد راشد جن جو مريد هو. جهاد ۽ آزاديءَ وٽن جو جذبو کيس اتان مليو. سيد احمد پريلوي جو ڦاٽلو ۱۸۲۳ع سوئي ۾ سيد محمد حسن وٽ رهيو هو. سيد پريلوي سوئي وارن بزرگن سان علمي رهائون ڪيون. انهن ڪچهرين ۾ حضرت حافظ محمد صديق وارا موجود رهيا، ان ڪري منجهن قوسي ۽ انقلابي جاڻ موجود هئي ۽ هو پنهنجن خليفن ۾ به اهوئي لاڙو پيدا ڪندا هيا. پرچوندي ان وقت سنڌ ۾ رشد و هدايت، تصوف ۽ سلوڪ جو مرڪز هو. حافظ صاحب جي پٽي هڪ عقيدتمند مولانا احمد صاحب خانڳڙهي، پنهنجي ڪلام ۾ پرچوندي کي هن طرح ساراهيو آهي: (تصويفي ۲۲، جو حاشيو)

ڪري رهيا هيا. مولانا امروٽي رحه صبح جو ٻنڌ آيو ۽ ڏهرڪي جي ڀرسان هڪ تلاءُ تي حافظ صاحب کي مشڪيءَ ڪهوڙي کي ٻائي ٻاريندي خواب واري صورت ۾ ڏٺو. حافظ صاحب کين پرچونڊي وٺي آيو ۽ پنهنجي سلسلي ۾ شريڪ ڪري، ڪائڻن بيمت ورتائون، اتي پاڻ لاپڻا چالهم ڏينهن رهيا ۽ حافظ صاحب کان طريقت جي تعليم ورتائون، کين ان کان پوءِ امروٽ ۾ ويهي ديني ڪم ڪرڻ جو حڪم مليو. اهڙي طرح هو امروٽ آيا ۽ اتي دعوت الي الله ۽ دعوت الي الاصلاح لاءِ پاڻ پتوڙڻ لڳا.

مولانا صاحب مٿان سادا سودا سنڌي هيا. ڪائيندا به سادو هيا ۽ ٻائيندا به سادو هيا. پاڻ ڊکها ۽ قدآور مڙس هيا، سونهاري سفيد ۽ ڪڪڙي هوندي هين. ڪپڙا سادا، ململ جو ڊکھو چولو ۽ ڪمرڪ يا ٻاٽي جي سنڌي سٿن پهريندا هيا. مٿي تي سادي ململ جو پٽڪو پٽندا هيا. بدن جا هلڪا، ايتري قدر چڻ ته هڏن جي پيڙي تي چمڙي چڙهيل هئي. سندن آواز ۾ روانگي ۽ خلوص هوندو هو. سدائين وضو ۾ رهندا هيا ۽ هر وقت سندن زبان تي خدا ۽ خدا جي رسول جو نالو هوندو هين، هٿ ۾ تسبيح پئي سرلندي هين، جمعي جي ڏينهن مولودن ۽ نعت سان جلوس جي شڪل ۾ ٻنڌ مسجد ڏانهن ويندا هيا، لٽ ۽ گپاهو رومال هٿ ۾، سادي وڳي ۾ اچو هلڪڙو ڪوٽ ڪلهن تي ۽ جلوس ڳوٺ جي بازار مان لنگهي مسجد تي ختم ٿيندو هو.

ظهوري ذات اعليٰ جي ڪيو پرپور پرچونڊي

ديانت دين جو ڪوليو صهي دستور پرچونڊي

منجهان جلوي جمال الله ٿيو اظهار پرچونڊي

منور ۽ مشرف ٿي ڪلهو اسرار پرچونڊي

شريعت جو شرح آهن، طريقت جي طرح سارو

معنا معرفت جا ڳولي حقيقت وار پرچونڊي.

(اياض احمدي)

(ب) سياسي خدمتون: مولانا امروني رحمہ جو برصغير ۾ سياسي ڪردار ڪنهن بہ تعارف جو محتاج نہ آهي، برصغير ۾ جيڪا بہ سياسي تحريڪ شروع ٿي، ان ۾ پاڻ خاصو حصو ورتائون. خلافت تحريڪ هجي يا هجرت تحريڪ يا وري ترڪي جي خلاف ساسراجي سازش جي مخالفت هجي، مولانا صاحب مڙني ۾ اڳرو هو. مولانا کي اهو انقلابي، قومي ۽ آزادي جو درس سندن استادن کان مليو. مولانا جي عربي جي استاد عبدالقادر بهنڀوري مٿس انگريزن جي خلاف جادو جو انٽرو واريو. حافظ محمد صديق رحمہ، جيڪو سندن روحاني مرشد هو، سو سيد احمد بريلوي جو معبتي هو جنهن کي سياسي شعور ۽ قومي ڄاڻ هئي، ان کان سواءِ امروني جي برصغير جي عظيم انقلابي رهنما شيخ الهند مولانا محمود الحسن سان بہ ملاقات ٿي هئي ۽ ان وقت مولانا شيخ الهند ديوبند ۾ مولانا انور شاهه کي آڏو ويهاري، صحيح بخاري جي ڪتاب الجهاد تي درس ڏنو، جنهن سبق کي مولانا امروني پاڻ ڪنهن ٻڌو. ان کان پوءِ شيخ الهند ڪنڌرا ٿي دلعا امروٽ شريف ۾ آيا ۽ ان اچ وڃ ۽ ميل مٽاپ مولانا امروني ۾ سياسي شعور، قومي درد ۽ ديني ثيرت پيدا ڪئي. ۱۳۰۸ھ ۾ مولانا امروني جي مولانا سنڌيءَ سان واقفيت ٿي، جنهن مٿن وڌيڪ اثر ڪيو. اهڙي طرح حضرت امروني رحمہ سياسي ورڪر بنجي پيا. انگريز، انگريزي اقتدار ۽ انگريزي سلطنت جو سرگرم ۽ زبردست مخالف هو. سندن عقيدو هو تہ مشرق ۽ مغرب ۾ اسان جو وڏو دشمن انگريز ۽ انگريزي اقتدار آهي، ان ڪري پاڻ هر وقت انگريزن جي زبردست مخالفت ڪندا رهيا ۽ کائڻ ڪنهن بہ لسر جو خوف نہ ڪندا رهيا.

اهو ويهن صدي جو شروعاتي دور هو، هن دور ۾ اسلامي دنيا جون حالتون بگڙي چڪيون هيون. سمورا اسلامي ملڪ بد انتظاميءَ جو شڪار بنجي پيا ۽ ڪنڌرا ٿي علائقا سندن هٿن مان هليا ويا. ايران ۾ انگريز ۽ روس گڏجي ملڪ جا پاڻا ڪرڻ لاءِ ڪوشش ڪندا هئا.

۱۹۰۷ع ۾ برطانيه ۽ روس جي وچ ۾ هڪ معاهدو ٿيو، جنهن موجب روس جي بالادستي اتر ايران تي ۽ برطانيه جي ڏکڻ ايران تي مڃي وئي. ۱۹۱۰ع ۾ مغربي ملڪن جي هڪ سازش هيٺ بلقاني فوجن گڏجي ترڪي تي حملو ڪيو. بلقاني رياستون ترڪن جي سلطنت ۾ شامل ٿيڻ ۾ گهرو معاملات ۾ خود مختار ٿيڻ. جنگ کان پوءِ ۱۹۱۳ع ۾ رياستون ترڪيءَ جي هٿ مان نڪري ويون. ۱۹۱۰ع ۾ اٽليءَ طرابلس تي حملو ڪيو، جيڪو ترڪيءَ جو پراڻو علائقو هو. اٽلي هنن تي سخت ظلم ڪيا، ڪنهن ۾ ڪهڙي هورتن جي بي حرمتي ڪئي، ٻارن ۽ ٻين کي قتل ڪيو. ان وقت ترڪن انگريزن کان مصر جي رستي فوجون طرابلس موڪلڻ جي اجازت گهري پر انهن نه ڏني، ان وچ ۾ ۱۹۱۴ع ۾ پهرين عالمي جنگ شروع ٿي. انگريزن مصري ۽ جدي ۾ پنهنجون فوجون لائون ۽ پاڪ سر زمين تي پنهنجي پٽو حڪومت قائم ڪئي. هريف مڪه هنن جي دام ۾ اچي ويو ۽ ۱۹۱۶ع ۾ هن ترڪن خلاف بغاوت ڪئي، ان زماني ۾ ترڪي جو بادشاهه مسلمانن جو خليفو سڏبو هو، ان ڪري برصغير جي مسلمانن، اسلامي دنيا جي اها حالت ڏسي، تحريڪ شروع ڪئي جتان مولانا ابروئي جي سياسي زندگيءَ جو آغاز ٿيو.

۱۹۱۴ع ۾ شيخ الهند مولانا محمود الحسن ديوبندي هندستان کي آزاد ڪرائڻ لاءِ هڪ خليفه تحريڪ هلائي، جنهن ۾ مسلمانن ۽ هندن گڏجي ڪم ڪيو. هن تحريڪ کي پوءِ ”ريشي رومال تحريڪ“ چيو ويو. مولانا عبيدالله سنڌي کي، آزادي جي ان تحريڪ جي سلسلي ۾ ۱۹۱۵ع ۾ انگريزن خلاف محاذ قائم ڪرڻ لاءِ ڪابل موڪليو ويو. ان تحريڪ کي ڪامياب بنائڻ لاءِ ملڪ ۾ جيڪي مرڪز قائم ڪيا ويا تن مان ٻه سنڌ ۾ هئا. هڪ ابروئي ضلع سکر ۾ هو، جنهن جو مرڪز مولانا ابروئي رحه هو. هي مرڪز سنڌ ۽ بلوچستان لاءِ هو. ٻيو مرڪز ڪراچي ۾ هو، جيڪو لس ٻيلي

۽ ڦلات لاءِ هو، جنهن جو امير مولانا محمد صادق ڪڏي وارو هو. مولانا امروٽي ره، جو هن تحريڪ ۾ مولانا سنڌي رهن سان سڌو سنئون رابطو رهيو ۽ ريشمي رومال وارا خط به وٺس آيا هئا، جنهن ڪري پاڻ ڪجهه عرصو جيل ۾ به رهيا.

۱۹۱۹ع ۾ هندستان جي مسلمانن گڏجي خلافت ڪاميٽي قائم ڪئي ۽ خلافت هلچل شروع ڪري مطالبو ڪيا ته: (۱) پاڪ شهر ترڪن جي حفاظت هٽ رهن، (۲) ترڪي جي خلافت برقرار رهي، (۳) ترڪن سان انتقامي سلوڪ بند ڪيو وڃي. هنن مطالبن کي پيارائڻ لاءِ ساري هندستان ۾ جلسا ڪيا ويا. مولانا امروٽي رهن جي ڪوشش سان ۱۹۲۰ع ۾ جيڪب آباد ۾ هڪ جلسو سندن زير صدارت ٿيو. هن جلسي مولانا ”عدم تعاون“ جي رٿ پيش ڪئي، جنهن موجب انگريز سرڪار سان ڪنهن به ڪم ۾ تعاون ۽ شرڪت نه ڪئي وڃي، سرڪاري ملازم انگريز جي ملازمت ڇڏي ڏين، مسلمان فوجي، فوج مان نڪري وڃن ۽ ڏيون ڏيندڙ، ڏين ڏيڻ کان انڪار ڪن، لٽين ۽ خطابين وارا انگريزن وٽان مليل اهڙا موٽائي ڦٽا ڪن وغيره. هن تجويز کان متاثر ٿي بروقت جان محمد جولي جي انگريزن طرفان سڀ مليل خطاب واپس ڪيا. هن رٿ کي مهارتا ڪانڌي به پسند ڪيو ۽ اهڙي طرح ”نان ڪو آپريشن“ ۽ ”قطع تعلقات“ جي نالن سان هند ڪوڙ تحريڪون شروع ٿيون ۽ جن انگريز سامراج کي هلائي ڇڏيو ۽ ڪن محسوس ڪرڻو پيو ته هڪ نه هڪ ڏينهن ڪن هندستان کي ڇڏڻو پوندو. عدم تعاون جي رٿ پيش ڪرڻ کان پوءِ مولانا صاحب ”هجرت تحريڪ“ جي تجويز ڏني، جنهن موجب هندستان کي انگريزن جي حڪومت هوندي ”دارالڪرب“ قرار ڏيئي سنڌ مان افغانستان هجرت ڪري وڃڻ ۽ اتان فوج ٺاهي اُهي انگريزن سان مقابلو ڪن. ان سلسلي ۾ مولانا سنڌي رهن

اڳ ئي افغانستان ۾ وڃي افغانستان جي بادشاهه امان الله سان ملي
 ڪم ۾ هن مولوي لاءِ مدد ڪرڻ جي گذارش ڪئي. امان الله جي
 دل ۾ به انگريزن خلاف ڏڪار هئي، ان ڪري هن هائوڪار ڪئي.
 مولانا سنڌي ان خيال کان، مولانا اُروڙيءَ کي آگاهه ڪيو. ان
 ۾ سنڌرکي سامهون رکي مولانا، سنڌ کان ٻاهر بمبئي، ڊهلي، لاهور
 عليڳڙهه ۽ ڪلڪتي تائين سفر ڪيا. هو ڪلڪتي ۾ جمعيت علماء
 هند جي سالانه اجلاس جا ميمبر چونڊيا ويا ۽ سنڌ ۾ به جمعيت علماء
 جا صدر مقرر ٿيا. سندس ڪوششن سان سنڌ سان هزارين مسلمان
 مال متاع وڪڻي افغانستان روانا ٿيا. سندن پروگرام هو ته ڪافي
 تعداد ۾ مهاجرن جي نڪري وڃڻ بعد پوئين ڦاٽي سان خود پاڻ به
 روانا ٿيندا.

برٽش حڪومت هن تحريڪ کي ختم ڪرڻ لاءِ ”امن سپا
 تحريڪ“ شروع ڪئي ۽ هر تعلقي ۾ امن سپائي ڪانفرنسون ٿاڻس
 ڪيون. سنڌ جي ڪمشنر هڪ نام نهاد مولوي فيض الڪريم کان
 ”تعلق الخلافت“ نالي هڪ فتويٰ لکرائي تقسيم ڪئي، جنهن ۾
 ترڪي جي مسلمان خلافت کي ناجائز ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي
 وئي. هن تي سرڪاري حڪم هٿ سنڌ جي ۱۶ عالمن ۽ پرن
 صحيحون ڪيون. مولانا اُروڙي رحم هن غلط ۽ يهوده پروڀنگنڊا ۽
 ڪوڙي ناجائز فتويٰ کي غلط قرار ڏيئي، مولانا دين محمد وٽائي
 کي پاڻ وٽ ترسائي ان جي رد ۾ ”انظار الڪرامت“ نالي هڪ ڌار
 رسالو لکرائي، ڪيترن ئي عالمن جي تصحيح کان پوءِ سڄي ملڪ ۾
 ورهايو. ان وقت غلام محمد نانا، مولانا جو لائونڊي مشر ٿي رهيو.
 ديني عالمن ۾ مولانا محمد هاشم رڪن وارو، عبدالڪريم چشتي ۽
 مولانا وٽائي، انگريزبدالن مان جان محمد جولجو ۽ محمد اسن ڪوسو
 سندس هروقت مددگار ۽ ساٿي رهيا.

مولانا جي انهن مڙني ڪوششن بر صغیر جي مسلمانن ۾ آزادي جو وٺولو پندا ڪيو. ان ڪري انگريز سندن دشمن بنجي پيا ۽ هو ڪيترائي دفعا جيلن ۾ به ويا. عدم تعاون جي تحريڪ، خلافت ڪاميٽي، هجرت تحريڪ ۽ ڪانگريس جي مشترڪه جلسن ۾ ذريڪي تي هن تحريڪ آزادي ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو.

(ت) تعليمي خدمتون:- حضرت مولانا امروٽي رحمہ خالص ديني ماحول ۾ پليو ۽ سنڌي عالمن کان فوض پرايو، ان ڪري سندس تعليمي منصب، مسلمانن جي سياسي ۽ سماجي بستي جو علاج به ديني تعليم اندر سمجهيو. اهو ئي سبب آهي جو پاڻ امروٽ ۾ ۱۳۰۸ھ ۾ هڪ ديني مدرسي جو بنياد رکيو، جنهن کي ديو بند جي طريقي تي جاري ڪيو ۽ ان جو روحاني تعلق به ديو بند سان ئي قائم ڪيو. ان لحاظ کان سنڌ جو پهرئين ديني ديو بند سان روحاني، علمي ۽ سياسي ڳانڍاپو پندا ٿيو. هن درسگاه جي نصاب ۾ حديث، تفسير ۽ شاه ولي الله رحمہ جي تصنيفن کي پڻ شامل ڪيو ويو. هن ڪم ۾ مولانا عبيدالله سنڌي رحمہ ۽ مولوي عبيدالله لغاري مائس شامل ٿيا. مولانا امروٽي مدرسي جو مهمتم، مولانا سنڌي خاص مدرسو ۽ مولوي لغاري استاد مقرر ٿيا. هي ٻيپ ئي عظيم انقلابي عالم، وطن عزيز مان جهالت کي هٽائڻ ۽ ان کي سامراج جي چنبي مان آزاد ڪرائڻ ۾ هڪ ئي ويا. اهڙي طرح هنن سنڌ جي ماڻهن کي اسلامي علمن سان گڏ وطن جي آزادي ۽ احياءِ دين جي تر ايت حاصل ڪرڻ جو موقعو ڏنو. هن مدرسي بر صغیر جي مسلمانن ۾ نئون روح فوڪيو، ظاهري ۽ باطني علم جا طالب وٺڻ اچڻ لڳا. اتر سنڌ، بلوچستان ۽ پنجاب جا شاگرد به هت ايندا هئا، جن ۾ مولانا عبدالوهاب ڪلاچي جهڙا مستعد طالبعلم، مولانا عبيدالله ڪڏمر وارو، مولانا عبدالقادر دين پوري، مولانا حمادالله هاليجوي رحمہ، مولانا احمد علي لاهوري ۽ ٻيا مشهور عالم دين قابل ذڪر آهن. هن مدرسي ۾ اعليٰ تعليم کان سواءِ

قرآن شريف جي ياد ڪرائڻ لاءِ هڪ جدا ڪلاس ڪوليو ويو ، جنهن ۾ ڪيترا ئي ناهيا ۽ ٻيا شاگرد قرآن جي حفظ ۾ مشغول رهيا . مولانا عبيدالله سنڌي رحمہ اسلامي فڪر ، فلسفي ۽ منطق تي ليکچر ڏيئي مسلمانن ۾ نئين تعليم لاءِ شوق ۽ جذبو پيدا ڪيو ۽ ولي الله تعليم ڏيڻ شروع ڪئي . حضرت امروٽي رحمہ ذڪر ۽ فڪر کان پوءِ قرآن مجيد جي ترجمي ۽ تفسير جو درس ڏيندا هئا ، وٽس طالبن جو هميشه انبوهه رهندو هو . امروٽ شريف جي هن عظيم درسگاه جي معائني ۽ امتحان لاءِ شيخ الهند مولانا محمود الحسن پاڻ به ايندا هئا ۽ طالبن کي درس به ڏيندا هئا . هن مدرسي سان گڏ هڪ عظيم ڪتب خانو به هو ، جنهن ۾ هزارين ديني ڪتاب ، تفسير ، حديث ، فقه ، منطق ۽ تاريخ تي هئا ، جن کي پڙهي طالب پنهنجي معلومات ۾ اضافو ڪندا هئا . هي مدرسو ساندھ ست سال وڏي اوج تي رهيو ۽ ڪنهن عالم اتان فارغ ٿي ، سنڌ ۾ سنت کي جوارڻ ۽ علم جي اشاعت جي ڪم کي لڳي ويا .

انهي ذاتي تعليمي درسگاه کان سواءِ ، پاڻ سنڌ جي ٻين تعليمي ادارن جي ترقي ۽ وڌاري لاءِ به پتوڙيو . مدرسو ” دارالهدى ٺهڙي “ جو سنگ بنياد پاڻ رکيائون ۽ ان وقت دعا ۾ چيائون ته ” هن مدرسي جو فاضل ايترو ته وسيع ٿيندو ، جو سنڌ ، هند ، افغان ، بلوچ ۽ برما جا بهاسي هتان ليش حاصل ڪندا “ ۽ هي تاريخي حقيقت آهي ته هن ننڍي ڪنڊ ۾ تعليم ۽ تبليغ جو وڏي ۾ وڏو مرڪز هي مدرسو ٺهي رهيو آهي . مدرسن کان سواءِ سنڌ ۾ تعليمي ڪميٽين جي سالانه جلسن جي صدارت اڪثر پاڻ ئي ڪندا هئا ۽ انهن جي فلاح لاءِ هر وقت ۽ هر طرح ڪوشاڻ رهندا هئا .

(ج) ديني خدمتون : مولانا مرحوم جي زندگي جو اهم پهلو تبليغ آهي . هو اسلام کي طريقه حيات ۽ مڪمل دين سمجهندا هئا ، ان ڪري مسلمانن جي سياسي ۽ سماجي بستي جو واحد علاج ديني تعليم کي

سجھيائون . اهو ئي سبب آهي جو ديني تعليم جي سرچشي قرآن شريف جو سنڌي ٻولي ۾ ترجمو ڪيائون . ۱۳۱۲ھ ۾، متن کان سواءِ مڪمل قرآن شريف جو ترجمو ٽن ڀاڱن ۾ (هر هڪ ڏهن سهارن تي مشتمل) الحق پريس سکر مان ڇپرايو، جيڪو نهايت سهڻو ۽ دلڪش هو. هي حقيقت آهي ته اهو ترجمو اڀڙو ته مستند آهي جو هن کان پوءِ ڪنهن به ديني عالم قرآن مجيد جي سنڌي ترجمي لکڻ جي ڪوشش ڪئي ته ان جي آڏو مولانا جو اهو ترجمو ضرور رهيو آهي . هن ترجمي کي جيڪڏهن سنڌي ٻولي جو ”اعجازي ترجمو“ سڏجي ته به سونهن ٿو، ڇو ته هن کان اڳ وارا ترجما باسجاوڙه ترجما نه هئا، پر گهڻي حد تائين تحت اللفظ ترجما هئا ۽ انهن جي زبان به آڳاٽي هئي . هي ترجمو سنڌي زبان ۾ اها حيثيت رکي ٿو جيڪا فارسي زبان ۾ شاه ولي الله رحم جي ترجمي کي حاصل آهي . مولانا صاحب جو قرآن شريف جو هي ترجمو ان دور ۾ عظيم ديني خدمت هئي، جنهن سان گهٽ تعليم يافته هندو ۽ مسلمان ٻئي لاپ حاصل ڪري پئي سگهيا . ان زماني ۾ پاڻ تبليغ به شروع ڪيائون ۽ ان کان متاثر ٿي اٽڪل ۷ هزارن غير مسلمانن سندن هٿ تي اسلام قبول ڪيو، ان ڪري هندن مٿن مقدس به داخل ڪيا ۽ ٻاڪڙجي اسٽيشن تي حملو به ڪيائون، پر پاڻ بچي ويا. هن ئي دور ۾ هندن طرفان سنڌي ۽ سنڱهڻي تعريڪون هلايون ويون . هنن تعريڪن جو مطلب هو، پر صغير جي مسلمانن کي لالچون ڏيئي هندو بنايو وڃي ۽ نون مسلمانن کي به، هندو ڌرم تي واپس آندو وڃي، ان کان سواءِ ادبي ميدان ۾ هندو سنڱهڻن قرآني الله ۽ اسلامي بهشت جا ٺوٺا ڇاپيا . مغل رنگ مغل، مغل شيش مغل، قتل حقيقت، وڌيڪ بر کولو وغيره ڪتاب ڇپرايا، جن ۾ مسلمانن جي تهذيب ۽ تمدن، ادب ۽ تاريخ تي حملا ڪيا ويا. سندن ڪوششن سان لاڙڪاڻي ۽ شهدادڪوٽ جا شيخ مرتد ٿيڻ لڳا ۽ هنن پنهنجن اڳيان آه واري ڪشي نه ڪن واپس ڏاڏائي مذهب تي آندو وڃي . اهي حالتون ڏسي

مولانا اسروني رحمہ ہندن سان وڏا دھني ۽ منطقي بحث ڪيا ۽ ديني تبليغون ڪيون . مولانا دين محمد وٺائي رحمہ سان گڏجي هڪٻئي تي تبليغي ڪتاب ڇپرايائون ۽ ڪمن تحريري جواب ڏنائون .

ٻئين زماني ۾ جڏهن سکر بئراج ٻئي ٺهيو، تڏهن واهن ۾ ايندڙ مسجدن کي شهيد ڪرڻ جو پروگرام رتبو ويو . پاڻ مسجدن جي بچاءَ ۽ سلامتي لاءِ ٻي حد، ٻيا مثال ۽ زوردار جهاد شروع ڪيائون . ان تحريڪ کي تاريخ ۾ ”تحريڪ تحفظ مساجد“ جي نالي سان سڏيو وڃي ٿو، ان سلسلي ۾ پاڻ سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ ضلع ۽ ٻوڙهي هجڻ جي باوجود به جلسا ڪوٺايا ۽ تقريرون ڪيون، آخر سندن اها هلول ڪامياب ٿي . اهي مسجدون اڄ به ڪم ٿر واه جي وچ ۾، سندس مجاهدانه ڪارنامن ۽ ديني غمت جو زنده نبوت ڏيئي رهيون آهن .

مولانا اسروني رحمہ سنت جا پابند هئا، هو حال ۽ قال ۾ گفتار ۽ ڪردار ۾، ظاهر ۽ باطن ۾، علم ۽ عمل ۾، شريعت ۽ طريقت ۾، سلف صالحين جو زنده مثال ۽ ناقابل انڪار نمونو هئا، هو ڪشف ۽ ڪرامت جا ڏٺي هئا . پنجاب، سنڌ، سرحد ۽ بلوچستان جي ڇهي ڇهي ۾ هزارن جي تعداد ۾ سندس مريد ۽ شيدائي هئا . سندس زبان تي هر وقت خدا ۽ رسول جو ئي ذڪر خير هوندو هو، هميشه گهڙي گهڙي چوندو هئا ته جيڪڏهن مسلمان، مسلمان ٿيڻ ڪهن ٿا ته صحابن سڳورن جي زندگي کي سامهون رکن . صحابه ڪرام جي زندگي اسلام جي مڪمل تصوير آهي، صحابه سڳورن جي حياتي قرآن جو تفسير آهي“. سندس مجلس ۾ گفتار جو وڏو حصو، صحابن جي حالات ۽ ڪارنامن جي بيان تي خرچ ٿيندو هو، اهڙي طرح پاڻ مسلمانن ۾ اسلام جو حقيقي روح ڦوڪيندا هئا ۽ ڪن توحيد ۽ سنت جو سبق ڏيندا رهندا هئا . سندس مجلس ۾ شريعت ۾ ٿيندڙن لاءِ پهريون ۽ لازمي شرط، نماز هو، جيڪو به سائل دعا لاءِ عرض ڪندو هو ته پاڻ يڪدم دعا گهرندا هئا ۽ دعائن جو اهڙو سلسلو هلندو

رهندو هو . بهر حال حضرت امروتي رحمہ تبليغ ۽ تحرير رستي قول ۽ فعل رستي امت محمدي ۽ دين اسلام جي اشاعت لاءِ اها عظيم خدمت انجام ڏنائون، جنهن کي ڏسي حضور صلعم جي اها حديث ياد ٿي اچي، جنهن ۾ فرمايائون ته ”علماء امتي ڪانڊيا بني اسرائيل“ . يعني منهنجي امت جا علماء بني اسرائيل جي نين وانگر هوندا . مطلب ته هو جيتوڻيڪ نبوي نه هوندا پر ڪائن تبليغ اسلام جي سلسلي ۾ نين وارا هڪارناما صادر ٿيندا، اهڙائي عالم ۽ بزرگ نين جا وارث هوندا آهن . مولانا امروتي رحمہ به اهڙو ئي عالم دين هو .

(د) صحافتي خدمتون : مولانا امروتي رحمہ مسلمانن ۾ مذهبي، سياسي، ادبي ۽ علمي جذبي کي زنده رکڻ ۽ نئين نموني ۾ اڀارڻ لاءِ هڪ ذاتي پريس قائم ڪرڻ جو ارادو ڪيو . ان دؤر ۾ نشر و اشاعت ۽ پريس جي سڀني ذريعن ۽ وسيلن تي هندو سلطهيا مسلمانن جا سڀ مذهبي ۽ ادبي ڪتاب، قرآن شريف سميت غير مسلمانن جي پريس ۾ ڇپبا هيا، ان ڪري مولانا امروتي رحمہ ، مولانا سنڌي رحمہ جي معرفت ”محمود المطابع“ نالي هڪ پريس قائم ڪري ، طباعت ۽ اشاعت جي ڪم کي زور وٺرايو . هن پريس ۾ ڪيترا ئي مذهبي ۽ علمي ڪتاب شايع ٿيا . مولانا امروتي پنهنجا ڪتاب سورة الرحمان، سورت ياسين ۽ قرآن شريف جو سنڌي تفسير پڻ هن پريس مان ڇپرايائون، ان کان سواءِ طعاوي جا عقائد ۽ ٻيا رسالا به ڇپيا .

مولانا امروتي رحمہ هڪ خاص ماهوار سنڌي رسالو ”اخوان المسلمين“ به امروٽ مان جاري ڪيو، جنهن جي ادارت جا فرائض پاڻ سرانجام ڏنائون، هن رسالي سنڌي صحافت ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو . ان زماني جي حالتن کي ڏسجي ٿو ته هي مولانا جي وڏي ۾ وڏي صحافتي ۽ ماهيتي خدمت آهي . هن رسالي ۾ سياسي ۽ ديني مضمون ڇپبا هيا، جنهن ڪري سنڌ جي عوام ۾ سياسي شعور، قومي احساس ۽ ديني غيرت

جو جذبو ٻڌا ٿو. هي ادارو ٻرمن سميت سانده ٽي سال قائم رهيو ۽ سنڌي معالت جي خدمت ڪندي بند ٿي ويو.

(ح) سماجي خدمتون: سنڌي سماج هميشه ڪيترين احايين ريتن رسمن، لڊيمي روايتن ۽ رواجن جو مريض بڻي رهيو آهي. هت اوج نيچ، بي انصافي، مفاد پرستي، اره زورائي، ظلم ۽ ڏاڍ ڏهڪاءُ جو عمل بڻي رهيو آهي. سنڌي معاشري ۾ هميشه غربت ۽ جهالت انهن برائن کسي جنم ڏنو آهي، ان ڪري مفاد پرست وڏيرن ۽ حلوي کائو ملن، جاهل ۽ غريب حوام کي ڦري تباھ ڪري ڇڏيو آهي. مولانا اسروٽي رخصت انهن سڀني رسومات جو علاج توحيد ۽ صرف توحيد ۾ سمجهيو، هو سماجي ريتن رسمن جو ڪٽر دشمن هو، ان ڪري پاڻ جتي به اهي پرايون ڏسندا هيا ته بيڪدم جوش ۾ اچي ويندا هيا، لهرائيندا هيا ته ”سنڌي اڻوجھ آهن، ڪن ڪهران ماني ڪارائي، موحد بنائجي، بدعت ۽ پير پرستي کان ڪن بچائي، پتڪميل انسان کي خدا جي راه ڏيکارجي.“ جڏهن پاڻ اسروٽ ۾ آيا ته اتي پير پرستي جو هڪ مندر ڏٺائون، ان ڪري پاڻ وعظ ۽ نصيحت سان انهن سڀني بدعتن جي بيم ڪڍي ڪڍي، اتي هڪ پنک نوشي جو دائرو هو، جنهن کي به ختم ڪيائون، هڪ ڪارپور کان خانپور رستي تي، ڳاڙهي مقام وٽ ڪيترا ئي مسلمان سڪائون کڻي ايندا هيا، نذر نياز ڪندا هيا، ٻارن جون جهنڊون لهرائيندا هيا، وڻن ۽ ڪپڙن ۾ ڪپڙي جون ڳنڍيون ۽ نيزا پنکها ٽنگيندا هيا. بزرگن جڏهن اها حالت ڏٺي، تڏهن ڄام لهر کي اتي رهائي، ڪوهي کڻائي، مسجد لهرائي صوم و صلوة ۽ درس و تدريس جو ڪم شروع ڪري، جاهل مسلمانن ۾ تبليغ ڪري، بدعتي رسمن بند ڪرايون، ساڳيءَ طرح پور ڀنڊ جي ڀرسان، ٻير مشائخ جي مقبري تي به پنک جو دور دورو هوندو هو، سومر ۽ جمعرات تي، ڪيترا ئي مسلمان مرد ۽ عورتون جهنڊون لهرائيندا هيا، نذر نياز ڪندا هيا، اڻا ڪهڻا آلي راجپ رنگ جي محفل مڃائيندا هيا، جڏهن ڪن اها خبر پئي، تڏهن ٽوٽي ۽ هڏ هڻن مجاورن کي اٿائي

مسجد تعمير ڪرائي درس تدريس جو ڪم شروع ڪيائون. اهڙي طرح ٿوري وقت ۾ آسپاس جي ماڻهن ۾ سماجي شعور پيدا ڪري وڌائون ۽ سڀ بد رسمن منجهان نڪري ويون.

ان ۾ ڪو هڪ نه آهي ته پاڻ سڀني سماجي ٻارن لاءِ عملي قدم کنيائون، هر جمعي تي وعظ ۽ نصيحت جو خاص موقعو ڏسي، ساري ٿر جي هر ڳوٺ ۾ تبليغ جو سلسلو شروع ڪيائون. اڄوڻ سمجهندي مسلمانن جا مٿي جا ڍڪا وار ڪٽرايائون، مسلمانن جي ٻارن کي ڪنن ۾ سونا والا (ڪنوتيون) نڪه ۾ ڀولا، هٿن ۾ منڊيون، ٻانهن ۾ چاندي جا ڪنگڻن عام هوندا هئا. پاڻ اهي سڀ زيور ٺهرايائون، عورتن جو بدن تي اڇڻ وڃڻ ۽ سڪون پائڻ بند ڪريائون، حضرت صاحب جي ئي ڪوشش سان ڳوٺن جا ڳوٺ شرڪ ۽ بدعت جي عقيدن ۽ ڪڏن ڪرنتون کان توبه ڪري، پابند شريعت ٿي، هميشه لاءِ روزو ذڪر خدا ۽ تلاوت ڪلام پاڪ ۾ مشغول ٿي ويا. سوين ماڻهو فاسق فاجر، شرابي ۽ جوارِي سندن خدمت ۾ اچي هميشه لاءِ سماجي ٻارن کان توبه ڪري، کائن هدايت حاصل ڪري، معاشري جا با عزت شهري بنجي پيا. مطلب ته مولانا صاحب، سنڌي معاشري مان اڃا پوءِ ريتون رسمن ڪڍي، ان معاشري جي ٿرڻ ۾ ديني شهرت، قومي شعور، سماجي تعليم ۽ سياسي سجاڳي پيدا ڪئي، ڪن چست ۽ چالاڪ بنايو، منجهن خود داري جو احساس ۽ پاڻ سڃاڻڻ جو لاڙو پيدا ڪيو. احساس بالائري ۽ احساس خود شناسي جا جذبا پيدا ڪيا، جن اڳتي هلي ”تحريڪ آزادي“ کي نئون موڙ ڏنو.

ادبي خدمتون: مولانا اڀرندي رحم نه صرف سياسي ڪارڪن، سماجي ورڪر ۽ ديني عالم هو پر کيس ادب سان به گهرو لڳاءُ هو. مولانا جي دؤر ۾، سنڌي ٻوليءَ جي ترقي ۽ واڌاري لاءِ عوام ۾ هڪ خاص لهر اُهل هئي. سنڌ جو هڪ دانشور طبقو، محسوس ڪري رهيو هو ته قوم

جو وجود زبان کان سواءِ بي معني آهي، ان وقت حڪومت جي به اهائي هالسي هئي ته مقامي ٻولين کي ترقي وٺرائي وڃي. حضرت امروٽي رحمہ ان ڪري اول قرآن شريف جو سنڌي زبان ۾ ترجمو ڪيو، هڪ طرف ته هن ترجمي سان دين جي خدمت ٿي ته ٻئي طرف ادبي دنيا ۾ مولانا جو ڌاڪو ڄمي ويو، ڇو ته هي ترجمو سلس، سٺو ۽ پامجاورہ سنڌي زبان ۾ هو. عالم لکن ٿا ته ”هي ترجمو سنڌي نثر جو اعليٰ شاهڪار آهي ۽ ڏيکاري ٿو ته مولانا صاحب جو سنڌي نثر نگاري ۾ اعليٰ مقام آهي، هو عظيم انشاءِ پرداز ۽ نثر نگار هو.“

نثر کانسواءِ نظم ۾ به پاڻ، چڱو موڪلائون، عروضي شاعري ۾ به سندن وڏو مقام آهي. سوزون شاعري ۾ سندن هڪ مڪمل سٺو ”يوسف زليخا“ عرف ”بيت نامو“ مشهور آهي، جنهن ۾ عشق حقيقي جا باريڪ نڪتا، صوفيانہ طرز تي بيان ٿيل آهن. هي ڪتاب پهريائين سندن مريد ۽ معتقد ڏيڍري حاجي محمد حاتم ڏهر چيراڻو ۽ ان کان پوءِ شڪارپور جي هڪ ڪتب فروش هوڪرداس، سندس عام مقبوليت ڏسي ڪيترائي دفعا ان کي شائع ڪرايو. هن قصي کي پهرئين فارسي ۾ مولانا جاسي رحمہ نظم ۾ لکيو ۽ سنڌي ۾ مولانا امروٽي جنهن سوز و گداز سان هن کي لکيو اهو سندن ئي خاصو آهي.

ادبي لحاظ کان مولانا صاحب جي شاعري کي ٻن ڀاڱن ۾ ورهائي سگهجي ٿو، هڪ قومي شاعري ۽ ٻيو نعتي شاعري. مولانا صاحب جيئن ته قوم جا هڏ ڏوڪي ۽ سياسي ورڪر هيا ان ڪري سندس شاعري ۾ ان دؤر جي جهلڪ نظر اچي ٿي. سندس شاعري ۾ انقلابي جذبي، سياسي شعور ۽ قومي سجاڳي جو آواز آهي، هو عوام ۾ تڙپ، جذبو ۽ ولولو پندا ڪرڻ گهري ٿو. سندس ڪلام ۾ ماحول جي عڪاسي آهي هن دؤر ۾ انگريزن پنهنجا هٿ ٽوڪيا پيو پندا ڪري، کين نوڪريون ۽ جاگيرون ڏيئي، پنهنجي طرف ڪري، حریت پسند ۽ محب وطن کي

وڏيون وڏيون تڪليلون ڏنيون، ڏسو ته هو ان دؤر جي عڪاسي ڪهڙي نه
پاڳڻستي ۽ ڳاڙهه نموني ڪري ٿو:

وڏو هٿ لوڪن نڙ ۾، ڪو ڪرين اسان ٿاڀو،
اسان جا منڏ ٿا سڀ بند، ٿا چپ وات سڀ سائي .
اڳيون ڪلٽر ويهي ڪرين، اتي ايمان ڏنڻ سارو،
چوي جيڪي مڃئون سوني، اڳيون لهڪر نڪا آلي .
ويو آدمڻ سڀ ايمان، ڇڏي ويو خوف سڀ تنهنجو،
ويڙهي ويو پڻ نصارن جو، امر هيٺو سڌا ٿاڻي .

مولانا صاحب جي قومي شاعري اسان جي تاريخ جو اهم باب آهي.
پهرئين عالمي جنگ ۾ مسلمانن جي حڪومت ترڪي کي وڌو نقصان
پهتو ۽ ترڪن وڏيون جنگيون لڙيون . مغربي سامراج کي هنن مجاهدن
جيڪي ٽوٽا ڇپايا، سي تاريخ ۾ نمايان آهن . مولانا صاحب انهن مجاهدن
جي عڪاسي ٿاڻو ڇو:

ويڙهه ۾ وڃن مٿان ٽڪڙو ڪيو ترڪن تمام،
ڏڙ سمون سور، ڪٽن، وڃن سڌي ڪاهار کي .
ترڪ تازا ڪر تـوانا آل عثمان جي سوا،
ناس ڪر سارا نصايا، راج روشن زار کي .

برصغير جي مسلمانن عثمان جي خلافت کي پڄاڻي ۽ برٽش حڪومت
کان جند ڇڏائي، آزادي حاصل ڪرڻ لاءِ افغانستان ڏانهن هجرت ڪئي،
اها لڏ پلاڻ اسان جي تاريخ جو اهم باب آهي، ان جو ذڪر مولانا هي
طرح ڪري ٿو:

جلالي ڏي جوانن کي سڃاڻه باجهارا،
مهاجر جي اڃن توڙي ڇڏي هي ملڪ سڀ سارا .

تياري تن سبيل الله، وسيلو تن توڪل جو،
 الاهي لاءِ چوڌاري، سندن ويرين مٿي مارا .
 هانءَ تن جا ٽن هيٺا، ٽن تن سنڌ سڀ سالا،
 سلائڪ لاءِ تون مهرون، ڪٿن تن ڪنڌ ڪاهارا.

حضرت جن حج جي موقعي تي روضي رسول جي زيارت وقت هي
 بيت چيا:

هن ته نمائيءَ کي اوهت يار پاڇهه پاروچل تنهنجي آندو
 تون ٻرن ۾ يار ٽڪيءَ سان تنهنجو هم ٽڪرار الا
 هن ته هيئيءَ کي اوهت يار قرب ڪوهيارل تنهنجي آندو
 قرب ڪوهيارل تنهنجي آندو

نظمن کان سواءِ ڪالمن ۾ به پاڻ قومي رنگ ٻندا ڪيو اٿن، انهن
 ۾ به انقلابي جذبو ۽ ولولو موجود آهي، سندن دؤر جي هي ڪافي، مشهور
 آهي، جنهن ۾ جهاءِ جو جذبو ڪار نما آهي .

ڏنو به ٿو آهي، ڪهرين به تون ٿو، اسان کي تنهنجي لڏڻ ۾ ڇا آهي؟
 فني لحاظ کان مولانا صاحب جي قومي شاعري اهي پائي جي آهي،
 نظر ۽ ڪالمن اسان جي قومي شاعري جو ناقابلِ تلافِي ورثو آهن .
 سندس ڪلام سادو، سلوٽو ۽ سولو آهي، منجهس رواني، رنگيني ۽ تاثر
 آهي. لفظ سادا، وڻندڙ ۽ پراثر آهن، صنعت تجنيس حرفي ۽ صنعت متلائر
 جو مزلح آهي .

نتيجي شاعري ۾ مولانا صاحب جي مولودن کي وڏي اهميت حاصل
 آهي . مولود شريف هڪ خالص سنڌي صنف آهي، جنهن کي اسان جي
 عوامي ادب ۾ خاص درجو مليل آهي . مسجدن ۽ محفلن ۾، عيدن ۽
 برادن ۾ مولود شريف ئي عام ۽ خاص جي توجه جو مرڪز هوندا آهن،
 مولانا امروٽي رحم مولود جو مؤجد چيو وڃي ٿو ته آهي، پر مولود کي هن

اڄ تي پهچايو، هو هڪ ديني عالم ۽ عاشق رسول هو، ان ڪري سندس مولودن ۾ عشق رسول جو مهران مڃڻ آهي.

مديني جي گدائي آڀلي هن بادشاهي کان،
توڙي ٻيا عيش عشرت لڪ مثل خم يا رسول الله.

توڙي ڪيوليد قسمت جي جو امروت ۾ ٿاهو،
اثر هردم مديني جو نڪڙ ۾ کس يا رسول الله.

سڪن ساري سدا سرور، دلون هردم مٺا توڙي،
ڀرت جي ٻيچ جو ڏهڙو ايهو ڏس يا رسول الله.

مبارڪ منهن مٿي چادر، لاهيو هڪڙو مٺا رهبر،
وڃي هي شور بدعت سندن سامان رسول الله.

ملڻ جي مهر ڪر مرسل، مٺا معين ماڻن تي،
پسايو منهن، وڃائي ڏک ٿئي لربان رسول الله.

مولانا امروٽي رحم، مولودن کان سواءِ ڪالين ۾ نعتيه رنگ ڀريو آهي. سندس هڪ ڪافي حضرت همايوني جي ڪافي ”تنهنجي حسن ڪيا حيران هزارين“ جي طرز تي هڪ بهترين نعتيه ڪافي آهي، جنهن مان معلوم ٿئي ٿو ته اتر سنڌ جو هي ڪافي گو شاعر، اسان جي ادبي تاريخ ۾ ڪيڏو نه مقام رکي ٿو. سندس هي ڪافي، شاعريءَ جي ٺٺي لوازمات کي پورو پورو ادا ڪري ٿي ۽ ٺٺي زاويه کان، ڪافي جو اهلي شاهڪار آهي.

تنهنجي جلوي جوت جمال مٺا، موهيا خان لکن هڪ مان نه رڳو،
تنهنجن ٺٺن تار ڪمال ڪيا، حيران لکن هڪ مان نه رڳو.
تنهنجي وره منجهه مجبور وٺن، درس ڏيان ڇڏي ويران ٿڻ،
مجنون وانگر اهي سستان ٿڻ، مثل صنمان لکن هڪ مان نه رڳو.

جڏهن ذات توهان جي ظهور ڪيو، هر مظهر کي پڻ نور ڪيو،
تڏهن عشق اسان کي مغرور ڪيو، پرين سببان لکين هڪ مان نه رڳو.

مولود ۽ ڪالمي کان سواءِ پاڻ بيت به چا اٿن، جيڪي اسان جي
ديني ادب جو، بس بها خزانو آهن، انهن ۾ تغزل ۽ فراق به آهي ته فن
چون موشگافيون به موجود آهن.

هاشمي هٿن کي سيد ذبيح سڏين، سرور تنهنجي سڱ ۾ دوست ملڻا دلگير،
ورنهن تنهن وٺل ۾ واهر ڪر تون وير،
ڪر مدد تون مصطفيٰ مانڊن جي تون مير.

ڏانا تنهنجي در تي ٻيا پيو آهن بهر،
پرين پسن لئه تنهنجي سڱن منجهه سرير،
”حسن“ کي هاشمي تنهنجي آه اڪير.

مطلب ته امروٽي رحه، پنهنجي وقت جو اعليٰ ۽ مشهور شاعر هو،
سندس شاهراڻه عظمت، اسان جي ادب ۾ اهم حيثيت رکي ٿي. السوس
آهي جو هن جي ادبي خدمتن تي ڪنهن به مورخ ادبي تاريخ لکڻ وقت
ڏيان نه ڏنو آهي. اُپد اٿم ته ڪو سنڌي نقاد ۽ محقق مولانا صاحب
جي ادبي رول تي وڌيڪ روشني وجهندو.

وفات حسرت آيات: حضرت امروٽي رحه جيئن ته انگريز ۽ انگريزي
حڪومت جي خلاف هو، ان ڪري برٽش حڪومت کيس گجهي طرح
زهر ڏياريو، پاڻ چوندا هئا ته ”مون کي انگريزن زهر ڏياريو آهي،
۽ هينئر آڱا زندهه رهي نه سگهندس“. اها زهر دير اثر هئي ان ڪري ٽي
سندن جسم آهستي آهستي ڏيپرو ٿيندو ويو ۽ ساري بدن تسي ڦلوسا
لڪري پيا. آخر پاڻ ۵ نومبر ۱۹۲۹ع مطابق ۳ جمادي الثاني ۱۳۴۸ھ
جي پهرئين هفتي ۾، امروٽ شريف ۾، لاڏاڻو ڪري ويا. ان وقت
ڪيترن ئي اخبارن، خاص ادارتي نوٽ لکيا ۽ شاعرن قطعات لکي، ڏک

جسواظهار ڪيو . فارسي ۾ مرحوم مولوي عبدالرزاق چالڻي پٽن
مرئو لکيو آهي، ان جا ٻه بند لکي مضمون کي ختم ڪريان ٿو .

سمنه پريان، چنبر ڪريان، هست چون ابر بهار،
از وفات مرشد اڪمل بران جانم نثار .
قطب دوران و غوث عالم بود از آل رسول،
اشجع و متوڪل و اجود سي پرمهزگار .

مددي ڪتاب

- (۱) اهي ڏينهن اهي شهن، جلد پهريون پير علي محمد راهدي
- (۲) "الوحيد سنڌ آزاد نمبر، ٻي ايڊيشن مولوي دين محمد وڻالي
- (۳) تذڪره شعراءِ سکر سمن عبدالمجيد سنڌي
- (۴) ماهنامہ "پيغام" مارچ ۱۹۸۰ع ايڊيٽر ڪريم بخش خالد
- (۵) "نئين زندگي" جا پراڻا مختلف پرچا
- (۶) هفتيوار "آزاد" جا مختلف پرچا
- (۷) سه ماہي "مهراڻ" قائد اعظم نمبر مولانا قاسمي صاحب جو مضمون
- (۸) نقش حيات مولانا حسن احمد مدني رسم (اردو ۾)

حضرت امروٽي رحمہ جي دؤر کان اڳين حالتن جو سياسي پس منظر

جناب محمود شاهه جي، ٻي- ايج - ڊي، لاءِ تيار ڪيل مقالي تان ورتل
(ٿورن مان)

ان کان اڳ، جو مولانا سيد تاج محمود امروٽي صاحب جي لومي خدمتن جو جائزو وٺجي، سنڌ يا برصغير ۾ ان وقت جي سياسي، علمي، معاهدي ۽ مذهبي حالات جو پس منظر پيش ڪجي ٿو ته جيئن امروٽي صاحب جون لومي خدمتون نمايان نظر اچن ۽ انهن جو قدر و قيمت ڪٿي سگهجي :

سياسي پس منظر

برصغير پاڪ ۽ هند جي تاريخ اسان کي ٻڌائي ٿي ته انگريزن اسان جي ملڪ ۾ واپار جو ڀونگ رچائي، ٺڳيءَ ۽ مڪاريءَ سان ملڪ ورتو. اورنگزيب عالمگير کان پوءِ سندن جا پويان حاڪم ميس عسرت ۾ ڪاهي پيا. حڪومت جي طرف ڪو ڌيان نه ڏنائون. سندن غفلت جو فائدو انگريزن ورتو.

سنه ۱۶۱۳ع ۾ انگريز، جهانگير مغل بادشاهه کان، هندوستان ۾ واپار ڪرڻ جي اجازت وٺڻ ۾ ڪامياب ٿيا (۱) ۽ سورت جي شهر ۾ واپار جي پهرين ڪوٺي قائم ڪيائون. ان بعد، آڪري، احمدآباد، ٻڙچ، مدياس ۽ بمبئي ۾ ڪوٺيون ۽ بينڪون بنايائون. ڪلڪتي ۾

(۱) پرنسپس - ايل مڪرجي - ايمر - اي - هسٽري آف انڊيا (ماڊرن پيريد)
دفعو ۳ صفحو ۱۰۰

ٻيو انگريز مورخ، اي. مارسلين ان ڳالهه کي هن طرح ظاهر ڪري ٿو:

”هن جڏهن نور جهان جي ڀاءُ آصف خان کي هڪڙو
لمبئي جواهر ڏنو، تڏهن جيڪا موڪل ڪهرائين ٿي،
سا مٿس“ (۱)

واپاري ڪوٺين جي حفاظت جي بهاني سان انگريزن پنهنجا قلعا به
ٺهرايا ۽ پوءِ انهن ۾ انگريزي طرز تي سڪل، فوجي سڪا وارو لشڪر به
رکيائون. ان وقت لڙينجن جو زور ڏسي، انهن کي ٻن ڪرناٽڪ جي
جنگن ۾ شڪست ڏيئي، هندوستان جي اترئين علائقي ۾ ٻيهر
ڪمائون. بنگال ۾ ڪلڪتي تي ته قبضو اڳي ئي هئ، تنهن ڪري
سڄي بنگال تي قبضو ڪرڻ ضروري سمجهي، ان کي هٿ ڪرڻ جو
خيال ڪيائون. بنگال جي نواب سراج الدوله انگريزن جي نيت کسي
سهي ڪيو ۽ کين بنگال مان ٽڙي ڪڍڻ ۽ کائڻ آزادي حاصل ڪرڻ
خاطر ۱۷۵۷ع ۾ بلاسيءَ جي جنگ ڪئي. هيءَ پهرين جنگ آزادي
هئي، جا ڏهه سالن، انگريزن سان لڙي. هن جنگ ۾ نواب جي
ڪمانڊر، مير جعفر ۽ ڪن هندن جي غداريءَ ڪري مسلمانن کي سخت
شڪست آئي ۽ انگريزن نواب سراج الدوله جو سر ڏوڪان ڌار ڪري،
هاڻيءَ تي بازار ۾ ڪهايو. (۲)

اهڙيءَ طرح ٻر صغير جي غيور مسلمانن مان، ميسور رياست جي
حيدر علي ۽ سندس بهادر پٽ ٽپو سلطان شهيد، انگريز سامراج کان چند
چڏائڻ لاءِ، ۱۷۹۹ع ڌاري بهادريءَ سان جنگيون ڪيون، پر انگريزن

(۱) اي. مارسلين بي. اي. - انڊين ايڊيوڪيشنل سروس (ريٽائرڊ)
هندوستان جي تاريخ - سنڌي ايڊيشن - سال ۱۹۱۳ع (مترجم
ڪوڙويل چندن مل) صفحو ۲۷۵.

(۲) ماهنامو نئين زندگي - آگسٽ ۱۹۹۸ع صفحو ۲۱.

جي چالبازين سان بهي نه سگهيا. مسور رياست ۾ مسلمان بهادرين ۽ قوم پرستن کي بهرديءَ سان قتل ڪيو ويو. انگريزن جي انهيءَ ظالمانه روئداد کي قوم پرستن اکين سان ويٺي ڏٺو ۽ هن ڌاريءَ ظالم قوم کان محب وطنين کي سخت نفرت پيدا ٿي. آخر ۱۸۵۷ع ۾ انگريز سامراج جي خلاف وري ٻيهر ملڪ ڪير بهماني تي آزاديءَ جي ٻي جنگ لڙي وئي، جنهن کي انگريزن ۱۸۵۷ع وارو بلوڙي سڏيو. حقيقت ۾ ڏهه سالن، انگريزن جي ظلمن کان بهار ٿي، لڙڻ جو منصوبو رهيو هو. هن منصوبي ۾ نه رڳو رحمت، بلڪ لشڪر جي ڏهه سپاهين پڻ ان ۾ حصو ورتو هو. مسلمانن سان گڏ، ڪي هندو به هئا، مسلمانن ۾ اڪثر علماء اڪرام، هن تحريڪ آزاديءَ جا اڳواڻ هئا؛ پر اها جنگ به ڪنهن منظم طريقي سان نه لڙي وئي؛ تنهن ڪري انگريز ان تحريڪ آزاديءَ کي، تمام سستيءَ سان دٻائڻ ۾ ڪامياب ٿي ويا. ان وقت جو پيرس نعل بادشاهه بهادر شاهه ظفر هو. انگريزن ان جي خالدان کي اڏيئون ڏيئي، سارايو ۽ کيس مقبوضن سان ويهي، رنگون قيد ڪيو، جتي هن غريب الوطنيءَ جي حالت ۾، سنه ۱۸۶۲ع ۾ وفات ڪئي. انگريزن نهايت زور ورتو ۽ سڄي هندوستان تي قبضو ڪيائون. ان کان پوءِ انگريزن خلاف، عوام جي دٻين ۾ سخت نفرت جي باهه ۽ غلاميءَ جي احساس جي شدت، وڌيڪ تيز ٿي وئي، پر اها باهه، ظلم ۽ تشدد کي ڏسي، اندر ئي اندر پئي ڌڪي. (۱)

۱۸۵۷ع واريءَ جنگ آزاديءَ کان پوءِ انگريزن کي پر صبر جي عوام ۾ شڪ شبها جاڳيا؛ ان ڪري هنن هنڌن ۽ مسلمانن جي وچ ۾ نفرت وجهڻ جي ڪوشش ڪئي (Divide, and rule) هنن هنڌن تي هٿ رکي، ڪمن ورائڻ شروع ڪيو ۽ مسلمانن کي، تعليمي، معاشي ۽ اقتصادي طور پس ماندو رکڻ جي ڪوشش ڪئي. هنڌن کي سرڪاري

نوڪريون ڏيڻ شروع ڪيائون ۽ کين وڌ ۾ وڌ تعليمي سهولتون ڏيئي، هٿيائون. ٻئي پاسي مسلمانن لاءِ اهي سڀ رستا بند ڪيا ويا، ڇو ته انگريزن پنهنجو وڏو دشمن مسلمانن کي ئي سمجهيو. هيءُ صورت حال مسلمانن جي سياسي، سماجي ۽ اقتصادي ترقيءَ جي ڏس ۾ نهايت خطرناڪ هئي. توڙي جو انگريزن هنن تي هٿ رکيو، ته به ائين نه هو، ته ڪو هندو منجهانن واهي هئا، پر رڳو وقتي لائين لاءِ ظاهري طرح انگريزن سان ساز باز ڪيائون، ۽ اندر ۾ سامراجي ظلمن کان پنهنجي بيزار هئا. (۱)

انگريزن جڏهن هندوستان جي ڏيهي حاڪمن کي مڪر ۽ لرب سان مارائي، اتي پنهنجا پير پختا ڪيا، تڏهن هنن سنڌ جي سر سبز ۽ شاداب واديءَ کي ڳرڪاڻن جي ڪوشش ڪئي. سنڌ ۾ به ساڳي چالبازي، لرب ۽ زبردستيءَ واري هلڪ هليا. ان وقت سنڌ ۾ بهرين چوڌاريءَ جي ٻئي نمبر مير غلام علي خان ٽالپر جي حڪومت هئي ۽ انگريزن طرفان هندوستان جو گورنر جنرل لارڊ ايلنبرو هو. (۲)

پهرين ته انگريزن، ميرن حڪمرانن سان دوستي ڳنڍڻ جو بهانو ڪيو. اهڙو عهدنامو سال ۱۸۰۹ع ۾، مير غلام علي خان سان ڪيائون، جنهن موجب انگريزن ۽ ميرن جي پاڻ ۾ دوستي ٿي ۽ انگريزي ايلجي سنڌ ۾ رهڻ لڳو. ان کان سواءِ انگريزن، ميرن کان انجام ورتسو ته انگريزن کان سواءِ ڪنهن به ٻي يورپي قوم کي سنڌ ۾ اچڻ نه ڏيندا ۽ رڳو انگريز سنڌ ۾ واپار ڪندا.

(۱) ماهنامو نئين زندگي - مارچ ۱۹۷۱ع (پاڪستان تحريڪ جو پس منظر) صفحو ۳۲.

(۲) تيجيائنداس بٽالي - سنڌ جي تواريخ - جنوري ۱۹۳۷ع - ايڊيشن ڪونہ - صفحو ۶۳ کان ۶۸.

انگريزن ظاهري طرح ته ميرن سان دوستي رکبي، پر اندروني طرح پنهنجي دوست، راجا رنجيت سنگ کي اک هئي، سنڌ تي ڪاهه ڪرايائون. ان بعد ميرن جي مدد ڪهڙن تي، راجا کسي چئي، ڪاهه بند ڪرايائون ته جيئن ميرن جي مٿان سندن احسان ٿئي ۽ رعب وهي. (۱)

سنه ۱۸۲۸ع ۾ مير ڪرم علي خان وفات ڪئي ۽ مير مراد علي خان تخت تي ويٺو. هي سائو ميرهو، تنهن ڪري هن انگريزن تي بنا پاس جي سنڌ ۾ اچڻ، هتي بئنگ ڪرڻ ۽ جنگي ساز و سامان آڻڻ تي بندش وڌي، تنهن تي انگريزن تشدد کان ڪم وٺي، سنهوڙي جي ڪوٽ کي ٽوڙي، زور سان پنهنجو لشڪر سنڌ جي اندران لنگهائي، افغانستان ڏانهن، شاهه شجاع جي مدد لاءِ موڪليو ۽ ميرن کان زور سان هيٺين عهدنامي تي، سال ۱۹۳۸ع ۾ صحيح ورتائون :

- ۱- انگريزن کي لشڪر ۽ لشڪري سامان سنڌ مان لنگهائڻ جي اجازت هوندي.
- ۲- سندن ريزيڊنٽ هميشه لاءِ حيدرآباد ۾ رهندو.
- ۳- انگريزن جو ٽي هزار لشڪر ڪراچيءَ ۾ رهندو.
- ۴- انگريزن کي ٽي لک روپيا سالانو، مير ڏيل پري ڏيندا.
- ۵- مير، شاهه شجاع کي به سندس رهيل ڏل ۲۳ لک روپيا پري ڏيندا. (۲)

جله ٿي انگريزن طرفان، پهرين ميجر آئوٽرام ۽ ان کان پوءِ سر چارلس نپئر ريزيڊنٽ مقرر ٿي آيو. ساڳئي وقت انگريزن به ڏٺو ته

- (۱) تيجيائنداس بٽائي - سنڌ جي تاريخ - سال ۱۹۳۷ع - دلعو ڪونه - ص ۹۳ کان ۹۸.
- (۲) تيجيائنداس بٽائي - سنڌ جي تاريخ - سال ۱۹۳۷ع - دلعو ڪونه - ص ۹۳ کان ۹۸.

ميرن ۾ ملڪيتن تان نفاق ۽ تڪرار آهي، ان جو نائڊو انگريزن هن طرح ورتو ته خبرپور وارن ميرن ۽ سنڌ جي هندن تي هٿ رکي، ميرن کي پاڻ ۾ ويڙهائي، لڳيءَ ۽ مڪاريءَ سان ميرن جي مٿان اڃا پون تهمتون ڏيئي، سائن زبردستي ناجائز عهدناما ۽ شراوتون ڪري، آخر سترهن لبروري ۱۹۴۳ع تي مائٽيءَ جي جنگ، ۽ پاويهن مارچ ۱۹۴۳ع تي ڊيپي جي جنگ ۾، لڙيب ۽ چالاڪيءَ سان ڪن سخت شڪستون ڏنيون. اهڙيءَ طرح ظلم، تشدد ۽ لڳيءَ سان سڄي سنڌ هٿ ڪمانون ۽ وقت جي گورنر جنرل لارڊ ايلنبرو، سنه ۱۹۴۳ع مارچ ۾ سنڌ کي بمبئي ڪاتي سان ملائي ڇڏيو. (۱)

انگريزن، سنڌ ۽ هندوستان تي زبردستي ۽ ظالمانه طريقي قبضي ڪرڻ کانپوءِ محسوس ڪيو ته اها مسلم قوم ئي آهي، جا سائن سختيءَ سان مقابلو ڪري، ڪانئن آزادي حاصل ڪري سگهي ٿي، ان ڪري هنن، مسلمانن کي سندن حقن کان بلڪل محروم رکيو. ڪن تعليم، واپار ۽ سرڪاري مهڊن ڏيڻ کان پري رکيو. ان جي برعڪس، هندن تي ظاهري طرح هٿ رکي، ڪن واپار، تعليم ۽ سرڪاري نوڪرين جون سهولتون ڏنيون. ان کان سواءِ هندن ۽ مسلمانن جي وچ ۾ قوت وجهڻ جي ڪوشش پڻ ڪرڻ لڳا. (۲)

مٿينءَ حقيقت کي ”ولفريد ڪائٽويل سمٿ“ هن طرح ظاهر ڪري ٿو:

“The repression of the Muslims that is indicated above, keeping them out of the

(۱) اي - مارسيڊن - هندوستان جي تاريخ - سال ۱۹۱۳ع - اڀيشن

ڪونه منحو ۳۷۷.

(۲) ولفريد ڪائٽويل سمٿ - ماڊرن اسلام ان انڊيا - ڇاپو ٻيو - سال

۱۹۴۷ع - منحو ۱۹۴.

administration and of the medical, legal and other such professions, and in general not educating them, was, clearly, a policy affecting the upper and the potentially middle classes. It was at this time that the clerical and professional classes among the Hindus were developing and beginning to wield some power. The India office was afraid to allow that same power to the Muslim".

..... More specially, it was afraid to allow that power to both groups at the same time. (۱)

اڄي هلي، لکي ٿو:

"The Muslims, then suffered most at the hands of the British, when the muting had been quelled". (۲)

سنه ۱۸۵۷ع جي جنگ آزاديءَ کان پوءِ ته انگريزن وٽر مسلمانن تي ظلم ڪيا. انگريزن جي ظالمانه پاليسيءَ جي ڪري ئي ڏهه سالهن ۾ آزاديءَ لاءِ وڌيڪ تڙپ پيدا ٿي.

منهنجو سائين سنڌ جو سائين حضرت امروٽي حضرت امروٽي

ڪيچون ڪوهارل آيو، هين نه چاتر جاڻ الا

مون کي لائي ويو اتر پاروچل پاڻ

مسلمانن جي زوال ۽ برهادي جي سرگذشت مٿان غور ڪبو ته
دهليون اهي هيون نظر اينديون جيڪي اڳين امتن جي زوال ۽ تباهي لاءِ
قرآن ڪريم ۾ ٻڌائي چڪو آهي. انهن ڳالهين ۽ سببن جي ڊگهي ساري
لسٽ مان هڪ سبب هي به آهي ته امت جي احوال ۽ رهيان (پرن ۽
مولوين) اسلامي تحريڪ ۽ انقلاب جي تصور کي امت جي آڏو پن پاڻن
۾ ورهائي ڪري پيش ڪيو. هڪ امت جي علمي ۽ روحاني تربيت ۽
پرواست جي انتظامي ۽ حڪومتي جوڙجڪ. اهڙي ورهاست حقيقت ۾
انقلاب واري جماعت سان غداري ۽ دوڪياري آهي. جيڪا سرمايه دارن
۽ پرن مولوين جي ملي پڄت ۽ ناني ويڙهي جو هڪ شاهڪار مثال
آهي. تاريخ جو سر اهڙا ڪهڻا مثال ڏسي ٿو جنهن سان انهن پنهي
طبقن جي ملي پڄت ماڻهن کي هڪ طرف سڃي ۽ صحيح مذهب کان
معروم رکيو ۽ ٻئي طرف انهن کي اقتصادي ڦرلٽ سان سڃو ڪري سندن
انتظامي تنظيم ۽ پائيداري وارو حق ٻي ڪسيو ويو. هميشه ڪسان عام
ماڻهن جي معروفي ۽ ڦرلٽ جو وڏي ۾ وڏو ڪارڻ سرمايه دار ۽ مٺي
جي ملي پڄت رهي آهي. انهيءَ ملي پڄت اصل تعليم کان غريبن کي
انڌيري ۾ رکيو ۽ صحيح دين جي جاءِ تي هٿرادو دين جو ڪورس هام
۽ مشهور ڪيو. حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم اڳين امتن جي زوال
وارن داستانن جي پيش نظر تمام سختيءَ سان پنهنجي پوئلڳن لاءِ هي فرمان
جاري ڪيو ته ”لا رهبانية لي الاسلام“، يعني اسلام ۾ ترڪ دنيا جو

راهبانو تصور جنهن سان ماڻهو سماج ۽ هوماني ميل جڙول وارن ادارن کان هڪٽجي ويهي، اهڙي شيءِ جي اسلام ۾ ڪابه گنجائش ناهي. انسان مسلمانن سان وڏو ظلم ته هيءَ ٿيل آهي جو سرمايه دار ۽ جاگيردار جسي پير سرحد، جيڪو امت تي زوريءَ مڙهيل آهي، ان اسان کي جهان باني اجتماعي انتظامي حقن ۽ مسئلن ۾ حصو وٺڻ کان هميشه هٽائڻ چئي بساز رکڻ جي ڪوشش ٻئي ڪئي آهي ته بابا! اهي دنيا جو عهدا ۽ ڪٽراڪٽ آهن، مسلمان ڪسي گهرجي ته انهن ڳالهين کان پاسي ٿي رهي. يا ڪڏهن ائين به چوڻدا آهن ته غريب ماڻهوءَ جو انهن ڳالهين ۾ ڇا ويهي، اهي ڪم دنيا دارن ۽ امير ماڻهن جا آهن. هي اهڙي قسم جون نصيحتون ۽ هدايتون انهن هٿرادو هادين ۽ رهبرن وٽان ڪي اتفاقي يا اعلاص تي سڀني نصيحتون ناهن، بلڪه دنيا دارن اسرن ۽ مذهبي ليڪيدارن جي پاڻ ۾ ورهائي کائڻ واري انهيءَ مغلي معاهدي جو هڪ اداسي ڪرڻو آهي. محمد رسول الله صلي الله عليه وسلم پنهنجي معاهدي ۾ پيءُ ۽ ماءُ پنهنجن ملڪن تي وڏو ٿيو هو. جنهن انقلاب جي اعلان ڪرڻ سان ئي پنهنجي قومي سردارن جي پڳن ۾ هٿ وڌو ۽ انهن ئي ظالمن ۽ جابرن جي ستايل مظلوم ۽ غلام انسانن کي پنهنجو ساٿي بنائي، پراڻي قرلٽ واري لرسوءَ نظام کي ختم ڪيو. محمد رسول الله صلي الله عليه وسلم جي انقلابي پروگرام ۾ بلال حبشي رضه جيڪو مڪي جي مارڪيٽ ۾ ڪانهه ٽڪڻ تي وڪاڻو هو، اهو محمد رسول الله صلي الله عليه وسلم جي غير حاضري ۾ مدينه الرسول جو امير ۽ پنهنجي اڳواڻ جسي مصلي جو مالڪ بنجي سگهيو هئي ۽ بنايو ويو. اسلام جي تاريخ ۾ هر دؤر ۾ تمام ٿوريون ڪي هستيون پيدا ٿينديون رهيون آهن، جن رهبانيت جسي جي خلاف انقلابي پروگرام جي واڳ، ٺااهڻ کي ڏيڻ خلاف هميشه جهاد ٻئي ڪيو آهي. حضرت سيد احمد شهيد بريلوي رحمه الله عليه لڙائي جي ميدان ۾ ويڻ کان اڳ پنهنجي جسم تي هٿيار ٻهري رهيا هئا، جيئن ته سيد احمد شهيد پنهنجي دؤر جو وڏي ۾ وڏو پير به هو.

اتي موجود هڪ خادم جيڪو سرماهدار ۽ مولوين جي مشهور ڪيل غلط مذهبي ڪورس جو شڪار بڻيل هو، عرض ڪيو ته سائين الله وارن ۽ درويشن کي ته انهي نموني هٿيار پائڻ سونهن ئي نٿا !

حضرت سيد احمد شهيد رحمہ فرمائي ته: هٿيار پائي ڪري دشمنن سان جنگ ڪرڻ ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جي سنت آهي. خود پيغمبر صلي الله عليه وسلم زره، خنجر، ۽ تلوار پائي ڪري ميدان جنگ ۾ لڙيا آهن، جنهن فقيري ۽ درويشي کي لڙائي جا هي هٿيار نٿا سونهن ته آهي انهي فقيري ۽ درويشي تي لعنت ڪريان ٿو.

مرتاج سنڌ حضرت تاج محمود اسروٽي رحمته الله عليه تاريخ اسلام جي انهن چند ۽ ٿورڙهن هستين منجهان آهن جن است جي مشڪل وقت ۾ رت جي وانڊ ڪيڏڻ جو اعلان ڪيو ۽ رسول انقلاب صلي الله عليه وسلم جو سچو معنون ثابت ٿيو. حضرت اسروٽي جي دؤر ۾ ڪيترائي ٻيو سولي هئا، جيڪي انگريزن کي خدا جي لاءِ اڳواڻي ۽ اولوالامر ۽ واجب الانباع حاڪم ڪري سڏيندا هئا. هيڏانهن هيءَ ٻيڙو جرنيل فرنگين جي مقابل ۾ تنواري رهيو هو ته :

اسان تي ملڪه مذهب جي مدد لازم مرن تائين،

انهيءَ اعلان ۾ ابڙا رسي آخر ته بسرا الله

ميٺو پائين مٿو پائين مڏي سڀ مال مالڪ جو

ٿئي قربان سڀ سامان خدا خاطر ته بسرا الله

انهيءَ آزادگي لاءِ، تنو آرام اڪڙين جو

ڪري ڪو قيد ان ڪوشش، ڪشش اندر ته بسرا الله

السن جو سنڌ وارن پنهنجي هن عظيم هيري کي ۽ پنهنجي هن اسلم تاريخي اڳاٽي عملي جدوجهد سان ته وساري ڇڏيو پر نصايب

ڪورس ۾ به ڪوئي ڪونه ٿو آئي . اسان کي السوس سان چوڻو پوي
 ٿو ته اسان جا ڀائر ۽ اسان جي قوم محسن ڪش ثابت ٿي آهي .

حضرت امروٽي رحم جي زندگي تي ”الصادق“ جي لبر ڪيڏن
 لاءِ جڏهن اسان کي سنڌ جو سير ڪرڻو پيو ته مشهور مشهور مرڪزن
 تان به ڪو ماڻهان شان مواد ملي نه سگهيو، اڃا ته ملت جي هن
 مقام شهنشوار جي جدائيءَ کي اڌ صدي هالي گذري آهي ته هن
 ناهنجار قوم پنهنجي چهنگاري ڏياريندڙ پيڙهي سالار کي وساري
 ڇڏيو . اها به ان مشهور سلسلہ جي ڪڙي آهي، جنهن ۾ تاريخ
 جي عظيم رهنما شخصيتن جي نقش قدم تي هلڻ بجاءِ ڪوڙي باري
 جو مظاهرو ڪندي عرس ملهايا ويندا آهن .

حضرت امروٽي هڪ غريب گهراڻي جو چمر و چراغ هو،
 ڪو خانداني نواب يا جاگيردار نه هو . منهنجو امروٽي، امروٽ جي
 ڪپڙن جا پيرون کائي ۽ ڪنڊين جون سگريون کائي امروٽ جهڙي
 پڙ پانگ ڏورانهن وڌي ۽ جنهن جي چؤطرف جهنگ ٿي جهنگ
 ڪلهائي ڏسڻ جو ڪرسمس ۾ هلڻ وقت چنگهن کي ائين ٻئي لڳي جو
 چن باهه جون چنگون لڳي ويون . شايد شيخ مبارڪ سنڌ جي
 اهڙن ڳوٺن تي هيئن چيو آهي ته :

جت لُڪ لڳي جت آڪ تن، سو ديس مسالر منهنجو ڙي

جت سج ڦلا ٿي نڪري ٿو

۽ آڪ آلا ٿي نڪري ٿو

جت ڏينهن ڪٽهائي جيئن ڪڙهن ”

سو ديس مسالر منهنجو ڙي

جت ڪاري آس ڪنوائن تي

۽ ويڙهين جي واٽن تي

ٿا واريءَ جا وسڪار ٿين

سو ديس مسالر منهنجو ڙي

جت ماڪڙ ماڪڙ ٻوٽن تي
۽ گرم هوا جي جهوٽن تي
ٿا جهانگهڙا جهونجهار جيلن

سو ديس مسافر منهنجو ڙي

جت انڌ اڪس ۾ گهارين ٿا
۽ ٿڌي ٺالون ٽارن ٿا
جت منهن ڦڙيءَ جي لا ۾ سرن

سو ديس مسافر منهنجو ڙي

جت ڪيئي صدين سالن کان
ٻولارن کان پاتارن کان
ٿا ڏرت اچن ڏهڪاڻ ٻون

سو ديس مسافر منهنجو ڙي

سو ديس مسافر منهنجو ڙي

حضرت اسروتي رحمہ لورنگي ساسراج جي خلاف قومي ۽ ملڪي
آزادي جي جهيڪا رٿابندي ڪئي هئي سا ڪا انفرادي ۽ جذباتي
سوج تي مبني نه هئي، بلڪ هن سڄي ننڍي کنڊ جي آزادي جي
ڪارڪنن ۽ تنظيمن سان مڪمل ۽ مضبوط ڳانڍاپو رکيو هئائون، ۽
سنڌ اندر به ڪا جدا ڊيگهڙي ڪانه ڇاڙهي هئائون. سڄي سنڌ
اندر پنهنجي سائين جي ذريعي شهر شهر ۾ آزادي واسطي تنظيمي
مرڪز ٺاهڻ ڪيائون. سنڌ سائين جو به ڇا چئجي، مولانا عبيدالله
سنڌي يا رئيس المهاجرين جان محمد خان جوليڄو هجي، مولانا محمد
صادق ڪڏي وارو هجي يا شيخ عبدالجيد سنڌي هجي، مولانا دين محمد
ولائي هجي يا - مولانا عبدالڪريم چشتي هجي، حڪيم فتح محمد
سيوهاڻي هجي يا رئيس غلام محمد صاحب وڪيل هجي. مطلب ته
سنڌ ۾ نموني سان تنظيمي رٿابندي ٺاهڻ ڪيل هئي. آزاديءَ هند

سرمو سياهي جو رنگ کي رهاو
ڪاٺي ڪڪرائي جي موسم تي ه ٻار
اکين ۾ انڪار لائين لائين جي .

هوڏانهن اسروتي هر جي ٻڪار پئي پوندي هئي ته :
هاري ويهه نه هانءُ آءُ ته ٻار اُڪاريانءُ
مون کي آهي ڏانءُ، ٻهڻن ٻرين ٻار جو.

مولانا محمود حسن فرزند مولانا هاليجوي رحمه الله عليه مون کي پڌايو ته آئون حضرتن جي زيارت لاءِ اسروت شريف ويس، اتي پهچڻ بعد معلوم ٿيو ته حضرت سائين جن ٻاهر ويل آهن ۽ شايد اڃ واپس نٿن ۽ جمعو نماز رڪن ۾ پڙهائين. آڱ اسروت کان رڪه پهتس، اتي حضرتن جي پٺيان جمعو پڙهيو ۽ جمعي بعد ڪچهري ۾ ويٺا هياسين

ته اتي حضرت پير صبيحہ اللہ (۱) صاحب پاڳاري جو خليفو آيو، جنهن مرض ڪيو ته پير صاحب جن مون کي اوهان جي خدمت ۾ هي پيغام ڏيئي موڪليو آهي ته انگريزن مون کي گرفتار ڪرڻ جو منصوبو ٺاهيو آهي، انهي ڪري اوهان پنهنجي جدو جهد کي ايترو ته وڌايو جو انگريز جو منصوبو ناڪام ٿي. حضرت ايترو ئي ناهي آئندڙ کي چيو ته :

خليفا! پير صاحب جن کي وڃي چئو ته جيئن تائين ناجوءَ جي سريءَ ۾ ساهه آهي تيئن تائين انگريز کي مجال ناهي جو توکي هٿ به لائي سگهي، ۽ والهي ٿو به ائين جو حضرت ايترو ئي جي زندگي تائين پير پاڳاري جي گرفتاري عمل ۾ نه اچي سگهي.

حضرت ايترو ئي رحم پنهنجي الهية مهر ۾ انتهائي مجتهدانه بصيرت رکندڙ هئا. ٻانڄجي شريف جي سجاده نشين ميان عبدالستار صاحب جن مون کي ٻڌايو ته حضرت ايترو ئي کي هڪ شخص چيو ته سائين اوهان ته انگريزن کان ائين ئي ڏاڍا آهيو ۽ هو اوهان جو ڪجهه به بگاڙي نه سگهندا ته پوءِ توهان انگريزن جي خلاف هي ڇا ڪوڙ ۽ ماراڻي ڇو ٿا ڪريو؟ حضرت جن فرمايو ته ڪنهن ڄاڻ تي جڏهن نانگ ايندو آهي ته ان کي ڏسي جهرڪيون ۽ ڪپريون وڌي تعداد ۾ گڏجي شور ڪنديون آهن، جنهن جو مقصد هي هوندو آهي ته ڪوئي اچي ته هن موذي شيءِ کي ماري. هونئن ته جهرڪيون ۽ ڪپريون پنهنجي سر پاڻ اڏائڻ جي ڪري نانگ جي بهج کان پري ۽ مٿي هونديون آهن، پر هو انهي هوندي

(۱) مولانا محمود حسين صاحب ٻڌايو ته پير صاحب پاڳاري جي گرفتار ٿيڻ کان پوءِ سندن خاص ڪار ڊرائيور مون وٽ اچي ملازم ٿيو ۽ مون کي ٻڌايائين ته پير صاحب جن حضر ۽ سفر ۾ هيءَ آيت سڳوري ”ڪل من عليها فان ويبقي وجه ربك ذوالجلال والاکرام“ تمام گهڻي پڙهندا هئا.

شور مڃائينديون آهن ته ڪو به خبر يا ڪمزور هن آلت کان محفوظ رهي.
 ان پي انگريزن جي خلاف الهيءَ ڪري شور مڃائي رهيو آهيان ته اسان
 جا ايندڙ نسل ۽ ڪمزور ماڻهو، هنن جي ڏاڍ ۽ ساسرجيت کان محفوظ
 رهن ۽ اس.

اسان جي سنڌ ۾ به فقيري ۽ درويشي بابت راهبائو تصور ٺهرايل
 آهي، جو هن قسم جو آهي. فقير درويش ۽ صوفي جي معنيٰ، نڪمو،
 بيڪار، اتي تي چٽي، يا ڪنهن جي به معاملو ۾ نه پوڻ وارو، جنهن
 جي سامهون جيڪڏهن ڪابه پيرائي، بدڪاري ٿيندڙ هجي ته ان تي
 ڪنهن به قسم جو رد و ڪد نه ڪري. اسان سڻي عرض ڪري آيا
 آهيون ته هتي لغت ۽ ڊڪشنري جو ٿي ڪسر لٿو هو آهي. پنهنجو
 صلي الله عليه وسلم پنهنجي تعليم ۽ تربيت سان اهي ذهن ۽ فرد تيار ڪيا
 هئا جيڪي هڪ ڪهڙي به باطل مان ٺاهه ڪرڻ ۽ ٺاهي وڌهي ۾ شامل
 ٿيڻ لاءِ هرگز هرگز تيار نه ٿيندا هئا. سندن هر هڪ ساڻي ۾ رسول الله
 والدين مع اهڙا هلي ڪفار رحماء پنهرو واري آيت يعني پنهنجو پاڻ ۾
 پاڃهارا ۽ دشمنن لاءِ سخت هئا جو مصداق هو. اسان جي دعوئي آهي
 ته فقيري ۽ درويشي ۾ حضور صلي الله عليه وسلم جا ساڻي تمام سٺن
 درجي تي ٺاهيا هئا. فقيري ۽ درويشي جي غلط تشريح ۽ مفهوم جي
 ايتري ته گهڻي پروڳيندڙ ٿيل آهي جو جيڪڏهن اڄ ڪنهن کي فقيري
 ۽ درويشي جي راهه اختيار ڪرڻ جو ارادو ٿئي ٿو ته بڪدم الهه کسي
 ڪوڙي زهد ۽ ترڪ دنيا جي راهبائي تصور جو خاڪو سامهون پيش اچي
 وڃي ٿو. هڪ ڏينهن حضرت امروني رحم فرنگين کي سخت بد شد
 ڳالهائي رهيا هئا ته هڪڙي شخص، جنهنجي ذهن ۾ فقيري جو راهبائو
 تصور هو، حضرت کان سوال ڪيو ته سائين اهڙا الفاظ الله وارن ۽ فقيرن
 کي چوڻ نٿا سونهن. هونءِ ته امروني بزرگ تمام جلالي هئا پر اصلاح
 جي نقطو نظر هيٺ سوال ڪندڙ کي فرسي سان سمجهايائون ته اسان جا
 ماڻهو انگريزن کان ڊنل ۽ خوفزدہ آهن، آءٌ انهيءَ نموني سان ٻانهن جي

ذهن مان انگريزن جي هيت ۽ حشمت ختم ڪرڻ گهران ٿو. حضرت ابروئي رند انگريزن جي لاءِ ڳوٺاڻن جي آڏو فرمائيندا هئا ته اهي برطانيه جا ڀولا اسان جا حاڪم ٿيندا؟ انهيءَ مؤسسو نطن منجهان ڇا وٺن ٿا؟ انهن کي اسان پنهنجي مٿان حڪومت ڪرڻ ڏينداسين؟ اسان سڄا مسلمان آهيون، سڄن مسلمانن جا ناطا آهيون، انهن ڪتن کان ڊڄون ڇو؟ جوش ۾ اچي فرمائيندا هئا ته جيڪڏهن ڏهه انگريز منهنجي مقابلي ۾ سامهون اچن ۽ هنن جو هڪڙي چمات سان ساڻهه نه ڪڍيان ته مان ڀورل شاهه جو پٽ ٿي نه آهيان!

انهي تقرير ۾ موجود راوي مولانا اسيد علي رهڙي وارو بيان ڪري ٿو ته اهو جمعي جو ڏينهن هو. حضرت جن طبيعت ۾ تمام ڪمزور هئا خطبي ۽ نماز لاءِ مولانا احمد علي لاهوري کي حڪم فرمايو ته تائون ۽ نماز کان پوءِ ٻري ٻري کان آيل ماڻهن جو خيال رکندي پاڻ تقرير فرمايائون. ڪمزوري جي حالت ايها هئي جو ڪنهن کڻي ڪري ڪرسيءَ تي ويهاريو ويو ۽ فرمايائون منهنجي سامهون ڪوئي شخص قرآن شريف کولي جهلي بهي ۽ گهريل آيت انهيءَ کان کولرائيائون.

تقرير ڪندي ڪندي ايترو جوش ۾ اچي ويا جو پاڻهي پاڻ ڪرسي کان اُٿي بهي رهيا ۽ آڏو بيٺل ماڻهن کان قرآن شريف وٺي هٿ ۾ پاڻ جهلي بيٺا. تقرير ڪندي فرمايائون ته انگلينڊ جي سڄي حڪومت جي لهيت اسان جي مسجد جي موريز جي هڪ پٿر برابر نه نه آهي ۽ فرمايائون ته جيڪڏهن آڏو جيئرو رهيس ته ٽڪي ٽڪي ۾ انگريزن جون رليون وڪڻائيندس. مولانا محمود حسين هاليجي واري ٻڌايو ته بي بي اسان سائن فرمائيندي هئي ته حضرت جن گهر ۾ ستي ستي لٽان ۽ ٿڌا هٿن شروع ڪري ڇڏيندا هئا، پوءِ ڇاڳڻ بعد جڏهن کائڻ پيڇو ويندو هو ته فرمائيندا هئا ته مون انگريزن کي مارڻي ڏني. مولانا محمود حسين وڌيڪ ٻڌايو ته حضرت جن جو هي طئي ٿيل نظريو هو ته انگريزن جي

هٿ ۾ گرفتار نه ٿجي بلڪه انهن سان مقابلو ڪجي . حضرت دينپوري بزرگ پورو هڪ سال انگريزن جي جيل ۾ گذارڻ کان آزاد ٿي ڪري جڏهن سائين امروٽي سان مليا ته حضرت ڪن چيو ته ادا توکي ڦرڻ به نه آيو جو تون سڄو سال انگريزن جي جيل ۾ رهين؟ جواب ۾ حضرت دينپوري چيو ته الله جو ذڪر هتي به ڪرڻو ۽ هتي به ڪرڻو، ته حضرت امروٽي فرمايس ته انهي الله الله ڪرڻ کان پڌي مرين ها . سنڌ جي انگريز ڪمشنر هڪ ڀيري حضرتن کي ڪراچي ۾ گهرائي حضرتن کان پڇيو ته توهان جو اسانجي حڪومت جي باري ۾ ڇا خيال آهي؟ حضرتن فرمايس ته مان اوهان جي رت جو ڀاسي آهيان . حضرت رح انگريزن جي مسلمان جاسوسن جي باري ۾ فرمائيندا هيا ته جيڪي مسلمان ٿسي ڪري انگريز جا سي - آءِ - ڊي بڻجي اچن ٿا، انهي پن ڏوڪڙن تي ايمان کان موڪلايو اچن ٿا . انهن اسان کي هڪو ٽڪر غورسلان لڏو آهي؟ اسان ڄاڻون ٿا ته هو ڪٿي ڪٿي ويٺا آهن . شريعت جو بند ٿي پيو آهي، نه ته جارج پنجن کي گهڙي کان جهلي هتي حاضر ڪريائين . حضرت جن مسلمانن جي حال کي ڏسي السوس وڃان مڏائين هي ڄمڻو ورجائيندا رهندا هئا ۽ ڪئين ڀيرا چوندا هئا ته ”ڏماڻ ٿو ته مسلمانن مان روحاني طاقت گهٽجي رهي آهي“ . مولانا ابيد علي صاحب ٻڌايو ته هڪ ڀيري انون امروٽ هريف هيس جو حضرت جن پنهنجي مجلس ۾ عام فقيرن کي ٻاهر وڃڻ جي لاءِ چيو ۽ صرف عالمن سڳورن کي تقرير ۾ فرمايائون ته اوهان علم ان لاءِ نه پرايو آهي ته اوهن زالن وٽ ويٺا هجو ۽ دنيا جي سينگار سان محبت رکو ۽ ساڙيون ٺهرايو . اوهان ان لاءِ علم پڙهيو آهي ته الله ڪارڻ هن جي خدمت ڪريو . جيئن الله جي پيغمبرن ملت ۾ بخر اڃوري جي دين جي تبليغ ڪئي ۽ فرمايائون ته اوهان مولوي ڇڏو پنهنجي مولويانپ ۾ خوش آهيو . اوهان بزدل آهيو ۽ ڪابه همت ڪونه ٿا ڏيکاريو .

صدارتي تقرير

حضرت مولانا تاج محمود امروٽي قدس سره

(اها تقرير چوٽين سنڌ خلافت ڪانفرنس جيڪب آباد

مورخہ ۲ - ۳ مئي ۱۹۲۰ع ۾ حضرت امروٽي رحمہ پڙهڻ

فرمائي جيڪا ان زماني ۾ چاهي بہ وئي هئي۔ ادارو)

(ماہوار شريعت سکر جي ٽورن مان)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله الذي هدانا لهذا للاسلام وجعلنا من امة سيد الانام والصلوة
والسلام علي رسولہ محمد المصطفي الفضل الرسل الكرام وعلي آله
وامعابه الذين بذلوا نفوسهم واموالهم علي اشاعة الاسلام۔ اما بعد

حضرات! اوهان صاحبن مون کي هن جلسي جي صدارت جي خدمت
سپرد ڪري سنهجي عزت افزائي ڪئي، پر در حقيقت وڏي جوابداري
سنهجي سر تي رکي آهي جنهن جي ذڪر ڪرڻ کان پوءِ آڏو جيڪر
ڪنهن لائق فائق، پاڻ کان وڌيڪ هن ڪم جي مستحق صاحب کي،
انهيءَ تمام وڏي خدمت سپرد ڪرڻ لاءِ عرض ڪريان ها، پر ان مان
ڪڏ اوهان صاحبن جي دل شڪني بہ مناسب نٿو ڄاڻان، ان ڪري اوهان
صاحبن جي دلي شڪرمي بجا آڻڻ بعد درڪاءِ الاهي ۾ ملتجي آهيان تہ
مولا سائين مون کي انهي تمام وڏي خدمت جي ڪمائيءَ ادا ڪرڻ جي
توليد عطا فرمائي، آمين۔

عزيزان ملت! اهو تہ اسان مسلمانن جو صحيح ۽ سچو عقيدو آهي
تہ اسلامي تهذيب ۽ روحاني ترقي جي اشاعت ۾ مقامات مقدس جي
حفاظت ۽ اسلام جي دشمنن جي مدالعت لاءِ اهڙي هڪ مسلمان
امير المؤمنين خليفة المسلمين جو هيئن ضروري آهي، جو هر طرح آزاد ۽

خود مختار ديني ۽ دنوي اقتدار رکندو هجي ۽ دين جي دشمنن جي مقابلي ڪرڻ جي پوري طاقت رکندڙ هجي. اهڙي مسلمان خليفۃ المسلمين سان مسلمانن جو دليون شرعي عهدي موجب تمام پڌليون آهن ۽ سندس اقتدار جي بچاءَ لاءِ خدا جل جلاله جي حڪم ۽ سندس ٻياري رسول جي حڪم موجب مال ۽ جانين قربان ڪرڻ واريون آهن ۽ پنهنجي الله ۽ ٻياري رسول صلي الله عليه وسلم جي خوشنودي لاءِ سر ۽ ساهه ڏئي ۽ گهور ڪرڻ واريون آهن. حضرت رسول الله صلي الله عليه وسلم جي خدمت ۾ مسلمانن، جن کين ڏسي ايمان آندو تن اصحابن سڳورن اسلام جي مٿان پنهنجو مال، وطن، گهر ٻار ۽ ساهه گهور ڪيا ۽ دين جي دشمنن سان خدا ۽ رسول جي فرمان موجب اسلام جي بچاءَ لاءِ پوري پوري همدردي ڪئي ۽ سندن وصال ڪرڻ کان پوءِ سندس جانشين حضرت ابو بڪر صديق مسلمانن جو خليفۃ المسلمين سان لقب وارو ٿيو، جنهن پاڻ ۽ ٻين مسلمانن، خلافت جي وقت ۾ اسلام جي همدردي پوري طرح ڪئي، تنهن کان پوءِ حضرت امير المؤمنين عمر فاروق جي وقت ۾ به. جيڪڏهن انهن خليفن ۽ مسلمانن جي اسلام لاءِ همدردي کي بيان ڪجي ته وقت گهڻو وٺڻو پوندو. اسلام جي بچاءَ ۽ مقامات مقدسه يعني مڪي ۽ مديني ۽ بلاد اسلامي کي بچائڻ لاءِ بني اميه، بني عباسه خليفه، خدا ۽ رسول جي فرمان موجب پنهنجون جانين، مال ۽ گهر ٻار قربان ڪندا آيا ۽ پنهنجي الله ۽ رسول کي راضي ڪندا اسلام جو اقتدار قائم رکندا آيا، جيڪڏهن ناتاري ڪفارن بغداد تي ۽ مسلمانن جي خليفه معتصم بالله شهيد ٿي حملو ڪيو، تڏهن به مسلمانن اسلام جي اقتدار کي هڪ ڏينهن به خالي ڪرڻ نه ڇڏيو. مصر ۾ خليفه مقرر ڪري اسلام لاءِ پنهنجا سڄا ڏاڍا ڪندا آيا. انهيءَ سلسلي جو ڳانڍاپو ۽ اسلام جي حمايت جو ٻار، سلاطين آل عثمان يعني ترڪن جي سرتي آيو ۽ انهي وقت سڀني مسلمانن، علمائن ۽ مشائخن خليفۃ المسلمين جي لقب سان ڪري سڃاتو. انهن ترڪن دين جي لاءِ جيڪي هٿيارن جون تڪليفون سڻيون آهن تن تي تاريخ جا ورق

شاهد آهن . اهو ئي خاندان آهي جو مقامات مقدسه يعني مڪي معظمه ۽ مدينه منوره جي خدمت ۽ حفاظت ۽ عيسائين جي ناپاڪ شرارتن جو ، پنهنجي مال ۽ جان سان مقابلو ڪندا آيا آهن . آءٌ دعويٰ سان چوان ٿو ته جيڪڏهن اهي سرفروش ۽ جانپاز ترڪ اسلام جي حفاظت لاءِ سر تريءَ تي رکي ڪوشش نه ڪن ها ته جيڪر اڄ اسلام جو نالو هڪ گذشتہ زماني جو انسانو ٿي وڃي ها . اوهان صاحبن کي اهو زمانو ياد هوندو جنهن وقت يورپ جي وڏي حصي تي اسلامي جهنڊو لهرون ڏهني رهيو هو . اسلامي فتوحات جو سلاب روز افزون ترقي ۾ هو . يورپي حڪومتون سلطنت اسلاميه جي بحري ۽ بري قوت کان ڇڏڻ ٿي ان جو رضامنڊو ، مسيح مصلوب جو رضامنڊو ، ۽ ان جو ناراضهو ، يسوع مسيح جو ناراضهو ، سمجهنديون هيون . ان وقت کانئن اهو اسلامي اوج سٺو نه ويو ۽ سڀني عيسائي حڪومتن کڏجي اسلام جي پاڙ پئڻ ۽ روءِ زمين تي عيسائيت پکڙڻ جو قسم کڻي ، صليبي جهاد شروع ڪيو ، مگر خدا تعاليٰ جي مهرباني سان کين سوا ذلت ۽ هڪميت جي ٻيو ڪجهه حاصل نه ٿيو ، هار ٿي هار کائينديون رهيون . آخر سلطان صلاح الدين مرحوم (ڪشراڻه امثاله) جي هٿان هڪ شاهي شڪست کائي پيش پوڻ کانسواءِ ٻيو چارو نه ڏٺائون ، جڏهن انهن ڏٺو ته سره ميدان تي جنگ ڪرڻ سان مسلمانن سان ٻيچي نه سگهنداسون ، تڏهن اندروني سازش ڪرڻ ۽ دوستي جي پردي ۾ دشمني ڪرڻ کي پنهنجي ناپاڪ مقصد حاصل ڪرڻ جو ذريعو بڻايائون . جيئن ته هن گذريل منجوس جنگ جي والعات مان اوهان کي معلوم ٿي ويو هوندو ته جيڪي ملڪ ، جنگ جي زماني ۾ اتحادي وٺي نه سگهيا ، سي صلح جي زماني ۾ ڪهڙي نه دغاबाزي سان ورتائون . صاحبان! اوهان صاحبن کي ضرور هي خيال ٿيندو هوندو ته آخر يورپ جو سازش ۽ شرارتن جو ڪهڙو ڪارڻ آهي . ترڪن عيسائين جو ڪهڙو گناه ڪيو آهي ، جو انهن سان اهڙو ظلم ڪرڻ ۾ اچي ٿو . ترڪن سان گڏ جرمني ، آسٽريا ۽ بلغاريه به اتحادين سان جنگ ڪئي ،

اهو ڪهڙو خاص سبب آهي جو ترڪن جي دارالسلطنت قسطنطنيه لسي قبضو ڪيو وڃي ٿو، مگر جرمن، آسٽريا ۽ بلغاريه جي گادي جي هنڌن تي قبضو ڪرڻ ۾ نٿو اچي؟ انهيءَ نسبت آءٌ مختصر لفظن ۾ فقط ايترو چوندس ته هڪ مذهبي تعصب ٻيو ملڪ ڪري جي هوس! جيڪڏهن اوهان کي انهي جي معلوم ڪرڻ جو شوق آهي ته پهريائي ڪري خود عيسائيءَ جي الفاظ ۾ ان کي ٻڌندا مگر ان کان اڳ ۾ يورپ جي هيٺين اصطلاحن کان واقف ٿي، کين چڱي طرح دل تي رکندا ته آئينده اوهان کي اهڙن مضمونن جي سمجهه ۾ تڪليف نه ٿئي. جهڙي طرح يورپ ۾، اندر هڪڙي، ٻاهر ٻي، رڪن کي، پالسي سمجهيو وڃي ٿو. اهڙي طرح ساده لوح مسلمانن کي حقيقت کان بي خبر رکڻ لاءِ، اسلام کسي دنيا مان ڪڍڻ، مسلمانن کي عيسائي بنائڻ ۽ اسلامي ملڪن کي ٽڪر ٽڪر ڪري ورهائي کڻڻ جو نالو مسئلہ شرليه رکيو ويو آهي، ڇو ته مسئلہ شرليه جي بجاءِ مسئلہ اسلاميه سڏڻ ۾ يورپ کي پنهنجي ناپاڪ مقصد حاصل ڪرڻ ۾ رڪاوٽ پيدا ٿيڻ جو انديشو نظر اچي ٿو. ساڳي طرح يورپ جي ٽين اصطلاح به ياد رکڻ جي لائق آهي. يورپ ۾ ڪنهن به سرسبز زرخيز ملڪ کي جنهن ۾ تيل جا چشما، سون، چاندي، ناسي، لوهه ۽ اڱرڻ جون ڪاٺيون هونديون آهن، پنهنجي قبضي ۾ رکڻ ۽ اتي جي هنرن کي ضايع ڪرڻ، ماڻهن کي بي دست و پاڻ بنائڻ ۽ ضروريات زندگي جي هر هڪ شيءِ ۾ يورپ جو محتاج رڪن کي تهذيب جو نالو سڏيو ويندو آهي. پهريائين اخبارن جي رستي اتي جي حاڪم کي ظالم ۽ حڪمراني جي اصولن کان غير واقف، مشهور ڪيو ويندو آهي، تنهن کان پوءِ اتي جي ماڻهن کي ريل ۽ ٽارڻ وجهڻ ۽ رستن ٺهرائڻ هري ڪارخانا جاري ڪرڻ ۽ الهن کي دنيا دار بنائڻ جا سرسبز باغ ڏيکاري دلفريب دلچسپي پنهنجي قديم فرماڻن، کان بغاوت ڪرڻ لاءِ تيار ڪيو ويندو آهي ۽ اهڙي طرح پنهنجي ڪميٽي ارادي ۾ ڪامياب ٿيڻ لاءِ هر هڪ انسانيت پاش، اخلاق سوز، ناجائز ڪوشش ڪئي.

تہذيب ۽ تمدن جي خدمت ڪري لکيو ويندو آهي ۽ ساري دنيا کڻي آزادي جي ڪلمي پڙهائڻ جو ٺڪو پنهنجي ڏسي سجهندو آهي. آزادي به ڪهڙي؟ مذهب کان آزادي! ماءُ، پيءُ جي ادب کان آزادي! اخلاق کان آزادي! هورت جي مرد کان آزادي! مسلمان حڪومت کان آزادي! غرابخوري! جوابازي! رڻدي بازی جي آزادي وغيره وغيره! غرض ته اهڙي طرح ملڪ کي پنهنجي جوع الارض جو لھو تر، پٺاڻن بعد تہذيب جي پکيڙڻ جو ڪم هن طرح ڪيو ويندو آهي ته هڪ طرف ماڻھن کي ولايتي ٽاڪ ڏيکڻ ۽ خوشنما ڪيڙڻ ۽ ڪڏن، خوراڪ ۽ بسڪوٽ، ڪمڪ ۽ ڊل روٽي وغيره جو دلدادہ ٿيڻ، نشست پرخواست ۽ معاشرت ۾ يورپي نمونو اختيار ڪرڻ جو عادي بنايو ويندو آهي ته ٻئي طرف انهيءَ ملڪ جي هنرن ۽ صنعتن کي فنا ڪرڻ، ڪارپگرن کي مارائڻ ۽ انهن جي بدران يورپي ڪارخانا جاري ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ويندي آهي. نتيجو اهو نڪرندو آهي ته قوم جو اصلي طبقو ملڪي شين تي غير ملڪي شين کي ترجيح ڏيڻ ۽ هيش عشرت جي زندگي بسر ڪرڻ سبب زندگي جي هر هڪ ضروي شين ۾ يورپ جو محتاج بڻجي وڃي ۽ قوم جو ادلي طبقو هنرن ۽ ڪارپگرن جي تباهه ٿي وڃڻ سبب پڪ مرڻ لڳي ۽ لاچار ٿي، پري، مزدوري ۽ ڪوٺي جو ڪم اختيار ڪري. ڪارخانن ۽ ڪاٺن ۾ ۸-۱۰ روپين جي عيوض غلام بڻجي وڃي. ملڪ جو پيسو يورپ جي گهر ۾، ملڪي ماڻهو پڪ مرندا رهن، بالي يورپ مڙا ماڻهندو رهي. ملڪ جو نالو سو مذهب ۽ متمدن ملڪن ۾ داخل ٿيو بالي ملڪي ماڻھن جي حالت غلامن کان به بدتر. خبر! آمد ۾ برسر مطلب، ٽيس جولڪلاڙئي، پنهنجي ڪتاب ”مسئله مشرقيہ“ جي فصل ڏهين صفحہ ۱۲۱ ۾ ”اسلام کي ڪهڙي طرح فنا ڪري سگهون ٿا“ جي سرخي سان لکي ٿو ته ”آءٌ جو ڪجهه لکندس اهو فقط دنيا ۽ مسيحيت جي فائدي جي غرض سان، جنهن جو ٻيو نالو دنيا ۽ متمدن آهي، جو نوع انساني جي ترقي ۽ تہذيب لاءِ هر ممڪن قوت سان ڪوشش ڪري رهيو

آهي، ليڪن انهيءَ ڪوشش کي روڪيندڙ هڪ عظيم الشان مصيبت آهي، هڪ عظيم الشان مشڪل آهي، جنهن جو اندازو ڪري نٿو سگهان. اسان مسيحين تي فرض آهي ته انهي عظيم الشان مصيبت جا مدعا سهون ۽ انهيءَ عظيم الشان مشڪل جي حل ڪرڻ جي تدبير ڪريون. انهيءَ عظيم الشان مصيبت ۽ مشڪل کي کولي سمجهائڻ لاءِ آءٌ پنهنجي سڀني مذهبي ۽ روحاني قوتن کان ڪم وٺندس، ناظرين ٻچندا ته اها ڪهڙي مصيبت ۽ ڪهڙو سلاب آهي؟ آءٌ عرض ڪندس ته آءٌ جنهن مصيبت کان مراد وٺان ٿو اها اها مصيبت آهي، جنهن جو سلاب دنيا مصيبت کي لٽا ڪرڻ جي ڌمڪي ڏيئي رهيو آهي، انهي سلاب کي روڪڻ واسطي پُر نتايج ذريعي کان ڪم وٺڻ گهرجي، ذريعا فقط هي آهن ته سڀني عيسائين کي اتفاق ڪري، انهي مخالف قوت کي ناس ڪرڻ گهرجي. اها منهنجي راءِ نه آهي، بلڪه مون کان وڏا وڏا اهل قلم ۽ اهل دماغ به اها راءِ ظاهر ڪري چڪا آهن ۽ دنيا مصيبت کي انهيءَ اچڻ واري مصيبت کان خبردار ڪري چڪا آهن. ناظرين! انهيءَ اچڻ واري مصيبت جو نالو ”اسلام“ آهي، جو قوت جو سر چشمه آهي، جو ترلي جو ذريعو آهي ۽ مسيحي تعليمات جي واسطي سد راه آهي. اوهان تي فرض آهي ته اسلام کي دنيا مان نابود ڪريو. اوهان تي فرض آهي ته انهيءَ قوت کي ضيف ۽ عاجز ڪري وجهو ۽ جيڪڏهن اوهان هي سوال ڪريو ته اهو ڪهڙي طرح ممڪن آهي ته آءٌ چوندس ته اتفاق سان! جيڪڏهن اسن سڀني عيسائي پاڻ ۾ اتفاق ڪري ملي وڃون ته هن ۾ ڪو شڪ ڪونهي ته اسين مسيحيت جي دشمنن تي غالب ٿي وينداسين! اسلام کي نڌڙو ڪري نه سجهو! ان کي ڪمزور نه ڇالو، اسلام ۽ مسلمان سڄي يورپ جي واسطي خطرہ جو باعث آهن، جيڪڏهن مسلمانن ڪجهه به طاقت ورتي ته عيسائيت کي مٽائڻ، انهن جي واسطي نهايت آسان ٿيندو. مان چيتري قدر سمجهان ٿو ته اوهين اسين جي فاتح مسلمانن کان نا واقف نه هوندا، اوهين انهن عابد زاهد مجاهدين جي نالن

کان ٻي خبر نه هوندا، جن جي روشني ڪو به ڏهنهه جي دامن مان ڇڏي
 رهي هئي ۽ جنهن هڪ دنيا کي زير و زير ڪري ڇڏيو. خيالات ۾
 تعظيم ٻڌا ڪري وڌي ۽ دنيا۽ سمجھت جي ترقي واسطي ڪو به ميدان
 نه ڇڏيو، انهيءَ جي ڪاميابي جو سبب اهو نڌڙو ڪتاب آهي، جو
 انهيءَ عظيم الشان شخص پاڻ سان آندو جنهن کي محمد (صلي الله عليه وسلم)
 چون ٿا. اوهان هن کان غير واقف نه هوندا ته جيڪڏهن مسلمانن جي
 پاڻ ۾ ان بابت ۽ ٻي اتفاقي نه هجي ها ۽ اسين عيسائي انهن جي مقابلي
 ۾ پاڻ ۾ ملي نه ويون ها، ۽ بطرس رسول جي برڪت نه ٿي ها ته
 جيڪر انهيءَ باغي جماعت تي ڪڏهن به ڪامياب نه ٿيون ها، پر ياد
 رکو! انهن بزرگن جا جائنشن ۽ انهن ڏاڏن جا پوٽا اڃا تائين زنده آهن ۽
 اهي اسان کي موت جي ڌمڪي ڏيئي رهيا آهن، انهيءَ ڪري جيڪڏهن
 اسين انهن کي برباد نه ڪنداسين ته خدا جو قسم اسين خود برباد ٿي
 وينداسين، اسان تي فرض آهي ته انهن کي منتشر ۽ ڀڙڪندڙ ڪريون،
 اسان تي فرض آهي ته انهن جي مال، دولت، ڪنوارين ڇوڪرين ۽
 هورتن تي قبضو ڪريون، تنهن کان پوءِ انهن کي عيسائي بنائڻ لاءِ هڪ
 ڀيرو ڪوشش ڪريون. اوهين ڪوشش ڪري انهن جي قرآن کي دنيا
 مان ناس ڪري ڇڏيو! قرآن کي انهن جي هٿن مان ڪسي وٺو. خدا
 جو قسم آءٌ ڪو به اهڙو ڪتاب نٿو ڏسان جنهن جي جهنڊي جي هيٺان
 اهڙا گهڻا ماڻهو جمع هجن ۽ جنهن کي ماڻهن جي دامن تي ايتري قدر
 حڪومت حاصل هجي. انهي ڪري اوهان تي فرض آهي ته مسئلہ
 مشرقي جو خاتمو ڪري ڇڏيو. ڏسجو انهيءَ پرستي ۽ تغافل هرگز
 نه ڪڍجو، اسلامي ملڪن ۾ قومي ۽ مذهبي تفرقا نهايت گهڻا آهن ۽ هي
 ڪم نٿو چائي ته اهو ملڪ جو قومي مذهبي تفرقن ۾ مبتلا آهي، انهيءَ
 تي ڪاميابي حاصل ڪرڻ ڪيتري قدر آسان آهي. ڏسو اهو مولعو
 هٿان وڃڻ نه ڏجو! مسيحي سلطنتن مان هر هڪ جو فرض آهي ته اسلامي
 ملڪن جو هڪ هڪ ٽڪرو رهائسي ڪئن ۽ انهي تي قابض ٿي وڃن.

ٽيونس ۽ الجيريا تي فرانس قبضو ڪري چڪو آهي، هالنو فرانس جو وزير، صاف طرح چئي رهيو آهي ته انهن مسلمانن کي هوساڻي بنائڻ اسان جي واسطي مشڪل نه آهي، ۽ اهائي ڳالهه آهي جنهن کي اسين ڳوليون ٿا! انگلستان جي ماتحت هندستان ۾ مسلمانن جو تعداد گهڻو آهي. لارڊ ڪرومر (وزير انگلستان) پنهنجي تقرير ۾ لکي ٿو ته انهن جي هائوس آف لارڊز ۾ ڪٿي هئي، بيان ڪيو ته مسلمانن کي پنهنجي مذهب سان جيتري قدر محبت ۽ عقيدت آهي، اها ڏسي آءٌ حيران ٿي ويس، اسان ٽيستانن انهن کي سمجھت جو اصطلاح ڏيئي ٿا سگهون، جيستائين اسان انهن جي ڪتاب آسماني، يعني قرآن کي انهن جي هٿ سان ڪسي پرزا پرزا نه ڪري ڇڏيون. مان سمجهان ٿو ته اوهان هن کي وساريو نه هوندو ته اسان انهن کي يورپ مان ڪڍي ڇڏيو آهي! هاڻي اسين انهن کي افرقه (مصر) مان ڪڍڻ لاءِ ڪوشش ڪري رهيا آهيون ته اسين انهن کي فقط ايشيا ۾ بند ڪري سگهون. انهيءَ وقت بلقاني رياستون انهن تي حملو آور ٿينديون ۽ پنهنجي ملڪ سان انهن کي ڪڍي ڇڏينديون ۽ انهيءَ وقت مڪي ۽ مدينه کان سواءِ ٻيو ڪوبه شهر انهن جي قبضي ۾ نه رهندو ۽ مون کي پڪو يقين آهي ته زمانو اوهان کي انهن پنهنجي شهرن تي به قبضو ڏيارڻ جو سامن آهي. هي به سادو رڪو ته دولت عثمانيه اوهان جي سڀ کان وڏي دشمن آهي. اوهان انهن جي گذشتہ سلاطين کان وائف هوندا، جن اوهان کي فنا ڪرڻ گهريو هو، انهي ڪري اوهان جو فرض اولهن هي آهي ته پنهنجي ڪرپاڪ ٻارن تائين سڀني جي دلين ۾ انهي لوم ڪسان نفرت پيدا ڪريو! جا جيڪڏهن قوت وٺي وٺي ته اوهان کي نابود ڪري ڇڏيندي. آخر ۾ آءٌ پطرس رسول جو حڪم ٻڌايان ٿو: مسيح انهيءَ واسطي آيو هو ته پنهنجي تعليمات کي دنيا ۾ عام ڪري، سواءِ هن جي نه ڪوبه هن جي مزاحمت ڪري، انهيءَ جو مطلب

هي آهي ته اسن مذهبي دعوت کي سياسي صورت ۾ ظاهر ڪريون،
 ٿا ته ماڻهو غافل رهن ۽ هلال جي روشني رفته رفته جڙهڪي ٿي
 وڃي، ان جي جاءِ تي صليب نمودار ٿئي. (زميندار جلد ۳ ص ۱۳)

معزز دوستو! مٿن مضمون مان اوهان صاحبن کي قرآن شريف
 جي نابود ڪرڻ ۽ مسلمانن کي زوريءَ عيسائي بنائڻ ۽ انهن جي
 مال، دولت، معصوم نياڻن ۽ عورتن تي قبضو ڪرڻ ۽ اسلامي ملڪن
 کي ٽڪر ٽڪر ڪري ورهائي ڪٽڻ بابت يورپ جي ٻارن منصوبن
 جي حقيقت روشن ٿي چڪي ۽ ان مان صاف طرح هي معلوم ٿيو ته اهي
 منصوبا رڳو ٻاڳل يادرن جا نه آهن بلڪه لارڊ ڪرومر، وزير انگلستان،
 هندستان جي مسلمانن کي عيسائي بنائڻ لاءِ مسلمانن کان قرآن ڪريم
 کسي ان کي پرزا پرزا ڪرڻ ٿو گهري. ساڳي طرح هانولو، وزير
 فرانس، جنهن پيرس جي عجائب خانہ تي ”ٿولر“ نالي کي خالي ڪري
 ڪعبه جي مڪمل ۽ آڻڻ ۽ مڪه مبارڪ مان حج راود کي اتي منتقل
 ڪرڻ ۽ ان کي حج جو مرڪز بنائڻ لاءِ ڪوشش ڪئي هئي، ٽولس،
 الجيريا جي مسلمانن کي عيسائي بنائڻ آسان سمجهي، پنهنجي دلي تمنا
 ظاهر ٿو ڪري ۽ انگريزي قوم جو وزير اعظم، گيلڊ سٽون چوي ٿو ته
 ”هي ڪتاب (قرآن ڪريم) مسلمانن جي هٿن مان کسي ساڙي ڇڏڻ
 گهرجي، اهو ڪتاب جيستائين مسلمانن جي هٿ ۾ رهندو تيستائين دنيا“
 اهي بد بخت سڀني ترقي ۽ سڌارن جا مخالف ۽ عيسائيت جا دشمن
 رهندا.“

ساڳو سٽر گيلڊ سٽون چوي ٿو ته دنيا ۾ جيستائين قرآن نالي
 ڪتاب موجود آهي، تيستائين وحشت جي پاڙ پٽڻ لاءِ هڪاهه تدبير
 ڪارگر ٿي نٿي سگهي. (الهلال ۳ جولائي ۱۹۱۳ جلد ۳ نمبر ۲)

مٿن سٽر جي نظر ۾ اسلام هڪ وحشت آهي، جنهن جي پاڙ پٽڻ
 لاءِ قرآن ڪريم جو نابود ڪرڻ ضروري آهي. لارڊ ڪچنر، جا

دل آزار ڪلمو، ڪعبه الله شريف متعلق اوهان کان وسري نه ويا هوندا، لارڊ ڪرزن، لارڊ رابرٽ سيمل ۽ لارڊ برائيس جو تعصب اوهان کي ياد هوندو. مسٽر ايلڪنٽ اڳوڻي وزير اعظم انگلستان، جون ڦير يون ٺهريون اوهان کي معلوم آهن. مسٽر لائينڊ جارج موجوده وزير اعظم برطانيه، جو لارڊ ايلني کي آخري مذهبي جنگ جو فاتح سڏڻ ۽ گذريل مارچ ۾ نئين سال جي شروعات ۾ رهاياڻي انگلستان کي ناپو موڪلڻ، ته دنيا ۾ امن، عيسائيت قبول ڪرڻ سان ئي سگهندو. اهو مذهبي جنون جو پٿرو ثبوت آهي. ڇا انهن والين هوندي ڪو چئي سگهندو ته ته انگلستان ۾ اسلام جي برخلاف جوش خروش رڳو مذهبي حلقن ۾ آهي؟ هرگز نه! اسلام ڪشي جو خيال سياسي حلقن ۾ موجود آهي، مگر اهي بقول جول ڪلارٽي ۽ پطرس رسول جسي زرين حڪم موجب، مسلمانن کي خال رکڻ لاءِ مذهبي دھوت ڪسي سياسي رنگ ۾ ظاهر ڪن ٿا. جهڙي طرح هن منھوس جنگ ثابت ڪري ڏيکاريو. اوائل ۾ ملڪي جنگ ظاهر ڪري، مسلمانن کان جاني مالي مددون حاصل ڪري، پوءِ ان کي مذهبي صليبي جنگ سڏڻ ۽ اسلامي ملڪن ۽ هاڪ جسامن تي دست درازي ڪرڻ، صاف طرح قرآن شريف جي هن آيت جي تصديق ٿو ڪري ”و لن ترضي عنك اليهود ولا النصارى حتي تفتح ملتهم“. يعني يهود ۽ نصاريٰ تيسانھن اوهان کان هرگز راضي نه ٿيندا جيستائين اوهن انھن جو دين قبول نه ڪندؤ. ترڪن کي هن جنگ ۾ شامل ٿيڻ لاءِ ڪهڙا سبب هئا، اهي ڏيکھ جي خوف ۽ وقت جي تنگيءَ سبب بيان ڪري نٿا سگھجن. جول ڪلارٽي جي مٿين مضمون مان اوهان کي معلوم ٿي ويو هوندو ته اسلام جي پاڙ پٽن ۽ قرآن شريف جي نابود ڪرڻ لاءِ سلطنت عثمانيه کي برهه ڪرڻ ضروري سمجهيو ويو. ڇاڪاڻ ته سلطنت عثمانيه جي موجودگي ۾ يورپ جا منھون مقصد حاصل ٿيڻ مشڪل هئا. جيئن ته هڪ انگريزي اخبار ”ڪرينڪ“ نالي، مسئلہ مشرق تي پنھنجا خيال ظاهر ڪندي آخر ۾ لکي ٿو ته ترڪن کان نجات حاصل

ڪريو ته هر چيز ٺيڪ ٿي ويندي . (الهلال ٦ آگسٽ ١٩١٣ع جلد ٣
صفحہ ١١٣)

ترڪي سلطنت وانگر ايران ۽ افغانستان به اسلامي حڪومتون هيون
۽ اهي به قرآن حڪم جي تباهي اکين سان ڏسڻ نه گهرن ها، مگر يورپ
جي، ترڪي سلطنت تي خاص طرح نظر رهڻ جو سبب هي آهي ته انهيءَ
خاندان کي خلافت جي عزت حاصل آهي . ازان سواءِ اهو ئي خاندان
آهي، جو يورپ جي مقابلي جي طاقت رکي ٿو . ٢ جولاءِ ١٩١٣ع جي
ٽائمز آف انڊيا ۾ ڪرنيل ڀٽ، جنگ بلقان جي ختم ٿيڻ تي مضمون
لکندي آخر ۾ لکي ٿو ته ”ترڪن جي سلطنت ۽ ايران جي حڪومت جي
بالڪل ختم ٿي وڃڻ بعد جيستائين ٣. لک مسلمان هنن نه چون ته اسان
افغانستان اسان جو خليفه ۽ پيشوا نه آهي، تيستائين انهن جي حڪومت
کي قائم رهڻ ڏجي.“ (الهلال ١٣ جولاءِ ١٩١٣ع جلد ٣ صفحہ ٧١)

هن مان ظاهر ٿيو ته يورپ جي، خلافت سان جنگ آهي ۽ خدا
نهواسه ترڪي سلطنت ۽ ايراني حڪومت جي تباهيءَ سان گڏ، اتي
ڪو به مسلمان ڏسڻ نٿو گهري ۽ انهيءَ کان پوءِ روءِ زمين تي جهنگي
٣. لک مسلمان ٻڃن، سي به جهنگڙن اسان افغانستان کي بهمنجو خليفه
۽ پيشوا ڪري مڃن ته پوءِ انهن جي به صفائي ڪري ڇڏجي . هن
مان هي ڳالهه به معلوم ٿي ته (خاکش بدن) ترڪي سلطنت ۽ ايراني
حڪومت جي بالڪل ختم ٿي وڃڻ بعد افغانستان جي ٣. لک مسلمانن
کان سواءِ ٻيو ڪو به مسلمان نه رهندو، نه هندستان ۾ نه مڪنهن ٻئي
هند . هن منجهس جنگ شروع ٿيڻ کان اڳ صلح جي وقت ۾ انگريزن
جو ترڪن سان ڪهڙو سلوڪ رهيو؟ اهو اوهان صاحبن کان مخفي نه آهي .
غزوہ طرابلس جي شروعات ۾ انگريزن، ٻي طرفيءَ جو اعلان ڪيو،
مگر عملي حالت هي هئي جو اٽليءَ وارن کي ٻار برداري واسطي اُٽسڻ ۽
ڇهڻ جي ضرورت هئي ته جزيه هٿن مان ضرورت پوري ڪئي وئي،

لڳن ترڪن جي اسداد واسطي جڏهن مرحوم نيازي بي طرابلس الغرب جي لحد سان ويس بدلائي مصر ۾ پهتو، ته انگريزن جي بي طرفي جي دعويٰ، ان کي نظر بندي ۾ وٺي قسطنطنيه ڏانهن واپس ڪري ڇڏيو، ترڪي جنگي جهاز حميده ڪجهه ڀيرا بندرگاهه سعيد ۽ اسکندريه جا چڪر لڳايا هئا جتي ان لاءِ ڪوئلن جو ذخيرو ڪڍ ڪيو ويو، بي طرفي ان جي مخالفت ڪئي ۽ اهو سلسلو بند ٿي ويو، مگر يوناني ٻيڙي ۱۸ اپريل ۱۹۱۳ع جي جڏهن سويت جو چڪر لڳايو تڏهن پورٽ سعيد ۾ ان جي واسطي ڪوئلن جي لاهمي، پولس جي اسداد ۽ اعانت طرفداري نه سمجهي وئي.

ترڪن هندستان ۾ غدر جي وقت انگريزن کي مصر مان لشڪر لنگهائڻ جي موڪل ڏني، سلطان المعظم، بحيث خليفه المسلمين، سلطان ٽمبو ۽ سرحدي ماڻهن کي انگريزن جي مخالفت بند ڪرڻ جو حڪم ڏني انگريزن جي ڄاڻ بچائي، مگر ان جي عيوض انگريزن، ترڪن کي مصر مان، جو سندن ملڪ هو، لشڪر لنگهائڻ جي روڪ ڪئي. طرابلس ۾ مسلمان مردن، عورتن ۽ ٻارن سان جيڪي ظلم ٿيا آهن، ان تي انگريزن جي رڳ انسانيت کي، ڪو جوش ڪونه آيو. مگر جڏهن بهادر ترڪ طرابلس مان اٿلي ۽ وارن کي پٺتي هٽائي اڳتي وڌڻ لڳا، تڏهن انگريزن ترڪن کي صلح ڪرڻ لاءِ زور رکيو، جڏهن انهن قبول نه ڪيو، تڏهن انگريزن پنهنجي جنگي جهازن جي نمائش ڪري ڏسڪي ڏيئي، ترڪن کي صلح ڪرڻ لاءِ مجبور ڪيو. جنگ بلقان کان ٿورو اڳي ترڪن کي غافل رکن لاءِ يورپ اعلان ڪيو ته مسئلہ بلقان بابت جنگ نه لڳندي مگر پوءِ يورپ هي غدر ڪيو ته اسان جنگ کي روڪڻ ڪريو مگر بلقاني رياستون راضي نه هيون. ڇا ڪيو به معمولي عقل وارو آدمي هي فرض ڪري سگهي ٿو ته هڪ چوٽي رياست دول يورپ جي ڪنهن به هڪ شعوري کي، نا منظور ڪري ٿي سگهي؟ بهر نوع

اعلان جنگ ٿيو، ان کان پوءِ ستت ئي موسيو پوانڪر وزير خارجہ فرانس جي تجويز ۽ روس ۽ انگلستان جي اتفاق سان، هي اعلان ڪيو ويو ته خواهه نتيجو ڪهڙو به نڪري مگر فتحاب کي پنهنجي ملڪ وڌيڪ زمين ڳنڍڻ جو حق نه رهندو، يا ٻين لفظن ۾ ڌرين جي ملڪ ۾ جابرانه تغير نه ٿيندو. اهو اعلان هن ڪري ڪرڻ ۾ آيو ته يورپ کي خيال هو ته جنهن وقت بهادر ترڪي فوج، پنهنجي پاڻه تخت کان هلندي ته سڌو صوفيه جي پاڻه تخت بلغاريه ۾ هلي دم ڪندي، ڪن معلوم هو ته يوناني فوج جڏهن ان سان جنگ ڪندڙ هئي تڏهن ان جو ڪهڙو حشر ٿيو هوندو. پر فتح ۽ شڪست جي تقسيم بالڪل خلاف اڀر هئي. هوا جو مزاج بدليل ڏسي خيالات جو رخ به بدلجي ويو. سڀ کان اول ۾ اخبارن هي سوال ڪيو، بلغارن کي انهيءَ فتح جي فائدين کان نفعو وٺڻ جو مولمو ڏنو وڃي. جنهن واسطي ان جون فوجون ڪم آيون آهن. اعلان جنگ کي اڃا اڌ مهينو به نه گذريو هو ته روس مان هي آواز بلند ٿيو ته ”نهایت بي انصافي ٿيندي، جيڪڏهن بلغارن رياستن کي فتوحات کان فائدي وٺڻ جو مولمو نه ڏنو وڃي جنهن واسطي انهن پنهنجون عزيز جانن ڏنيون آهن.“ انهن جو ٻيو آواز انگلستان مان آيو، مسٽر اسڪوٽ وزير انگلستان ۽ موسيو پوانڪر وزير فرانس اهو ئي چوڻ لڳا جو روس چئي رهيو هو. جارج موجوده وزير اعظم انگلستان ۽ مسٽر اسٽرين وزير مالي شهنشاهه، بلغارن رياستن جي واسطي هڪ انجمن قائم ڪئي هئي، جنهن جا ميمبر پارليمنٽ جا ميمبر هئا. انهيءَ انجمن هي ميمبرن چيو ته بلغارن، انهيءَ جنگ ۾ حق بجانب آهن، تنهن ڪري ڪن ضرور آزاد ڪيو وڃي. لڳل ٿيو ته هڪ ۾ عام طور جوش پيدا ڪرڻ لاءِ هڪ عام جلسو ڪيو وڃي. مسٽر ناڪل مڪائن ميمبر پارليمنٽ برطانيه صوفيا، پاڻه تخت بلغاريه ۾ ويو ۽ اعلان ڪيائين ته ”سچي انگريزي قوم کي بلقان سان هن جنگ ۾ به پوري همدردي آهي ۽ گهڻائي انگريز والٽئر طور ميدان جنگ ۾ اچڻ وارا آهن.“

برادران اسلام ! ڇا هن کان پوءِ اوهان صاحب اهو خيال ڪري سگهو ٿا ته ترڪي خواه مغواه انگريز سان جنگ ڪئي ۽ رڳو جرمني جي شورش تي پيش قدمي ڪئي - مسلمانو! يقين ڪريو ته ٽوئي اوهين اسلام کان غافل ٿي ويو، مگر عيسائيت ڪڏهن به اوهان کان غافل نه رهندي، اوهين عيساين جون ٽن ترانئون وساري ڇڏيو، مگر اهي اوهان جون هي خيالون نه وساريندا. اوهان جا زخمي ڇٽي وڃن، مگر توهان جون خرچ لڳايل چوڪون هي هميشه تازيون رکندا. ايران، طرابلس ۽ عيساين جي خونريزي، غارتگري ۽ عصمت دري اوهان کان وسري وڃي، مگر عيسائي، فلسطين، شام ۽ مقدوني ڪي نه وساريندا. اوهين اندلس، طرابلس جون ڊائل مسجدون وساري ڇڏيو، مگر عيسائي هميشه جامع ابا صوفه ۽ بيت المقدس کي ياد رکندا. اي عزيزان ملت! توهان ڪي معلوم آهي ته اندلس جي مسلمانن جي ڪهڙي حالت ٿي؟ اوهان ڪي معلوم آهي ته ڪهڙي طرح مسجدون ڊانئون ويون؟ مسلمان زوري عيسائي ڪيا ويا ۽ جيڪي عيسائي نه ٿيا، اهي جلایا ويا. هي سچ آهي ته اوهان سان اڃا تائين اهو سلوڪ نه ٿيو آهي، مگر توهان ڪي ڪهڙي طرح تسلي ڏئي وئي آهي ته جڏهن توهان جي سياسي هستي جو بالڪل خاتمو ٿي ويندو، ۽ دنيا ۾ آزاد اسلامي سلطنت نه رهندي، تڏهن ان وقت اهڙا ماڻهو پيدا نه ٿيندا، جي مسٽر گيلڊ سٽون ۽ ڪرنل بيسٽ جي حڪم جي تعميل ڪن. حضرات! اوهان صاحبن کي خاص حالتن سان چڱي طرح معلوم ٿي ويو هوندو ته اسلام جي تباهي جو ٺيڪو رڳو انگلستان کنڀو آهي، ڇاڪاڻ ته فرانس ۽ آئي، ترڪن کي فلسطينه مان ڪڍڻ نٿا ڪهرن ۽ نگي ترڪي يا ايشيا ڪوچڪ جي ڪنهن پاڻي جا طلبگار آهن، جيئن ته پيرس جي اخبار ٽيمس لکي ٿي ته فرانسيسي، ترڪن کي فلسطينه مان ڪڍڻ نٿا ڪهرن، جو انهن کي ترڪيءَ يا ايشيا ڪوچڪ جو ڪو به حصو مطلوب نه آهي. سوريستاني پنهنجي تقرير ۾ چيو ته آئي ترڪن کي فلسطينه ۾ رکن جو زبردست حامي

آهي ۽ اهو ترڪي يا ايشيا ڪوچڪ جو ڪو به حصو وٺڻ نٿو گهري ، انگريزن سان ترڪن وانگر جرمن ، آسٽريا ۽ بلغاريا به جنگ ڪئي هئي ، مگر نه انهن جي تختگاهن تي قبضو ڪيو ويو ٿو ۽ نگي انهن جي شهزادن ۽ پارليمنٽ جي ميمبرن کي گرفتار ڪيو ويو ٿو ۽ نگي انهنجي مذهب جي پيشوائن کي جلاوطن ڪيو ويو ٿو ۽ نگي انهن جي عبادت گاهن بابت ڪوبه به پڇايو ويو ٿو ، ڇو ته اهي عيسائي آهن . بسائي مظلوم ترڪن کان سندن دارالخلافت کسيو ويو ٿو ، انهن جي شهزادن ۽ پارليمنٽ جي ميمبرن کي ستر جسي تعداد ۾ گرفتار ڪيو ويو ٿو . شمع الاسلام کي جلاوطن ڪري مالٽا ۾ موڪليو ويو ٿو ، جامع اباصوله کي ، جا پنجن مون ورهين کان مسلمانن جي عبادت گاهه رهي آهي ، تنهن کي ڊپول بنائڻ جو منصوبو ٿيو ، ڇاڪاڻ ته اهي مسلمان آهن . يورپ ۾ مسلمانن سان انصاف ڪرڻ جو جيڪو دستور آهي ان بابت هڪ منصف مزاج انگريز جو خود پارليمنٽ جو ميمبر آهي ، تنهنجو قول نقل ڪريان ٿو ، ستر سالن کان پارليمنٽ ۾ اعلان ڪيو آهي ته مسلمانن سان انصاف ڪرڻ جا يورپ ۾ ٻن مختلف قسم جا قانون هلندا آهن ، هڪ اهو قانون وڌائي ، جو مسلمان مذهبي جي خلاف عيسائي مداخله جي حق ۾ فيصل ٿئي ٿو . ٻيو اهو قانون جو عيسائي مذهبي جي ڏاندي ۾ مسلمان مداخله جي خلاف عمل ۾ ايندو آهي . (الهلال صفحو ۷۲ ، جلد ۳ ، ۲۳ جولاءِ ۱۹۱۳ع) .

اعوان ملت ! يورپ جي چالبازين ۽ ڊڪوسن تي گهڻا ڏينهن لڳا ، ڪهنوئي وقت خوشنما وندن ۽ دلگريه دلان جي اسد تي ويڃايو . آزمائي کي جو آزمائي سو ڏور منهن ۾ پائي . سڪه مڪرمه ، مدينه طيبه ، تشن جي زير اثر ٿي چڪو آهي . بصره ، بغداد ، ڪاظمين شريفين نجف اشرف ، ڪربلا معليٰ تي صلب جو جهنڊو لهرون ڏئي رهيو آهي . بيت المقدس تان توحيد جو ساهو ڪم ٿي ويو . اسلامي ملڪن دارالخلافت

سلطنتيه تي ڪارون جو قبضو ٿي چڪو آهي . هيڃ الاسلام مالڻا ۾ جلاوطن ڪيو ويو . ۷۰ سترڪان زياده شهزاده ۽ شاهي خاندان جا ماڻهو گرفتار آهن ، نيرهن سون ورهن جي اسلامي تاريخ جي يادگار خلافت ، مڃڻ تي آهي ، خليفه المسلمين محصور آهي . ڇا اڃا انهن کان به زياده اسلامي تباهي جي منظر ڏسڻ جا منتظر آهيو ؟ آه ! اوهان جسي بي حسي ٿي ، آه وٺڪا اوهان جي غفلت شعاري تي . ڇا انهيءَ حال سان اوهن مسلمان سڏائڻ جا حقدار آهيو ، ڇا انهيءَ حال سان اوهان خدا ۽ رسول وٽ سرخرو ٿيندا . السوس ! عاردار ڪفر از ايمان ما .

پاڻرو ! هن وقت شرع شريف جي حڪم موجب پاڪ جاين کي ڪفر جي چنبي کان بچائڻ ۽ خليفه المسلمين جو دنوي اقتدار ٺاهڻ رکڻ ۽ مظلوم پاڻن جي مدد ڪرڻ ، اسان تي فرض آهي . اسان هن بنسبت پنهنجي مذهبي جذبات ۽ شرعي مطالبات کان سرڪار کي وقت بوقت جلسن جي رستي، تارن جي رستي ۽ وڌن جي رستي، آگاه ڪري چڪا آهيون ، ته جيڪڏهن فيصلو اسان جي مذهب جي برخلاف ٿيو ته ٻيو اسان مذهبي حڪمن موجب وفادار رهي نه سگهنداسين ، پر هن وقت تائين ڪو خاطر خواه نتيجو ڪونه نڪتو آهي ۽ نڪي آسڻ ٿي آهي . مولانا محمد علي صاحب خلافت جي ولد جي پاران سٺ چوٽائي صاحب کسي جيڪو خط تاريخ ۲۵ مارچ ۱۹۲۰ع لنڊن مان موڪليو آهي، تنهن ۾ لکيو اٿس ته لارڊ جارج وزير اعظم جو ولد کي ڏنل جواب نه رڳو ماپوس ڪندو آهي، پر سندس جواب ۾ ڪيترو ئي ڪوڙ بدوڙ آهي . غرض ته اُڻندو اها ئي، جا ڪوري جي هٿ ۾ هوندي . انهي ڪري اوهان کي صاف طرح خدائي حڪم ٻڌائجي ٿو ته اهڙي صورت ۾ اوهان تي جهاد فرض آهي، مگر جڏهن ته اوهان وٽ هٿيار پنهور ۽ ٻيا ضروري اسباب موجود نه آهن، انهيءَ ڪري ئي ڪنهن اسلامي ملڪ ۾ هجرت ڪري ويڻ کانسواءِ ايمان جي بچاءَ جو ٻيو ڪو رستو ڪونه آهي . خدا جو شڪر آهي جو سخت پرڀشاني جي وقت ۾ امير افغانستان غازي امان الله

خان خلداتہ ملکہ و سلطنتہ ہندستان مان ہجرت کری و بندون مسلمانن کی پنہنجی خداداد وسیع سلطنت پر ہر طرح مالی و جانی مسدد کرن جو وعدو فرمایو آہی . اُمد نہ جیکسی صاحب جہاد جی طالت نثارکن و ایمان بچائیں و خدا تعالیٰ جی خوشنودی حاصل کرن واسطی ہجرت فرض نا سمجھن، سی ہاں پر ملی گورنمنٹ کی درخواست کندا تہ افغانستان پر ہجرت کری وین لاء رستی پر کوروک نہ کری و اہڑی پاس ملی . پر جستانین اہڑو کو بندوبست ٹہی تہستانین کو بہ مسلمان سرکار کی کاہ مدد نہ ڈہی . نکو مائو فوج پر یرتی ٹہی، نکو لوکری کری ، نکو چندو ڈہی یا لرض ڈہی ، نہ انھن جی کورن پر فریاد کری . جیکڈھن ہاں پر خدانخواستہ کو تکرار ٹی ہوی تہ ان کاں درگذر کری چڈجی، نہ تہ فریعت موجب ان جو فیصلو کنھن مولوی و عالم کان کرائی . غرض تہ سرکار سان سمورا تعلق توڑی چڈجن و پنہنجا سیچنی تعلق خدا و رسول صلی اللہ علیہ وسلم سان قائم کجن . و آخر دھوانا ان الحمد للہ رب العالمین ، والصلوۃ والسلام علی سید المرسلین .

قدر دانوں کے لئے خوشخبری

بر صغیر کے نامور کیمیادان روحانی استاد حضرت علامہ روحی رحہ کی ذاتی قلمی بیاضوں سے حضرت حکیم جان محمد مرحوم نے اپنے ذاتی تجربوں پر مبنی نسخہ جات اخذ کئے ہیں۔ اور مجرب نسخہ جات پر ایک مستقل بیاض لکھی ہے جس میں کشتوں اور علم کیمیا کے نادر اور معفی نسخے جمع کئے ہیں۔ مرحوم حکیم جان محمد کے لائق فرزند جناب غلام محمد صاحب ہستی یونانی طب کے ان صدی رازوں کو مشتاقان علم کشتہ جات و علم کیمیا کے لئے آئندہ سے ماہنامہ ”الصادق“ میں مذکورہ بیاض قسط وار شائع فرمائیں گے۔

مولانا محمد مادی

نمبر ۶۲ لک روپ ايڊا ۶ لک روپ

ڪتاب ڪراچي ۱۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عام اطلاع

جيڪڏهن ڪنهن به صاحب وٽ قلمي قرآن پاڪ، قديم زماني جا قلمي ڪتاب يا اڻ لپ سڪا هجن ته انهن کان معقول قيمت تي خريد ڪيا ويندا. انهي لاءِ هيٺين پتي تي پوسٽ رستي يا روبرو رابطو رکن.

عبدالغفار شيخ مينيئر انجنيئر گيس
تربائن پاور اسٽيشن واڊا ڪوٽڙي
ضلعو دادو سنڌ

نوٽ: ڪتابن جو گهڻو ذخيره هجڻ جي صورت ۾ هلي اچي به ڏسڻ لاءِ تيار آهيون، اهڙو تفصيل خط ۾ ڄاڻاڻڻ بهتر ٿيندو.

يا تيليفون نمبر ۵۱۰۶۲ تي لهڻ وڃڻ به ايندا

حضرت امروٽي رحمہ ۽ آزادي جون تحريڪون

مولانا امروٽي رحمہ آزاديءَ جي سڀني تحريڪن ۾ اڳرو هو، سنڌ ۾ هو آزاديءَ جو علمبردار هو. سنڌي عوام ۾ آزاديءَ جو روح قوڪائين. آزاديءَ خاطر، جهاد جي تبليغ لاءِ پوري بر صغیر جو سفر ڪيائين. ڪلڪتي ۾ جڏهن جمعيت علماءِ هند جي ڪانفرنس ٿي، تڏهن مولانا صاحب کي صدر منتخب ڪيو ويو. (۱) بزرگ امروٽيءَ جي دور ۾ نظر، انگريزن کان آزادي حاصل ڪرڻ جو هڪ ڪارگر ۽ بر اسن طريقو ڳولي لڌو، جنهن کي ”ترڪ مولات“ جي نالي سان سڏيائون ۽ ان کي پوءِ ”عدم تعاون“ ۽ ”نان ڪو آپريشن“ جي نالن سان پڻ سڏيائون. امروٽي صاحب جي اها تجويز، ڪانگريس جي هاءِ ڪمانڊ پڻ قبول ڪئي ۽ مهاتما گانڌيءَ جهڙي شخصيت جي دماغ تي پڻ اثر وڌائين. (۲) ان تجويز جي معنيٰ هئي، انگريز سرڪار سان ڪنهن به ڪم ۾ تعاون ۽ شرڪت نه ڪئي وڃي. سرڪاري ملازم، انگريزن جي ملازمت ڇڏي ڏين، مسلمان فوجي، فوج مان نڪري اچن، ڀلون ڏهندي، ڀلن ڏين کان انڪار ڪن، لٽن ۽ خطاين وارا، انگريزن وٽان سليل اعزاز، واپس موٽائي ڦٽا ڪن، وغيره. (۳)

(۱) روزنامہ الوحید ”سنڌ آزاد نمبر“ جون ۱۹۳۶ع، ص ۳۲

(۲) ماهنامہ نئين زندگي، ماه آگسٽ ۱۹۶۸ع، ص ۲۸

(۳) پير هلي محمد راشدي، اُهي ڏينهن، اُهي شهن، جلد پهريون

چاپو ۲، سال ۱۹۷۳ع، ص ۱۹۳

ساڳيءَ تحريڪ جو پرچار، سولانا امروٽيءَ، جيڪب آباد واري جلسي ۾ خلافت ۾ به ڪم ڪيو هو ۽ رئيس جان محمد جونيجي، لاڙڪاڻي ۾ ان تي پهريون ئي عملي قدم کڻي، سرڪاري اعزاز واپس ڪيا هئا ۽ ڏي ناهن پرڻ جو انجام ڪيو هو. (۱) ترڪ موالات جي فتويٰ مطابق سولانا امروٽيءَ، خلافت ڪاميٽي سنڌ جي صدر جي حيثيت ۾، پنهنجي سيڪريٽريءَ محمد خان جي صحيح سان، سنڌيءَ ۾ اشتهار ڇپائي، عوام ۾ ورهيا هئا. انهن مان هڪ اشتهار جا ٽي حصا ڪيل ٿا پانجن، جن جو نقل هيٺ ڏجي ٿو:

فتويٰ جمعيت العلماء هند (در باري ترڪ موالات)

”جنهن حالت ۾ ترڪيءَ سان صلح ڪرڻ ۾ يورپ جي بادشاهتن، کلي ڪلائي بي انصافي ڪئي آهي ۽ اسلامي جذبات کي پائمال ڪيو آهي ۽ انگريزي وزيرن پنهنجي صاف ۽ پٽرن وٽس جي ايتڙائي ڪئي آهي ۽ خلافت جي اقتدار وڃائڻ ۽ خليفه المسلمين جي مذهبي طاقت جي پاڙ پٽڻ ۾ اسلام مان پورو مذهبي تعصب ۽ حسد ڏيکاريو آهي، تنهن ڪري مسلمانن تي اسلام جي تابع هجڻ واريءَ حالت ۾ لازم ٿي چڪو آهي ته هو هنن اسلام جي دشمنن سان ترڪ موالات ڪن.“ (۲)

(۲)

ترڪ موالات جو نظام عمل

اي ايمان وارو! اوهان لاڙ هيٺر ٻيو چارو رهيل نه آهي، سواءِ انهيءَ جي، ته خلافت ڪانفرنس، انجمن علماء هند ۽ مسلم ليگ جي پاس ڪيل

(۱) م. ماهي مهران سنڌي، ”سوانح نمبر ۱“، سال ۱۹۵۷ع، ص ۲۸۵

(۲) دفتر درگاه امروٽ، خط نمبر ۱۶ ب

ترڪه موالات جي تجويز قبول ڪري، حال في الحال هيئن ڳالهين ٿي
هڪدم عدل ڪريو:

- (۱) سڀ خطاب ۽ امرازي ههڏا ڇڏي ڏجن ۽ مقامي جماعتن (سيونسلن ۽ لوڪلبورڊن وغيره) جي سرڪاري مليل ميمبر پڻ کان هڪدم استعفا داخل ڪرڻ گهرجي.
- (۲) سرڪاري درٻارين ۽ ٻين سرڪاري ۽ غير سرڪاري مجلسن (جي سرڪاري حاڪم ڪن ۽ انهن جي اعزاز واسطي ڪيون وڃن) ۾ شامل ٿيڻ کان انڪار ڪيو وڃي.
- (۳) ٻارن کي انهن اسڪولن ۽ ڪاليجن مان آهستي آهستي اُٿاريو وڃي، جي سرڪاري آهن يا سرڪاري انتظام هيٺ آهن يا سرڪار کان امداد حاصل ڪن ۽ انهن جي بجاءِ مختلف صوبن ۾ قومي اسڪول يا ڪاليج ٿاڻ ڪيا وڃن.
- (۴) سرڪاري ڪورٽن کان آهستي آهستي ٻائڪاٽ ڪري، انهن جي بجاءِ خانگي پنهنجي ڪورٽون ٿاڻ ڪيون وڃن ۽ انهن ڪورٽن جي امداد سان خانگي جهڳڙن جو فيصلو ڪيو وڃي.
- (۵) عراق ۽ عرب ۾ فوجي مشمڪري ۽ مزوريءَ جي نوڪريءَ لاءِ رٽائرڊن جي طور پرني ٿيڻ کان صاف انڪار ڪيو وڃي.
- (۶) ٽن ڪائونسلن جي ميمبريءَ جي اسيدواريءَ لاءِ جيڪي به درخواستون ڏنيون ويون آهن، سي سڀ واپس ورتيون وڃن. ووٽرن کي گهرجي ته اهڙن اسيدوارن کي ووٽ ڏيڻ کان احتراز ڪن، جيڪي ڪانگريس جي هن هدايت جي ڪابه پرواهه نه ڪري، ان هوندي به پنهنجي مٿي ميمبر چونڊجن جي ڪوشش ڪن.
- (۷) سموري ڏاڍي ملڪ جو ٻائڪاٽ ڪيو وڃي ۽ جنهن حالت ۾ ترڪ موالات جي تحريڪ، هڪ ترتيبوار نموني تي ماڻهن کي قرباني مهڪارڻ واسطي اختيار ڪئي وئي آهي، جنهن کان

سواء ڪابه قوم توڙي ڪري نٿي سگهي ۽ اڻ جنهن حالت ۾ مرد، عورت ۽ ٻار کي ان تحريڪ جي مهڙن ۽ منزل ۾ هريڪ ٿيڻ جو وجهه ڏيڻو آهي، انگري هي ڪانگريس چيني کي هدايت ٿي ڪري ته جيئن هندوستان ۾ واپارين جي سرمايه سان قائم ٿيل انتظام ڪهڙي جي ضروريات کي پورو ڪري ته اس سوديشي مال ٿي واپرائن. اڪرم هندوستان ۾ هن وقت ايترو ڪافي ست ۽ ڪهڙا تيار نه آهن، جو ملڪ جي پورٽ ڪري سگهن، پر ڪانگريس خاص انهيءَ مقصد کي مد نظر رکندي، هدايت ڏني ٿي ته جلدي اهڙا وسلا اختيار ڪيا وڃن، جنهن ڪري وري ڪهڙي اٿل جي برباد ٿيل دستگاري جيئري ٿي، لکين ڪروڙن ڪوري، جي پنهنجو هنر ڇڏي ويٺا آهن، وري پنهنجي اباڻي ڪم کي اختيار ڪن^۴.

(۲)

برادران اسلام! هيءَ ڳالهه ٻڌري آهي ته هن گذريل جنگ جي دروعات کان پوءِ، جڏهن ترڪي جنگ ۾ شامل ٿي، تڏهن هندوستان جي مسلمانن لاءِ اهو نهايت نازڪ وقت هو، ڇو ته هڪ طرف خدا تعاليٰ ۽ اسلام جا احڪام هئا ته ٻئي طرف وري ظاهر حڪومت جا فرمان. هڪ طرف مسلمانن جو، خلافت ترڪيءَ سان روحاني لاڳاپو ته ٻئي طرف ٻين سان جسماني تعلقات هئا، اهو مسلمانن لاءِ عجيب ڪشمڪش جو وقت هو. خود سرڪار انهيءَ حالت کان واقف هئي، اهو ئي سبب هو، جو سرڪار مسلمانن جي انهيءَ ڇڪ تان ۽ پرڻائيءَ کي تاڌي، ڪمن انجام ڏنو هو ته هيءَ مذهبي جنگ نه آهي ۽ مسلمانن جي پاڪ جاين کي نه وڳو حملي کان بچايو ويندو، پر انهن مقامن جي عزت ۽ حرمت، اسلامي قانون پٽاندڙ رکي ويندي ۽ خلافت کي وارو سو به نه

هندو ۽ ترڪيءَ کان ڪيو به ملڪ ڪسيون نه ويندو وغيره وغيره . اهڙن
 قسمن جي وڌندڙ جي معرفت، سرڪار، مسلمانن کي ڀلائي وڌو . هنن
 انهن ڪجهه ننڍن جهڙن وڌندڙن کي مضبوط سمجهي، پورو اعتماد ڄمايو ۽
 پنهنجي جان ۽ مال ڏيڻ به ڪنهن به قسم جو عذر نه ڪيائون . اها
 امداد اهڙيءَ حد کي پهتي، جو خود سرڪار کي چئبو هو ته انهن وڌندڙن
 جي ڪري هند جي مسلمانن، سرڪار کي چڱي مدد ڏئي، جنهن ڪري
 نه رڳو هندوستان ۾ امن قائم رهيو، پر خود انهن مسلمانن جي ڀائرن جو
 خون وهائي، برطانيه کي اها فتح ڪري ڏني، جا شايد ٻيءَ طرح
 ممڪن نه ٿي ها . جڏهن جنگ ختم ٿي ۽ مسلمانن پنهنجون اڪيون
 کوليون ته انهن کي صاف نظر آيو ته جنگ ۾ باوجود اهڙي امداد ڏيڻ
 جي، نه فقط سندن مذهبي جذبات جو خون ٿي ٿو، پر سائن ڪيل انجام
 جي به ڪليءَ طرح ابتڙائي ڪئي وڃي ٿي، تڏهن هنن جلسن جي معرفت،
 سرڪار کي ڪيل انجام ياد ڏياري، پنهنجي مذهبي ارادن جي پائماليءَ
 کان آگاهه ڪيو ۽ هنن انصاف ٿيڻ لاءِ ولايت تائين پنهنجا نمائندا
 موڪلي، پنهنجي دلي ارادن کي ظاهر ڪيو ۽ گهڻيون ئي دانهون،
 فريادون، زاريون نيزاريون ڪيون، پر ٻڌڻ به نه آيون . هنن پنهنجي
 مرضيءَ موجب، سلطان المعظم، خليفه المسلمين کي مجبور ڪري، اسلام
 جي برخلاف صلح جي شرطن تي دستخط ورتا، جنهن صلح کي مسلمان
 ڪڏهن به جائز سمجهي نٿا سگهن . انهيءَ ڪري لاجار مسلمانن سرڪار
 سان ”ترڪ موالات“ يعني لاڳاپن ٽوڙڻ يا عدم شرڪت عمل، يعني
 ڪڏجي ڪم نه ڪرڻ جو ٺهراءُ مقرر ڪيو ۽ سڄي هندوستان جي وڏن
 وڏن علمائن، ان جي فرض جهڻ جي فتويٰ ڏني ۽ هندو ڀائرن به خاص
 مسلمانن سان همدردي ڏيکارڻ لاءِ، ان لمبلي ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ تيار ٿيا
 ۽ وري اڳتي هلي، انڊين نيشنل ڪانگريس ۽ مسلم ليگ به اهو ٺهراءُ
 پاس ڪيو، جنهن ڪري مذهبي لحاظ کان سواءِ هندوستان جي سڀني

لومن ٿي انهيءَ ٿهراءَ يعني ”ترڪ موالاٽ“ ٿي عمل ڪرڻ هڪ زبردست قومي فرض ٿي چڪو آهي، انهيءَ ”ترڪ موالاٽ“ جي تجويز جا گهڻا ڀاڱا آهن، جي عام طور مشهور آهن، پر هن وقت سڪم سوال آهي، ايندڙ نومبر ۾ ڪائونسل جي ميمبريءَ لاءِ چونڊون تنهن بابت رٿ آهي ته ڪو به هندو يا مسلمان اميدوار ڪونه بيهي، ۽ نه وري ڪنهن کي ڪو ووٽ ڏئي يقين آهي ته سنڌ جا مسلمان، خدا تعاليٰ جي حڪمن جي پيروي ڪرڻ ۾ ڪوتاهي نه ڪندا، يعني ”ترڪ موالاٽ“ تي هلي، ڪائونسل ۾ نه اميدوار بيهندا ۽ نه وري ڪنهن اميدوار کي ووٽ ڏيندا.

عمده سلائي ۽ پائداري لاءِ
سليقہ سلائي مشين ياد ڪندا
شڪريہ سان

سليقہ سبٽ واري مشين ۽ ڪمپني

ڊي - ۱۳۱/بي
ايس - آء - ٽي - اي
ڪراچي

ٽيليفون نمبر: ۲۹۲۳۲۶
۲۹۲۳۳۵
۲۹۲۳۳۶

ڪيمبل سليقا

ایگل

مکالمات
قلم

شهرت آقا
واری وراثت
جنگ دلم
استیل
جیب
سفید
اسپیو
تپه لب
سان

”پشام“ رسالي جي
شڪريهني سان

مولانا محمد هاشم خللاتي رحه
ويٺل اسٽيشن رڪ

حضرت مولانا امروٽي جي زندگي

ابتدائي قرآن شريف جي تعليم آخوند محمد قاسم سومري کان ورتائون . فارسي جي تعليم مولوي عبدالقادر صاحب پنهوراري واري کان ۽ عربي علم جي تڪميل پنجاب جي جدا جدا مدرسن مان وٺي، طريقت پرفتم رڪمانون، حقيقت ڪري طريقت ۾ سندس دل صغير پئي کان ئي ميلان بکيو هو، جو سندس والد ساجد ميان عبدالقادر شاه عرف پورل شاه، ذاکر درويش ۽ باخدا هو، جن جي تربيت ۽ تعليم ڪري سندس طبع جو ميلان ايڏانهن هو ۽ ذڪر خدا سان ننڍي کان وٺي، شاغل ۽ تقويٰ ۽ روح تي حاصل هئا. آخر استخاره ڪيائين، جنهن ڪري خواب ۾ هڪ بزرگ جي زيارت نصيب ٿي ۽ انهن کان علم باطني ۽ ليض جو اشارو ٿي، سو ته سفر اختيار ڪيائين ۽ مشهور خانقاهون سنڌ ۽ پنجاب جون ڏسندا، بزرگن جون زيارتون ڪندا رهيا. جن سڀني خانقاهن تي خواب ۾ ڏنل بزرگ جسون صفتون نه ڏسي ڪنهن به خانقاه تي بيعت نه ڪيائون. آخر سوئي شريف ۾ آيا، جتي بزرگ ميان حسن شاه صاحب سجاده نشين سوئي شريف وارن جي ناسازي طبع ڪري حضرت حافظ محمد صديق صاحب ڀرچونڊي شريف وارا کائنن طبع پرسي لاڻ آيل هئا ۽ امروٽ شريف وارن کي جڏهن حضرت حافظ صاحب عليه الرحمة جي زيارت ٿي ته ساڳيون صفتون ۽ حليم خواب وارو سائن پورو آيو، جنهن ڪري حضرت قبله امروٽي جن سندس خدمت ۾ شامل ٿي ڀرچونڊي شريف اچي سندس بيعت ڪيائين ۽ مريد ٿيا. فقط اڇائي مهينن جي ڦليل عرصي ۾ علم باطني جي تڪميل ڪيائين. ان کان پوءِ حضرت حافظ صاحب جن امر فرماي ته هاڻي اوهان امروٽ وڃي رهو ۽ اتي وڃي دين خدا جي خدمت ڪريو ۽ ٻيون به ڪيتريون نصيحتون

فرمائي ڪين رخصت فرمايائون . پاڻ امروٽ آيا ، پر فقير سندس خدمت ۾
پرچوندي شريف کان حضرت حافظ صاحب جن ڏنا هئا ، جن سان گڏجي
اچي پنهنجي خانقاه تي رهيا .

انهي جاء تي مشائخ صاحب سندن ڏاڏي جو مقبرو آهي . هو وڏو
باهڪمال ۽ عارف شخص هو . انهي ڪري ان جاء تي خلق جي آمدنسي
گهڻي هئي . خاص ڪري سومر تي گهڻي مخلوق ايندي هئي ، وڏو ميلو
لڳندو هو . ماڻهو سڪان ڪئي اتي اچي وڏيون وڏيون باسون پوريون
ڪندا رهيا ۽ پنگ نوشي جو سخت زور رهندو هو . ان کان سواءِ ٻيون
بدعتون ، جو اڄڪلهه جي ڀرڻ تي آهن ، سي سڀ عام جام ٿينديون هيون .
حضرت مولانا جن چند ايام انهي ڳالهه تي ويچار ڪندا رهيا . پاڻ هڪ
مسجد ۾ رهڻ لڳا ۽ ٻاهر ساري خانقاه تي بدعتن جو غلبو هو . آخر هڪ
ڏينهن جلالي آئي ۽ اول اچي ڏنڊا ڪونڊا پڇي پرزا ڪهاڻون ، ۽ پوءِ
پنگورن کي ماري ٽڙي ڇڏيائون . پاڻ فقيرن سميت انهي جاءِ کي کوٽي
اها مٽي ڪڍي ، ان جي بجاءِ ٻيو پنجهو وجهي ، صفائي ڪري سنه
هڪڙا ٺاهي انهن ۾ پاڻ رهڻ لڳا ۽ پاڻ مسجد جي لاءِ سرون وجهندا هئا
۽ ٻه فقير مٽي ٺاهي ڪن ڏيندا هئا . مسجد جون سرون پوريون ڪري
مسجد ڪجهن سرن جي ٺاهيائون . ان کان پوءِ وري ٻيهر هڪڻ سرن
سان مسجد ٺاهيائون . هاڻوڪي مسجد ان کان پوءِ نئين ڀيري ٺاهي
وئي آهي .

پهرين پهرين ڪوهه جو سندن خانقاه جي اوڀر کان شهر ۾ آهي ،
اهو ڪٽايل آهي . انهي ڪوهه کي هن طرح ڪهاڻون جو مولانا عبدالرحمان
مرحوم مڪر وارو ملاقات لاءِ امروٽ شريف ايندو هو . هڪ دفعي دستور
موجب مولانا صاحب آيو ۽ مقبري ڏي ختمي ڏيڻ لاءِ ويو ، مٽي آيو ۽
اچي حضرت سائين کي چيائين ته اوهان کي ڪوهه جي تمام گهڻي ڪهرج
آهي . اوهان جي ڪوهه جون پوريون سرون موجود آهن . پاڻ فرمايائون

ته اسان وٽ ڪوهه لاءِ سرون اصل ڪين آهن. مولانا صاحب فرمايو ته اوهان جي وڏن تي ٿيو ٺهيل هو ۽ نيٺ اچڻ ڪري ڪيري پيو آهي، اهي سرون ڪوهه ۾ لڳايون وڃن، جنهن تي ٿيرون اها ڳالهه ٻڌي، مولانا صاحب کان هر ڏينهن ٿيڻي پڇي. ونگ لاءِ وڻ وڍيائون ۽ ڪوهه جي ڪمر کي لڳا. قاضي عه ابراهيم قريشي ڪهرن جو ويٺل ڳالهه ٿي ڪري ته ان ڪوهه جي تارڪيءَ وقت هڪ دفعي فرمايائين ته ننگر ۾ پيو به ڪونه آهي، ڪوهه تي خرچ به ضرور لڳندو سو ڪيئن ڪجي؟ ايتري ۾ اسان جي موجودگي ۾ هڪ شخص آيو جو ظاهر ۾ ته هندو ٻئي ڏسڻ ۾ آيو. اچي حضرت صاحب کي هڪ روپن جي ڳنڍ رومال ۾ ٻڌل ڏني ۽ چيائين ته پئسا آڻو ڪوهه ڪٺايو. پاڻ پئسا ورتائون، هو شخص غائب ٿي ويو ته اسان ڪڏهن اهو مال هو ڏٺو ته اچي ڏٺل هو. پئسا ڪيڏي ڳڻيا ويا ته ڇهه سؤ روپيا هئا، ڪوهه تيار ٿي ويو.

”امروٽي“ مخدوم شهيد بلاول جو پڙاڏو

”پننام“ رسالي جي
شڪريه سان

مولانا عبدالڪريم چشتي

تازه خواهي داشتن گر داغهاى سینه را

گاه گاهي باز خوان اين دفتر پارينه را

اهي بزرگ ۽ محترم هستيون جن جي ثريت، تعليم ۽ ايش صحبت سان واقف المعارف مستفيد ٿيو، جن جي بزرگانه زندگي جي مختلف اثرن کان خادم متاثر ٿيو، انهن بزرگن بابت پنهنجيون يادگيريون پڙهندڙن اڳيان پيش ڪرڻ جو لطف حاصل ڪري رهيو آهيان.

حضرت مولانا تاج محمود اسروٽي (رحم) الهن بزرگن مان سڀ کان
 اول ۽ سڀ کان زياده قابل ذڪر ۽ لائق اختيار نالو سنڌ جي مشهور
 ۽ مقتدر هستي سيد العلماء رئيس الموحدين، ولي مڪمل حضرت شاه
 مولانا ابوالحسن مولوي سيد تاج محمود صاحب بزرگ اسروٽي (رحم)
 جو نالو آهي!

حضرت اسروٽي عليه الرحمة قادري طريقه جو وڏو باڪمال خدا
 وسيد ۽ پير هو. حضرت با برڪت رئيس الاولياء حضرت حافظ محمد صديق
 (رحم) پرچوندي شريف واري بزرگ جو خليفو هو. توحيد ۽ سنت
 جو وڏو با اثر ۽ مڪاسب مبلغ هو. پنهنجي نال ۽ حال ۾، گفتار
 ۽ ڪردار ۾، ظاهر ۽ باطن ۾، علم ۽ عمل ۾، شريعت ۽ طريقت ۾
 سلف صالحين (اڳين بزرگ هستين) جو زنده ۽ نا قابل انڪار مثال
 ۽ نمونو هو. وڏو صاحب جذب ۽ ڪشف و ڪرامت جو ڌڻي هو.
 سنڌ، پنجاب، سرحد ۽ بلوچستان جي گوشتي گوشتي ۾ هزارن جي تعداد
 ۾ علماء خواه عام مسلمان سندس مريد ۽ شيدائي موجود آهن.
 سندس هٿ تي هزارن جي تعداد ۾ غير مسلم ڪلمه توحيد پڙهي
 اسلام جي حقيقي ۾ داخل ٿيا. سندس لفظ و تلقين و ارشاد جي
 برڪت سان ڳولن جا ڳوٺ سموري جا سمورا، شرڪ ۽ بدعت جي
 هٿين ۽ ڪڏن ڪوتوتن کان توبه ڪري پابند شريعت ٿي هميشه
 روزو، نماز، ذڪر خدا ۽ تلاوت ڪلام پاڪ ۾ مشغول ٿي ويا.
 اڪن ڏٺا واقعات سامهون آهن، جو سوين ماڻهو فاسق، فاجر، شرابي،
 جواڙي ۽ ٻڙڙا سندن خدمت ۾ اچي هميشه لاءِ انهن ڪندن فعل کان
 اڙار ٿي ويا ۽ وڃي ياد الاهي ۾ جنبي ويا.

سندس زبان مبارڪ تي هر وقت خدا ۽ سندس رسول پاڪ جوئي
 ذڪر خير هوندو هو. هميشه ٿوري ٿوري وقف تي بار بار لورائيندا
 هئا ته ”جيڪڏهن مسلمان، مسلمان ٿين ڪهرن ٿا ته صحابن سڳورن

جي زندگي کي سامهون وٺڻ . صحابي سڳورن جي زندگي اسلام جي مڪمل تصوير آهي . صحابه سڳورن جي زندگي قرآن جو تفسير آهي . اهي جملا ڪوڙيا سندن تڪيه ڪلام هو . سندس مجلس گفتار ۾ تمام وڏو حصو اصحابن جي حالات ۽ ڪارنامن جي بيان تي خرچ ٿيندو هو . اهڙي طرح حضرت صاحب مجلس ۾ ويٺل مسلمانن ۾ اسلام جو حقيقي روح ڦوڪيندا رهندا هئا .

حضرت صاحب انگريزن، انگريزي اقتدار ۽ انگريزي سلطنت جو وڏو سرگرم ۽ زبردست مخالف هو . سندن عقيدو هو ته هيشم مشرق ۽ مغرب ۾ اسلام ۽ مسلمانن جو وڏو دشمن ۽ بحد خطرناڪ ۽ چالباز دشمن ”انگريز ۽ انگريزي اقتدار“ آهي . حضرت فرمائيندو هو ته سڀ نصراني حڪومتون اکرچ اسلام ۽ مسلمانن جون پڪيون دشمن آهن، پر انهن سڀني ۾ سڀ کان وڌيڪ نقصان پهچائيندڙ ۽ مڪمل دشمن انگريز آهي .

حضرت صاحب آزادي ۽ حریت جو علمبردار هو . دين ۽ قوم جي راءِ جو وڏو مجاهد هو . جهاد سندن زندگيءَ جو مکيه اصول هو . جهاد کي هو اسلام جو روح سمجهندا هئا ۽ توحيد کي اسلام جو قلب !! حضرت وڏو پختو دلير ۽ بهادر هو . توحيد تي ڳالهائيندي عام خلق جي پرواه نه ڪندو هو ۽ جهاد تي ڳالهائيندي سرڪار ۽ سرڪاري عملدارن جو ڪو خيال نه رکندو هو .

الله تعاليٰ جي ذات پاڪ جي امداد ۽ دستگيريءَ تي ڪم ڏاڍو آسرو ۽ اعتماد هوندو هو . هر وقت ٿوري ٿوري ڳالهه تي دعوا ڪهرندو هو . حاضر مائهن مان ڪو عرض ڪري ته قبلابائين! خوش نٿو گذاريان يا ڪو چوي ته منهنجو ابو يا ادو بيمار آهي يا ڪو چوي ته فلاڻو ٻاهر ويو يا ڪو چوي ته فلاڻو اچي نه سگهيو، سلام

۽ لياز عرض رکڻائين . مطلب ته اهڙن سڀني جملن کان بعد گويا حضرت صاحب جي عادت هئي ته دعا گهرندا هئا . دعائن جو سلسلو قائم هوندو هو . هڪ وقت وجهه وٺي وائڻو ڏسي عرض ڪيو ته ايتري توري وقت ۾ ڪهڙي دعا گهرندا آهيو . حضرت فرمايو ته ”الله اياڪه نبيد ۽ اياڪه نستعين و صلي الله علي حبيب محمد وآله واصحابه اجمعين“ .

حضرت صاحب خوش طبع ، متواضع ، ڪشاده رو ، روادار ، نرم دل ۽ مهمان نواز ته هڪ ئي هئا . سڀ ڪنهن سان اهڙو ته مهربان ۽ ڪريم ٿي هلندا هئا جو هر هڪ سندن بلند اخلاق ۽ شفقت کي ڏسي ڀوندو هو ته حضرت صاحب رحم ۽ شفقت جو پتلو آهي .

اگرچہ هندن جي مسلمان ٿيڻ جو سلسلو جاري هوندو هو پر وٽس هندن مريدن خواه مورتن جو اچڻ ڪثرت سان ٿيندو هو . دعا گهرائڻ ۽ تعميد وٺڻ لاءِ عام جام ايندا هئا . حضرت صاحب سائن بعد بهار ۽ قرب سان پيش ايندو هو . سائن ڪلندو ۽ کين ڪلائيندو هو ، سندن ٻارون کي خرچيون ۽ شيون ڏيندو هو .

حضرت قومي هڪم ڪندڙن ۽ اسلامي مبلغن جو ڏاڍو قدر ڪندو هو . کين ڏاڍي محبت ڏيندو هو . سندن حوصله افزائي ڪندو هو . کين مغربي طور مالي مدد ڏيندو هو .

حضرت مولانا مرحوم براج جي واهن ۾ ايندڙ مسجدبن جي بقا ۽ سلامتي لاءِ بعد ، بي مثال ۽ زوردار جهاد شروع ڪيو . انگريز سرڪار جي طاقت ۽ تڪبر جي مد نظر تي سڀڪو ٻيو چوندو هو ته بزرگ اجايو ٿو اهو زور ڪهائي ۽ ٿيندو ڪجهه به نه . مون کي ياد آهي ته مون جڏهن اهو احوال پيش ڪيو تڏهن ڏاڙهي مبارڪ تي هڪ ٿيرائي بزرگ

فرمايو ته ”بابا مولوي چشتي! منهنجي هي ۽ ليوم قادر خدا جي فضل ۽ مدد سان سڀ ڪجهه ٿيندو؛ انشاء الله فتح اسان جي آهي.“ خلق حيران رهجي وئي ۽ کين بزرگ جو خدا رسيدء هجڻ محسوس ٿيو، جڏهن کلهي وقت ۽ چڪتان کان پوءِ سرڪار بهادر پنهنجي سموري فرمون تي طاقت هوندي به هڪ سادو پوش پوريه نشن درويش تساج محمود (رحم) اڳيان گوڏا جهڪايا ۽ مسجد جي بچاءَ جو اعلان ڪيو. هي بندو ڪنهنڪار انهي تحريڪ ۾ پنهنجي آقا ۽ بزرگ مولانا امروٽيءَ سان شريڪ هو. ان زمانو ۾ منهنجي اخبار هفتوار ”پيغام“ نڪرندي هئي. هڪ پرچو ۾ مون هڪ مضمون لکيو ”حفاظتِ مساجد“ جي سري سان، جنهن ۾ هي چند سٽون الله تعاليٰ جي توفيق سان منهنجي قلم لکيون:

”مسلمانو! جيڪڏهن اسان جي زندگيءَ ۾ مسجدون پر باد ڪيون ويون ۽ اسان خاموش رهياسون ته خدا پاڪ جا فرشتا ۽ آسمان جا نارا اسان تي ڦٽڪار ڪندا.“

۲- جيڪڏهن اسان پنهنجي جان مال ۽ اولاد بحال جي حفاظت ڪري سگهون ٿا، مگر مسجدن جي حفاظت نٿا ڪريون ته سنڌو نديءَ ۾ غرق ڇو نٿا ٿيون.

۳- جيڪڏهن خدا پاڪ ۽ رسول پاڪ جو دل ۾ پيار آڻو ته پنهنجو رت پٿراج وارين مسجدن جي مرمت ۽ حفاظت تي قربان ڪري ڪٺور سرڪار جو ڪنڌ جهڪو ڪريو!!“

اها اخبار حضرت کي سندن فرمودو موجب مان پڙهي ٻڌائي. پاڻ رڻا ۽ جوش وڃان آئي ۽ مون کي اٿاري پاڪر پائي منهنجي نرڙ ۽ ڏاڙهي تي چيون ڏٺائون ۽ وري چيائون ته: ”شابس ڏي بابا مولوي چشتي هاهاس، منهنجي دل ٺاري وڌو!“

ابو سعيد

حضرت امروٽي رحمة الله عليه ۽ ان جون ڪرامتون

الله تبارڪ و تعاليٰ پنهنجي نمڪ پانهن جي مشڪل وقتن ۾ جيڪا غيبي اسداد فرمائي ٿو ۽ پنهنجي پانهن جي دعا قبول فرمائي ڪري، آڏو آيل پرشاني يا رڪاوٽ دور فرمائي ٿو، جنهن کي اسان ڪرامت سان نمبر ڪندا آهيون. ڪڏهن ڪڏهن اها خصوصي نوازش الله تعاليٰ پنهنجي اهڙن پانهن لاءِ جن جي ذريعي خالق ۽ گمراه انسانن لاءِ هدايت ۽ چوڻڪاري جو سبب بڻائون ٿا هوندا آهن ته اهڙي پانهي سان دعائن جي قبوليت ۽ مشڪلاتن ۽ رڪاوٽن جي حل ڪرڻ جو غير معمولي حد تائين سلوڪ فرمايو ويندو آهي. خاص ڪري اهي شخصيتون جن جي زندگي جو نصب العين انبياء عليهم السلام جي دعوت ۽ مشن جي خدمت ۽ نواڻ هوندو آهي. انهن جي دعائن کي قبولت جو حرف بخشي ڪري الله تعاليٰ عام ماڻهن جي نظرن جو مرڪز بڻائيندو آهي ته جيئن هو الله جي هن ڪامل پانهي جي رهنمائي سان پنهنجي منزل تي پهچي سگهن. معجزن ۽ ڪرامتن سان ڪهڙي ڀاڱي اهڙن ماڻهن کي رهنمائي ڪرڻ مقصد هوندي آهي جيڪي دائمي شخصيت جي دعوت کي پنهنجي عقل سوچ ۽ سمجهه سان پروڙڻ ۽ ميڙڻ ۾ ڪماليت نه رکندا آهن يا ڪن اهڙن مخالفن کي يا ٻي خبرن کي ڪنهن شخصيت ڏي ڏيان چڪائڻ لاءِ ان جي هٿان ان فطري حادثن کان مٿانهن لسرجو هڪو ڪارنامو سر انجام ڏياريو ويندو آهي.

مطلب ته ڪرامتون يا معجزا هدايت جو ذريعو آهن پر خاص ڪري اهڙن ماڻهن لاءِ جيڪي عام طور رفاقي سوچ ۽ ذهنت وارا هوندا آهن.

هن ۾ ڪو به شڪ ناهي ته انبياءِ عليهم السلام جا مختلف معجزا مثال طوران نوح ۾ نوح عليه السلام ۽ سندس ساٿين جو ڪشتي ذريعي بچڻ، حضرت ابراهيم عليه السلام جو باهه جي آڙاءِ ۾ سڙڻ کان محفوظ رهڻ، حضرت يونس عليه السلام جو سمند جي اندر مڇيءَ جي ڀيٽ ۾ وري ان مڇيءَ سميت ٻي مڇيءَ جي ڀيٽ ۾ ٽي ڏينهن مائهه زندہ رهڻ، حضرت يوسف عليه السلام جو ڪنعان جي ڪوهه ۾ پڌڻ کان بچڻ، حضرت موسيٰ عليه السلام جو فرعون جي جادوگرن جي مقابلي ۾ ڪڏڻ ۽ درياءُ نيل مان پنهنجي قوم سميت ٻار ٿيڻ، حضرت عيسيٰ عليه السلام جو مٿن ڪي ٽم ٻاڏن الله سان جيترو ڪرڻ، ڪوڙهه ۽ ماءُ جي پٽان ڄاول اٿڻ کي هٿ ڪهڻائين مان شفا ياب ڪرڻ، اهي سڀ معجزا وجود ۾ آيا ۽ قرآن پاڪ انهن جو تذڪرو بيان فرمايو ۽ معجزن جي لڪائن کي مصلحت نه سمجهيو ويو. اسان جي نظر ۾ ڪنهن به شيءِ جي اهڙي نموني ظاهر ٿيڻ ۽ ان کانپوءِ ان جي تذڪري ڪرڻ ۾ ڪابه قباحت يا خرابي ناهي. جيئن ته قرآن شريف جو طريقو به انهي ڳالهه جي تصديق فرمائي ٿو.

اسان کي هن جاءِ تي جنهن مسئلي جي ڪذارش ڪرڻي آهي ته حضرت امروتي رحمۃ الله عليه کان ڪيترن ئي سندس زماني وارن پنهنجي اکين سان عجيب عجيب ڪرامتون ڏٺيون، جيڪڏهن انهن ڳالهين جو انڪار ڪبو ته اهو بلڪل ڏينهن کي رات سڏڻ برابر چئبو. مطلب ته حضرت امروتي رحمۃ الله عليه جي انڪار جو ته ڪوئي سوال ئي اڀا نٿو ٿئي. پوءِ اهڙي صورت ۾ اسان هيءَ ڳالهه سمجهڻ تي مجبور آهيون ته حضرت امروتي رحمۃ الله عليه پنهنجي قوم وارن ڏي بلڪل اهڙي طرح موڪليو ويو هو، جهڙي طرح حضرت موسيٰ رحمۃ الله عليه پنهنجي بني اسرائيلن ڏي. حضرت موسيٰ رحمۃ الله عليه کي به هڪ انتهائي غبي قوم سان واسطو هو، جن جي تصور ۽ دهر ڪمان ۾ به فرعون جي غلاميءَ مان آزاد ٿيڻ جو آسرو نه هو. قوم جي غباوت واري سبب ڪري الله تبارڪ و تعاليٰ بني اسرائيلن کي پنهنجي نبي جي

معرفت لڳاتار اڻ ڪٽ نشانون معجزِي طور ڏيکاريون . مثال فرعون جي قوم وارا جيڪو ڪاڏو ڪاڏو ڪائين يا هاڻي ٻيٽن تہ اهو رت ٻنڄي وڃي ۽ اهو ساڳيو ڪاڏو ۽ هاڻي جيڪڏهن بني اسرائيلِي استعمال ڪن تہ اهو صاف طعام ۽ هاڻي جي شڪل ۾ موجود ٿي وڃي . فرعونين جي ڪهرن، اوطالن ۽ اُٺن ويهن جي جاين تي، ڪٽڻ، بسترن ۽ استعمال جي ٿانون ۾ مٿانن الله تبارڪ و تعاليٰ ڏيڏرن ۽ چونڊن کي ٻڌيو، جو انهن لاءِ جيئن وصال ٻنڄي ويو، پر جيڪڏهن انهن ئي جاين هٿن بسترن تي بني اسرائيلِي رهن ڪن تہ ڏيڏر ۽ چونڊون سڀ هتي پري ٿي وڃن . مطلب تہ انهن آسماني نشانن سان هڪڙي اهڙي ذهني طرح پوئتي پل قوم کي صدين جو سفر ڏينهن ۾ ڪرائڻو هو جيڪا اوم فرعوني لشڪر جي غلاميءَ هيٺ انساني تهذيب ۽ تمدن آزادي ۽ برابريءَ تعليم ۽ اخلاق جي اهلي انساني قدرن کان محروم رهي هئي . اهڙن ماڻهن کي الله تعاليٰ پنهنجي خصوصي سهراني سان حضرت موسيٰ عليه السلام جهڙو پيغمبر عطا فرمايو جنهن جي هٿان ڪنن بيشمار معجزا ڏيکاري ڪري منزل مقصود ڏي ويجهو آندو . بلڪل ساڳي طرح حضرت امروٽي رحه جي زندگي واري دؤر ۾ سنڌ ٻي ٻيٽن ٽنن غلاميءَ ۾ جالي رهي هئي . هڪ ٻوري پر صغير تي لرنگي راڄ، ٻئي نمبر تي لرنگن جي لائبريري ڪيل سنڌ مٿان اسرائيلِي حڪومت، ٽئي نمبر تي انهن توڊي ٻين ۽ جاگيردارن جا ڳوٺاڻن ئي ظالمانه ٿهر انهن کان سواءِ آهن . اهو اهو دؤر آهي جنهن ۾ اسان جا ماڻهو تعليم کان محروم بن الاواسي لرقماتي نظرن ۽ فلسفن کان محروم، پنهنجي ڪهر ۾ پنهنجي پنن تي ڌاريا ۽ غلام نظر اچي رهيا هئا . جن جي ذهني تي انگريزن لاءِ بهادر جو لقب چوڻ ايترو ضروري هو جيترو الله جي نالي پٺيان جل شانہ چوڻ يا ان کان بہ وڌيڪ .

الله تبارڪ و تعاليٰ اهڙي قوم جي ڪٽائڻ ۽ آزادي ڏيارڻ لاءِ امروٽ جهڙي پوئتي پل ڳوٺاڻي بستي مان حضرت تاج محمود رحمة الله

عليه ڪي چونڊي ڪري ڊس واري ڪي آزادي سان همڪار ڪرڻ لاءِ
 موڪليو، جيڪو بلڪل نريد ان نمن علي الذين استضعفوا جو سچو ڀڄو مصداق
 هو. حضرت اسروتي رحمہ ڪي مخصوصت سان الله تبارڪ و تعاليٰ جيڪي
 ڪرامتون عطا ڪيون انهن سڀني جو مقصد خلاصو ۽ نتيجو هئي ۽ هو ته
 هي ٻيڙو جرنيل پنهنجي ڪمزور جهرڪيءَ کي بازن سان لڙائڻ ۾ ڪٿائي
 ڪامياب ڪري. سڀن نقيرن کي چڱي طرح ياد آهي ته حضرت اسروتي
 ڏند ڪرتي ڪري وڏي حسرت سان بار بار ائين چوندا رهندا هئا ته هي
 لنڊن جا پولا همڪار هون سان هٿ ته اٽڪائين، هي مون سان چوڻا
 جنگ ڪن، هي مون کي ٻڌي ته ڏيکارين، پاڻ ٻيا وجهه ڳوليندا هئا
 ته من نه من منهنجو انگريزن سان جهيڙو ٿئي ۽ مون سان ۽ منهنجي ساٿين
 سان اچي هٿ ڳنڍين، ۽ واقعي هي تعيني ڳالهه آهي ته حضرت اسروتي
 پنهنجي تحريڪ جي سموري عرصي ۾ گرفتار نه ٿيو جڏهن ته ڪيئي ڀيرا
 انگريز سرڪار گرفتاري لاءِ بالاعده يا ته اسروٽ ۾ پنهنجي مليٽري
 موڪلي يا پنهنجي عملدارن وٽ حضرتن جون حاضريون لڳايون، ٿيندو
 هميشه ائين رهيو ته حضرت اسروتي کان اهي مليٽري آفيسر سامهون اچڻ
 بعد ٽوپلو لاهي هٿ جوڙي معافي وٺي سلوٽ ڪري واپس هليا وڃن، يا
 اهي حاضري تي گهرائيندڙ عملدار عدالتن ۾ اٿي بيهي ڪري پنهنجي آڏو
 آيل جوابدار کان معافون گهرن. حضرت اسروتي رحمہ ننڍي ڪان ننڍي
 عملدار جي سڏ تي به وڃڻ ۽ حاضر ٿيڻ کان ڪمن ڪيائيندا هئا، اهو
 الهي لاءِ ته من نه من منهنجو ۽ انگريزن جو جهيڙو شروع ٿئي.

اسروتي رحمۃ الله عليه جي برطانيه سرڪار کي اهڙي جرئت مندانہ
 لشڪار يقيناً پنهنجي ڳولڻائين جي همت ۽ حوصلي وڌائڻ لاءِ اڪسير هئي.
 حضرت رحمۃ الله عليه جا ڪرامتن جي شڪل ۾ روحاني تصرف، خالص ۽
 خالص جنگي مصلحتن ۽ آزادي لاءِ جهاد جي نغمن تي مشتمل آهن.
 اسان ”الصادق“ جا لکندڙ يا ”الصادق جي پڙهندڙن جو حلقو“ ۾ ائين

ڪٿي چئجي ته سوري اڻوڻي جماعت توحيد جي زبردست علمي ۽ حاجت رواني ۽ مشڪل ڪشائي جي خدائي صفتن ۾ جڏهن ڪو نبي يا رسول ڏي خدا سان پائوار نٿا مڃيون ته اسان جي سائن اڻوڻي جسي ڪهڙي مجال آهي. نڪي وري اسان جي سائن حضرت اڻوڻي جو به ڪو اهڙو مقصد هيو. هو ته هنن پڪاريندو ويو:

حسن وٽ وات وحدت جي اها سايا اٿئي موڙي
آهي ٻي ڳالهه سڀ ڪوڙي سڏيون ۽ مال اولادبون

جنهن جي مجلس ۾ سولو خوانن جون هر وقت هيءَ تنوارون هونديون هيون ته:

اي باغبان برخيز ٿي بهر خدا بدار اڃ
مصطفيٰ جو ٿا وڃن، ڀليون گذر ڪلزار اڃ
بي بها بدمت جا بندا، سرڪ ۾ شهدا سرپر
بت پرستي لاءِ برهمڻ ٿيا نجي نروار اڃ

حضرت اڻوڻي رحمہ جي زندگيءَ جو تفصيلي احوال پڙهڻ ۽ ڄاڻڻ کان پوءِ هيءَ چڱيءَ طرح معلوم ٿيندو ته جيئن ته هو هڪ هٿن خالي قوم جي اڳواڻي ڪري رهيا هئا، جيڪا زماني کان ظلمن جي چڪيءَ ۾ ٻمڙي آئي هئي، سو به اهڙي دشمن سان منهن ٻيل هنن جيڪو وڏو مڪار، چالاڪ، ڏوڪيوار ۽ اندر جو ٻيلت هيو. حضرت رحمۃ الله عليه کي الله تبارڪ و تعاليٰ ايترا سارا روحاني تعريفات ڏيئي ڪري اسان جي پٺتي ٻيل قوم کي ذهني طرح حوصلو ڏيارڻ ۽ ظالم سان مقابلي جي جرئت پيدا ڪرڻ خاطر هي سڀ ڪجهه ڪيو ويو. اسان جيئن ته مٿي عرض ڪري آيا آهيون ته نبي يا ولي معجزِي يا ڪرامت تي قدرت ۽ اختيار نه رکندو آهي، اهي سڀ شين الله جي پاران سندن هٿن تي ظاهر ٿينديون آهن.

اسان جي ان گذارش جي روشني ۾ هيءَ ڄاڻڻ ڪهرجي ته هن

علائقي وارن ڏي حضرت امروٽي رحمہ جھڙي روحاني تمبرن واري بزرگ کي آزادي واري مشن تي موڪلڻ هڪ وڏي خدائسي مصلحت ۽ مرحمت آهي .

انهن گرامتن جي شهر ۽ ذڪر اذڪار کي خود امروٽي جماعت جي اڳواڻ شخصيتن تمام سختيءَ سان روڪيو، بند ڪيو ۽ نشر و اشاعت کان هڪڙي ٿي روڪيو، جيئن ته ”الصادق“ جي خصوصي نمائندي کي پاڻجي شريف جي سجاده نشين ميان عبدالستار صاحب جن ٻڌايو ته اسان امروٽي جماعت جي لڳن ۽ حضرت رحمۃ الله عليه جي لڳي تعلق وارن کان سندن زندگي جون تفصيلي ۽ تحقيقي حالتون ۽ واقعا قلبند ڪيا، جن ۾ وڪ وڪ تي بي انتها ۽ اڻ ڪٽ هڪراستون هيون ۽ انهي مجموعہ ۽ دلت جي باري ۾ ان وقت امروٽي جماعت جي وڏي پشوا ۽ اڳواڻ حضرت حماد الله هاليجوي رحمۃ الله عليه جن کان چيرائڻ جي اجازت گهري . جواب ۾ حضرت جن فرمايو ته ٻٽ! حضرت سائين (امروٽي رحمہ) جون ايتريون گهراستون ۽ اهڙيون ته آهن جو مٿاڇري ذهنت وارا مسلمان گمراه نه ٿي وين ۽ اسان (توحيد جي) جنهن مشن کي هلائڻ چاهيون ٿا، ان ۾ رڪاوٽ نه بنجي پوي، ان ڪري نه چاهيو.

”الصادق“ جي ادارتي ڪميٽي بلڪل حضرت هاليجوي رحمۃ الله عليه جي سوچ ۽ فڪر سان بلڪه حڪم سان حسري بحري مڪمل طرح متفق آهي، پر عامۃ الناس کي ڇڏي هڪڙي ملڪ ۽ ملت جي علمي شخصيتن ۽ بصيرت رکندڙ ذهنن جي خدمت ۾ هي عرض ڪرڻ مناسب ۽ ضروري ڄاڻون ٿا ته خواص حضرات معروضي واقعن کان ۽ قومن جي اندر پيدا ٿيندڙ ديد۾ ور شخصيتن جي تڪويني پس منظر کان جهڪڻ منهن نه موڙين، ۽ قومن جي ارتقائي مرحلن لاءِ مافوق الفطرت شخصيتن جي ضرورت ۽ اهميت، ۽ انهن جي حياتي واري عرصي جي

کرد و پيش ۽ اڳ پوءِ کي چنڊ ڇاڻ جي سانڌجي ۾ آڻي ڪري، مستقبل ۾ هدايت ۽ هڪدميائي جي صراط مستقيم، نشانبر ڪرڻ لڙي ۽ واجب آهي. جيڪڏهن قومن جا عالم، فاضل، دانشور به پنهنجي تاريخ جي عظيم ڪردارن کي وسارائي وهندا ته سندن عوام کي جهالت جي ڏولاڻ کان ڪير بچائي سگهندو.

انسان جي رهنمائي ڪندڙ عظيم شخصيتن کي الله جل شانہ جيڪي روحاني تصرف عطا فرمايا، تن جو مقصد هڪڙي حالت، جنريشن ڪمپ، ۽ خال کي پورو ڪري، ست رفتار ٻانڊپڙن کي برق رفتاري سان منزل تي پهچائڻ مقصد هوندو آهي. ڪرامتون ۽ معجزا جيڪڏهن معمولي ۽ فالتو ڳالهون هجن ها ته قرآن حڪم جهڙو پُر مٿز ڪائناتي منشور انهن هن جو هرگز هرگز ذڪر نه ڪري ها. واکا ڪرڻ سون وس

سنڌ جي علمي ميراث کي نئين سر

جيارڻ ۽ اجارڻ جي سلسلي ۾

سنڌي ادبي بورڊ جيڪي خدمتون ڪيون آهن ۽ علمي نش پرا سنواري، نئين سر پيش ڪيا آهن ان لاءِ هر علم دوست ماڻهو جو فرض آهي ته ان جو فائدو حاصل ڪن ۽ پهرين فرصت ۾ بورڊ جي ڪتابن جي فهرست گهرائي آرڊر موڪلين، سنڌي ادبي بورڊ جي نرالي خصوصيت ياد رکندا، ان لپ ڪتاب، اوچي معيار ۽ سستي اگهه ۾ پيش ڪرڻ.
 ملڻ جو هنڌ:

سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو حيدرآباد

ڪير ڪيئن هو

نوٽ :- هن ننڍي ڪتب جي آزاد ڪرائڻ لاءِ حضرت شيخ الهند مولانا محمود الحسن ۽ مرتاج سنڌ مولانا تاج محمود امروٽي ۽ انهن جي ساٿي علماء گرام پاران هلايل تحريڪ تي فرنگي حڪومت جي سي آءِ ڊي ورڪرن جيڪي جيڪي رپورٽون، ريمارڪ ۽ تاثرات آزادي جي لاءِ ڪم ڪندڙن بابت لکي ڪري حڪومت جي حوالي ڪيا، اهو سمورو رڪارڊ انگريزن هتان پاڻ پڙهڻ بعد، پاڻ سان کڻي وڃي لنڊن ۾ رکيو. اهڙي سموري لسر جي رڪارڊ کي جنهن جاءِ تي رکيو ويو ان کي انڊيا آفيس سڏيو وڃي ٿو. (اسان تمام گهراڻي سان ڄاڻون ٿا ته اهو رڪارڊ انگريزن جو محفوظ رکيو آهي). مولانا محمد ميان صاحب رحمۃ الله عليه اڳوڻو ناظم جمعيت علماء هند ۽ مشهور ڪتاب ”علماء هند کي شاندار ماضي“ ۽ ”علماء حق اور ان کي مجاهدانه ڪارنامے“ جي جوڙيندڙ لنڊن جي انڊيا آفيس مان حضرت شيخ الهند جي هلايل تحريڪ آزادي جي ساڻين ۽ ڪارڪنن بابت انگريزي سي آءِ ڊي جا نوٽ نقل ڪري هڪ ضخيم ڪتاب ”تحريڪ شيخ الهند“ نالي جوڙيو، جنهن ۾ ريشمي خطن واري سازش هڪس جي ڪارڪنن تي ريمارڪس جو هڪ مسئل پڙڳو ”ڪون ڪيا ٿا؟“ جي نالي سان آندل آهي، جيڪو لڳ ڀڳ سوا ٻه سؤ کن مجاهدين آزادي جي احوالن تي مشتمل آهي. اسان هتي انهن مان فقط انهن مجاهدين جو ذڪر آڻي رهيا آهيون جن جو تعلق سنڌ مان آهي. (ادارو)

تاج محمد مولانا رهندڙ سنڌ (تاج محمود)

شايد اهو مولوي تاج محمد امروٽ سکر سنڌ جو رهاڪو آهي. سنڌ ۾ ٻئي نمبر تي هن جو زبردست اثر آهي، جيڪو صرف مولوي همايون جي اثر کان گهٽ آهي. اهو ڪڏي ڪراچيءَ جي مولوي محمد صادق

جو دوست آهي، جيڪو هاڻ ڪارواڙ ۾ نظر بند آهي . خيال آهي ته انهيءَ مولوي عبيدالله کي افغانستان پهچي ويڻ ۾ مدد ڪئي هئي . هن جا هزارين پوئلڳ آهن، جن ۾ وڏا وڏا زميندار، پليڊر ۽ سرڪاري ملازم شامل آهن . جنود رٻانه جي لسٽ ۾ ليفٽننٽ جفرل آهي . (مولانا سنڌيءَ جيڪا آزاد هند ڪورنمنٽ جي فوج لاهي هئي ان جو نالو ”جنود رٻانه“ رکيو هئائين، جنهن جو اهو عهدو آهي . (اداره)

ابراهيم شيخ آف سنڌ

(۱) همد صادق جو ڀائٽيو، جيڪو ڪڏي ڪراچيءَ جو مشهور متمصب مولوي (هاڻ نظر بند آهي) ۽ عبيدالله جو دوست آهي . شيخ محمد ابراهيم ايم - اي، پوءِ ۾ تعليم ورتي . (۲) فيبروري ۱۹۱۵ع ۾ ان کي حبيب ڪاليج ڪابل ۾ پروفيسر جي جڳهه ملي وئي، جتي هو برطانيه جو ڪيتر مخالفت ٿي ويو . (۳) هو ڪابل جو هڪ وڏو انقلابي آهي . ايم عبيدالله، محمد علي بي - اي قصوري، راجا مهنڊر برتاب، برڪت الله وغيره سان گڏ سازشن ڪرڻ ۽ منصوبن ٺاهڻ ۾ هن وڏو نمايان حصو ورتو آهي . چيو وڃي ٿو ته شيخ ابراهيم ۽ محمد علي قصوري کي ايم عبيدالله خصوصي طور ڪابل آندو هو ته هو اتي جهاد لاءِ زمين هموار ڪري سگهن . جون ۱۹۱۶ع ۾ ان کي محمد علي سان گڏ حبيب ڪاليج سان هٽايو ويو . ۱۰ جولاءِ ۱۹۱۶ع تي آزاد علائقي ڏي روانو ٿي ويو جتي هو عايد هن وقت به سرحد پار جي سٺن، لڳائين وغيره کي جهاد تي پڙڪائڻ ۾ رڌل آهي . چيو وڃي ٿو ته ۱۹۱۶ع ۾ ان هوب رستي جرمنيءَ ويڻ جي خواهش ظاهر ڪئي هئي، جنود رٻانه جسي لسٽ ۾ مقرر جنرل آهي .

اسدالله شاه پير سنڌي

(۱) غالباً اسروت ضلع سکر (سنڌ) جو رهڻ وارو آهي، عبيدالله جو

مائي آهي. ڳوٺ ۾ جهنڊي جي مدرسي ۾ انوقت تعليم حاصل ڪيائين جڏهن عبيدالله اتي هو. ڪجهه عرصو ان جي فطارة المعارف القرآنیه ۾ به طالب العلم رهيو. خيال ڪيو ويڃي ٿو ته عبيدالله جو تمام سرگرم ايجنٽ آهي. (۲) جنود ربانيه جي لسٽ ۾ ليفٽيننٽ جنرل آهي.

عبدالله هارون حاجي

اهو حاجي عبدالله هارون آهي جو ڪچهي ۾ پيدا ٿيو آهي. ڪنڊ جو آسودو واپاري ۽ ڪراچي جو آئري ميگسٽريٽ آهي. وڏو ڪٽر وهابي ۽ اسلامي اتحاد جو نهايت خطرناڪ ڊيڊوچي آهي. طرابلس واري جنگ دوران ۱۲-۱۹۱۱ع ۾ عبدالله هارون انجن هلال احمر (سنڌ برانچ) جو سيڪريٽري ۽ خزانچي هو ۽ ترڪن لاءِ روپيا ڪڍ ڪندو هو. آگسٽ ۱۹۱۳ع ۾ جڏهن ريلوي انجن ريلوي پوليس لائين ۾ شصب ٿيل زمين تي اڏيل نماز پڙهڻ واري چيلوٽري کسي هٽائڻ ڪهريو ته انجن ضياء الاسلام جي صدر جي حيثيت سان، هن به اهڙوئي هنگامو اٿارڻ جي ڪوشش ڪئي. جهڙو ڪانهور ۾ مسجد جي سلسلي ۾ ٿي چڪو آهي. هن بلقان واري جنگ جي موقعي تي ترڪن جي مدد لاءِ چنڊو به ڪڍڻ ڪيو. ڪراچيءَ ۾ جيڪا سنيما ايجنٽس ٿي، خيال آهي ته ان جي پاڙ ۾ به هي شخص هو، جنهن سبب آئر هندوستان ۾ ۱۹۱۳ع ۾ ڪجهه بي چيني پکڙي هئي. اهو مولوي محمد صادق آف ڪڏهه ڪراچي، ابوالڪلام آزاد ۽ اسلامي اتحاد جي ٻين انتهاپسنڊ ڪٽر حاسن جو مائي آهي. مولوي احمد علي جي بيان مان ظاهر ٿئي ٿو ته عبدالله هارون ابوالڪلام آزاد کي برطانيه دشمن اسڪيمن ۾ مالي مدد ڪري رهيو آهي ۽ جهاد جي سرحد پار پروپيگنڊا ۾ ان جو ويجهو ٻانوار آهي.

عبدالله مولوي آف سنڌ

پٽ نihal خان ويٽل ڳوٺ ملان بخش لغاري ٿالو ماڻيلو ضلع سکر.

پير غلام محمد آف دينور رياست بهاولپور جو مريد آهي . گججهه هروهي
 تائين ڳوٺ پير جهنڊي اسڪول تعلقي هالا ضلع حيدرآباد سنڌ ۾ فارسي
 جو استاد رهيو آهي . جولاءِ ۱۹۱۵ع ۾ مولوي عبيدالله سان گڏ ڪابل
 ويو هو . فيبروري ۱۹۱۶ع ۾ گججهه خاص سازشن لاءِ خط ڪڍي
 هندوستان آيو هو . خطن پهچائڻ کان پوءِ هو ڪابل واپس نه ويو .
 سيپٽمبر ۱۹۱۶ع ۾ ان کي گرفتار ڪيو ويو هو . هن وڏو اهم بيان ڏنو
 آهي، کيس پنهنجي ڳوٺ کان ٻاهر وڃڻ جي پنڌش آهي . جنود ربانيه
 جي لسٽ ۾ ڪرڻل آهي .

عبدالرحيم شيخ صاحب ساکن حيدرآباد سنڌ

جنهن کي ريشمي خطن مان تفصيلي خط موڪليو ويو هو .
 ڀڳوانداس زميندار جو چوڪرو آهي . هندو مان مسلمان ٿيو هو ، هن
 وڏي حيثيت وارن هندن کي مسلمان ڪرڻ جي ڪوشش سبب ڪافي
 بدنام آهي . پيشه جي لحاظ سان درزي آهي . حيدرآباد ۾ حڪيم
 عبدالحڪيم جي گهر جي ويجهو کاڌي کائي ۾ رهندو هو . شيخ ابراهيم
 سنڌي اير - اي اڳوڻي پرويسر حبيب ڪاليج ۽ عبدالجيد ايڊيٽر الحق
 حيدرآباد ۽ اير عبيدالله جو ساٿي آهي . عبيدالله جي ڪابل جي سار
 انتظام ڪرڻ ۾ انهن جي مدد ڪئي هئي . سازش جو هڪ اهم رڪن
 هو ۽ هڪ مشهور متعصب آهي . جيڪو هندوستان ، حجاز ، ڪابل ۾
 موجود سازشن جي وچ ۾ رابطي جو ڪم ڪندو آهي . جنود ربانيه جي
 لسٽ ۾ ڪرڻل آهي . ان جو موجوده پتو معلوم ناهي، ٿي سگهي ٿو
 ته عبيدالله سان گڏ ڪابل ۾ هجي .

فتح محمد سنڌي

اڳوڻو هندو جنهن کي دينور رياست بهاولپور جي مولوي غلام محمد
 ان وقت مسلمان ڪيو ويو ، جڏهن هو چوڪرو هو . مذهب ستائڻ

کان پوءِ رهن لاءِ هو اسروٽ ضلع سکر هليو ويو، جتي ڇهه سال گذاريائين
شڪارپور ۽ سکر ۾ بگري جا دڪان اٿس، ڳاڻي ڪلن جو به واپار
ڪندو آهي. جولاءِ ۱۹۱۵ع ۾ مولوي عبيدالله سان گڏ ڪابل ويو.
مارچ ۱۹۱۶ع ۾ عبيدالله برڪتالله وغيره جا خط هن ملڪ جي ڪن
سازمن جي نالي کڻي واپس آيو. سيپٽمبر ۱۹۱۶ع ۾ ان جي گرفتاري
جا وارنٽ جاري ڪيا ويا، پر هو ملرور ٿي ويو ۽ اڃا تائين ان جو پتو
۽ نشان معلوم ناهي.

محمد حسن درزي آف حيدرآباد سنڌ

حيدرآباد جي شيخ عبدالرحيم جو ساٿي جنهن جي نالي تفصيلي خط
روانو ڪيو ويو هو. صدر بازار جي ويجهو ڪڇ والا هو اسٽريٽ ۾
رهي ٿو. شيخ عبدالرحيم ان کي دهنپور رياست بهاولپور موڪليو هو.
تا ته هو ريشمي خط کڻي اچي جيڪي شيخ عبدالحق ڪابل مان
موڪليا هئا، پر اهي ايتري ته دير سان پهتا جو انهن کي حاصل نه ڪري
سگهيو ڇو جو اهي خط خانبهادر رب نواز خان جي حوالي ڪيا ويا هئا.

محمد صادق مولوي آف سنڌ

جنود ربانيه جي لسٽ ۾ ڪرڻل آهي. سنڌ جي انتهائي ڪٽر
وهاين ۾ شامل آهي. شيخ ابراهيم ايم - اي سابق پروفيسر حبيبيه ڪاليج
ڪابل، هن جو ڀائٽو آهي.

جنگ لڳڻ کانپوءِ هي ماڻهو روپوش ٿي ڪري جهاد لاءِ پروڀگندا
ڪري رهيو آهي. عبيدالله، پير جهنڊي واري ۽ ٻين قريل سرهندي
سنڌي ٻين سان ان جو تعلق آهي. ۱۶ ۽ ۱۷ ۱۹۱۵ع ۾ قلات (بلوچستان)
جي شورش ۾ ان جو هٿ آهي. هاڻي هو ڪارواڙ ۾ نظر بند آهي.

عبيدالله

ان ريشمي خطن تي صحيحون ڪيون آهن. اڳ ۾ سک هو ان جو اصلي نالو پوڻا سنگهه آهي. چانوالي ضلع سيالڪوٽ جو رهڻ وارو آهي. ننڍپڻ ۾ اسلام قبول ڪيو هئائين. شروعاتي تعليم سنڌ ۾ ورتائين پوءِ مدرسو ديو بند ۾ داخل ٿيو. درس جي تڪميل کان پوءِ ان ۱۲ سال سنڌ ۾ گذاريا. پير جهنڊي ۽ نوابشاهه ۾ مدرسا قائم ڪيائين ۱۹۱۲ع ۾ ديو بند واپس آيو. جتي جمعيت الانصار قائم ڪيائين جنگ بلقان ۾ وڏي بهماني ٿي هلال احمر لنڊ لاه روپا کڏ ڪيائين. غير ملڪي مال جي بائيوگات جسي پرچار ڪري اهميت ۽ مشهوري حاصل ڪيائين ۽ پوءِ هو دهلي ۾ رهاڪو ٿيو. جتي ان نظارة المعارف القرآنيہ قائم ڪيو. جنهن جو اڃا به ناظم آهي. هو مولانا ابوالڪلام آزاد قاضي ضياء الدين، مولوي احمد چڪوالي، حسرت موهاني، محمد علي آف ڪامريڊ، شوڪت علي، مولوي عبدالرحمان عرف مولوي بشير، مولوي غلام محمد، عبدالقادر ساڪن، دينپور (رياست بهاولپور) شيخ عبدالرحيم ساڪن حيدرآباد سنڌ وغيره وغيره جو ساٿي آهي. فيبروري ۱۹۱۵ع ۾ جڏهن لاهور جا جهادي شاگرد، قرار ٿي ڪري هندستاني متعصبين وٽ پهتا، تڏهن هولاهور ۾ موجود هو. مولانا محمودالحسن جو پڪو سريل آهي. ان حضرت، مولانا تي اثر وڌو، ۽ نيٺ ان کي اسلامي اتحاد جو، ايترو زبردست مبلغ بڻايو جو ديو بند جي، مخفي مشورن ۾ شريڪ ٿيندو هو. تصور جو محمد علي بي - اي، ۽ مولوي ابراهيم سنڌي ايم - اي، جيڪو حبيب الله ڪاليج ڪابل ۾ عبدالله جي سازش سان پروفيسر مقرر ڪيو ويو هو حقيقت ۾ اتي انقلابي ڪم لاءِ زمين سڌي ڪرڻ لاءِ موڪليا ويا هئا. جولاءِ ۱۹۱۵ع ڪوئيٽا ۽ قندار رستي، افغانستان ڏي روانو ٿي ويو. مولوي عبدالله سنڌي، فتح محمد ۽ محمد علي، احمدعلي جي پاءَ کي پاڻ سان کڏ وٺي ويو.

اکتوبر ۱۹۱۵ع ۾ ڪابل پهتو پرنس عنايت الله خان، سردار نصرت الله خان ۽ امير سان ملاقاتون ڪيون. حاجي عبدالرزاق سان ويجهڻا تعلق قائم ڪيا. جيڪو نائب سلطنت جو پيش ڪار هو. پد طرزي ايڊيٽر سراج الاخبار ۽ تسارا خان سان ملڻا، جيڪو امير جي فوجن جو ڪمانڊر انچيف هو، تعلق پيدا ڪيا. سول اسپتال ڪابل ۾ جرمن مشن جي ميمبرن سان مخفي ملاقاتون ڪيون. عبيدالله ۽ مولوي عبدالرحيم آزاد، ملائي جي ڪن حصن جو جرمن مشن جي وسنن ميمبرن کي دورو ڪرايو. هو جهاد جو جهنڊو بلند ڪرڻ لاءِ سڄي افغانستان کي پڙڪائي برطانيه جي خلاف جنگ ڪرائڻ جي ارادي سان هندستان مان ويو هو. فيبروري ۱۹۱۶ع ۾ هن عبيدالله سنڌي ۽ فتح پد کي ڪابل مان جهاد جي فتويٰ ۽ خط ڏيئي پنهنجي خاص خاص مائين وٽ هندستان موڪليو. جولاءِ ۱۹۱۶ع ۾ هن شيخ عبدالعق هٿان حيدرآباد جي شيخ عبدالرحيم ڏي ريشمي خط موڪليا. انهن خطن جي خبر پئجي وئي ۽ اهي حڪومت جي قبضي ۾ اچي ويا. جنود رهاڻه جي لسٽ ۾ ڪابل ۾ لائبر مقام سالار آهي.

رشدالله پير جهنڊي وارو

مشهور سنڌي پير رهندڙ ڳوٺ پير جهنڊو تعلقو هالا ضلع حيدرآباد ڏاڍو تعصبي ۽ جنوني آهي. سنڌ، ڪاٺياواڙ، بلوچستان، رياست بهاولپور وغيره ۾ ڇهه لک مريد اٿس گهڻو ڪري پنهنجي عقيدت وارن ۾ گشت ڪندو رهي ٿو. پنهنجي ڳوٺ ۾ هڪڙو مدرسو دارالارشاد مذهبي تعليم ڏيڻ لاءِ قائم ڪيو اٿس، امير عبيدالله ان اداره جو ۱۹۰۹ع تائين ڪنهن سال هيڊ مولوي ۽ ناظم رهيو آهي. پير رشدالله ڪٽروهاڻي جو ويڇي ٿو ۽ چيو ويڇي ٿو ته هن مجاهدن کي هڪڙي پيري، انهن جي نمائندي هٿان روپيا موڪليا هئا. انگلينڊ جو سفر ڪري چڪو آهي. عبيدالله جو خاص ساٿي بيان ڪيو ويڇي ٿو، جنهن ان کي ڪابل وڃڻ ۾ مدد ڏني آهي. مولوي عبيدالله سنڌي

۽ فتح ۾ ڪابل کان جيڪي خط کڻي آيا هئا، انهن ۾ عبيدالله جي طرفان هڪ خط پڻ جهنڊي واري لاءِ هو، جنهن ۾ پير کي درخواست ڪئي وئي هئي ته جهاد لاءِ مدد ڪري. ريشمي خط آئن وارو شيخ عبدالحق، عبيدالله جي طرفان هڪ خط پڻ لاءِ به کڻي آيو هو، جنهن ۾ چيو ويو هو ته ايمر احمد علي جي ذريعي هڪ هزار روپيا (غالباً مولانا محمودالحسن کي) موڪلي جيڪو حج لاءِ وڃڻ وارو آهي. جنگ شروع ٿيڻ کان ڇهه ست سال اڳي هو مذهبي جنون جو اظهار ڪندو هو. پنهنجي بيان مطابق انگريزي تهذيب ۽ عيسوي مذهب جي پراڻن جي مذمت ڪندو هو. جنگ لڳڻ کان پوءِ هن کلي ڪري جرمنن جي فتح جون ڳالهائون ڪرڻ شروع ڪيون ۽ جڏهن ترڪي به جنگ ۾ شريڪ ٿيو ته ترڪيءَ جي ڪاميابي جون ڳالهائون شروع ڪيائين. شايد عبيدالله جي خراب اثر ڪري هو خيال ظاهر ڪرڻ ۾ احتياط ڪرڻ لڳو آهي، پوءِ جي تعديلات سان ظاهر ٿيو آهي ته پير عبيدالله جو ڳالهائڻو ڏيو بند جي سازش سان به هيو. چيو وڃي ٿو ته جهنڊي وارو پير پنهنجي مريدن کان جهاد جي بيعت وٺندو هو.

شاهه بخش حاجي ڊاڪٽر سنڌي

جنود ربانيه جي لسٽ ۾ ليفٽننٽ ڪرنل آهي. حضرت مولانا جي نالي، عبيدالله جي خط ۾ به هي نالو آيو آهي. ڊاڪٽر حاجي شاهه بخش ولد امام بخش لشاري بلوچ (ٽنڊو) ٺوڙهو ٽنن چاڙهي شهر حيدرآباد سنڌ. هي وڻج ميڪر ۽ تمام ننڍو زميندار آهي، ڪجهه يوناني طب جو ڪم به ڪري ٿو. هي انهي جهاز ۾ عرب ويو هو جنهن جهاز ۾ سهارنپور جو مولانا خليل احمد ۽ انهن جي ڀارتيءَ، سيپٽمبر ۱۹۱۵ع ۾ سفر ڪيو هو ۽ ايس ايس اڪبر نالي جهاز ذريعي سيپٽمبر ۱۹۱۶ع ۾ هندستان واپس آيو هو. مولوي حبيب الله ۽ حڪيم عبدالقيوم ۽ شيخ عبدالرحيم (جنهن جي نالي تفصيلي

ريشي خط روانو ڪيو ويو هو). رهندڙ حيدرآباد سنڌ جو، تمام مخلص ساٿي آهي. مولانا محمود الحسن جي جهاد واري سازش جو رڪن هو. جهاز کان هندستان پهچڻ تي ان جلدي حڪيم عبدالقيوم ۽ شيخ عبدالرحيم کي تار ڪئي ته ان سان حيدرآباد ۾ ملڻ. هي به ٿي سگهي ٿو ته هو مولانا محمودالحسن جا پيغام کڻي آيو هجي. محمودالحسن جيڪي انور باها ۽ غالب پاشا کان عرب ۾ جيڪي ڇهه فرمان ورتا هئا، اهي حاجي شاه بخش ۽ ايس هادي حسن جي گڏيل نڪرائيءَ ۾ هندستان موڪليا ويا هئا، ٿا ته سيد نورالحسن رهندڙ رٿي (يو اي) جي حوالي ڪري سگهجن.

مخير حضرات ڌيان ڏين

مدرسہ عربيہ سراج العلوم ڪوٽ جيج لسڪاڻي تعلقي پنو هائل ضلع سکر، ٻارهن سالن کان ديني تعليم سرانجام ڏيئي رهيو آهي، جتي مسافر طالب علمن جي رهائش، خوراڪ، ڪتابن وغيره جو انتظام مدرسو طرفان مفت ۾ ڪيو وڃي ٿو. زڪوات، خيرات ۽ خصوصي امداد ذريعي مدد ڪرڻ جي اهل ڪجي ٿي.

پتو :- مولانا لمرالدين جسڪاڻي، معرفت محمد عمر شيخ دڪاندار، پوسٽ آيس پنو هائل، ضلع سکر، سنڌ.

سنڌ ڪوارٽرلي پڙهو

سنڌ جي مشهور بين الاقوامي اسڪالر، سيد غلام مصطفيٰ شاه جي ادارت ۽ انتظام هيٺ شايع ٿيندڙ رسالو ”سنڌ ڪوارٽرلي“ پڙهو.
 ٺهه وڇڙ لاءِ انڊريس :

D - 36 ڪراچي انٽرنيشنل سنٽرل ڪو آفيس هائوسنگ سوسائٽي،

لڳ شهيد ملت روڊ، ڪراچي - ۸

ناسوري جيوتڙا

انساني نسل جي تاريخ ۾ غور ۽ فڪر ڪرڻ سان معاشرن، قومن، نسلن ۽ سماجن جي سڌڻ ۽ ڪري خراب ٿيڻ جا سبب ازل کان اڄ تائين هڪ ڪرا ۽ ساڳيا ٿيندا رهيا آهن ۽ اڳتي ابد تائين به ساڳيا ئي ڪارڻ ٿيندا رهندا. اسين پنهنجي هن لکڻي ۾ انهي تي روشني وجهڻ چئي ڪوشش ڪريون ٿا وات الله هو الموليٰ.

بگڙيل قوم يا معاشرتي کي جڏهن ڪو مڌارڪ انسان، رهبر شخصيت ۽ استاد، ذلت ۽ پستيءَ جي زندگيءَ مان ڪڍي، عظمت ۽ بلندي جي آسمان تي پهچايو، جهل ۽ غلاميءَ جي قيد مان ڪڍي، علم ۽ آزادي جي معراج تائين پهچايو، تڏهن ان رهبر شخصيت ۽ عظيم استاد جي تيار ڪيل ٻاڪ صاف روشن ۽ ترقي يافته سڙ ڪي، ڪن اندر حس، بلتن، خود غرضن ۽ پاڻ پائيندڙ شخصن لوپ ۽ لالچ سان، ڪوڙ ۽ ٺڳيءَ سان، دغا ۽ دولاپ سان پنهنجي قوم ۽ معاشرتي جي گڏيل خوش حالي ۽ ترقي کي سڙي وانگر ڪاٽي ٽپ ٿي ناس ڪري ڇڏيو.

تاريخ جي اهڙن بد فطرت، بدڪار ۽ بد ڪردار ڏوڪيڙن، جيڪي چالون وڙهيون، سي ڪجهه هن قسم جون آهن. ڪڏهن ته پنهنجي قوم جي سڌاريندڙ ترقي ڏهاريندڙ رهبر شخصيت سان ڪوڙي عشق ۽ فرمانبرداري جو دم هڻي ان جي پَر خلوص ساٿين، ورڪرن ۽ پوئلڳن جي فطرت ۾ شامل ٿي تحريڪ ڪسي ڦٽائن ۽ ناڪام ڪرڻ لاءِ بنياد وجهندا آهن. هڪ طرف تحريڪ جي بهرئين استاد جي ڪورس ۽ علمي ورثي اندر سلاوت ڪرڻ ۽ گڏيل مفادن جي مقابلي ۽ برابري لاءِ ڪندڙ تعليم ۾ پنهنجي طرفان اهڙا غلط اصول شامل ڪري، شخصي مفادن ۽ معاشرتي جي اندر ويڇو وجهندڙ اوج ليڇ جو تصور قائم ڪندڙ

ڳالهون ڊل مل ڪري، تحريڪ جي تعليمي ڪورس کي هي اثر ۽ ناڪام بنائيندا آهن، جنهنجو لازمي نتيجو اڳتي هلي ڪري انهي سڌريل قوم ۽ مڙ ڪسي وري علم ڪسان جهل ڏي، بلندي کان پستي ڏي، آزادي کان غلامي ڏي، نيندو آهي. اهڙن صورتن ۾ تحريڪن جي صحيح ورڪرن ۽ پوئلڳن تي فرض آهي ته هو پنهنجي استاد ۽ رهبر جي ٻڌايل تعليم کي، اهڙن ملاوٽن کان پاڪ صاف رکن ۽ ڏوڪياڙن جي هٿ چراند کان بچائين. جيڪڏهن ڪنهن به تحريڪ جي پوئلڳن پنهنجي آزادي ۽ بقاء واري فلسفي ۽ علمي ڪورس کي بچائڻ ۾ هوشيار نه ڏيکاري ته انهن جو آئندي ۾ محفوظ رهڻ ۽ ترقي جو معراج مائل محال ٿي پوندو. پارس قسم سڌارڪ انسانن جي تيار ڪمل معاشري ۾ مخالفن جون حرڪتون علمي ۽ عملي ميدانن ۾ ڪجهه هن طرح ظاهر ٿينديون آهن. انسانن جي اندر معاشي ۽ معاشرتي هڪ جهڙائي کي ختم ڪري دولت جي ذخيره اندوزي ۽ لڙد جي فضيلت جو بنياد، اخلاق ۽ ڪردار جي هبوط، رهنه ۽ نسب تي، جو رواج شروع ٿيندو آهي، پوءِ انهي بدعت سان قوم جو جڙيل شمارو، ذرا ذرا ٿي ويندو آهي.

قوم جي سڀني انسانن جي محنت سان حاصل ٿيل بلندي ۽ معراج کي نه سنڌڙ عناصر، جڏهن حتم ڪرڻ چاهيندا آهن ته قائد سان مڃي ۽ صحيح محبت جي جاءِ تي ڪوڙي محبت جو راڳ اڀهندا آهن. مڃي محبت هيءَ هوندي آهي ته پنهنجي اڳواڻ جي نفس قدم ۽ سنت تي قائم رهي پنهنجي سماج ۽ مڙ جي ترقي، خوشحالي کي وڌائڻ ۽ محفوظ رکڻ لاءِ جڳ پال بنجي، پاڻ وساري جهنڊا آهن، سڀروهي پر استاد جي پوڪمڻ فصل کي ڪوسو واء نه لڳي. ان فصل جو ڪوبه ملو نه لوسائجي، فصل جي بهار، خزان کان سدائين محفوظ رهي، جنهن جي تازگي سان انسانيت جي روح کي تازگي ۽ سڪون ملندو رهي، امن ۽

سلامتي جو دؤر دائر رهي، ڏاڍي کي هڻي خلاف، حرڪت جي مجال نه هجي، چورکي پاڻي خلاف ڪوبه بچاء نه ملي، عزت آزادي، سلامتي هرڪنهن جو هڪ جهڙو حق هجي. ڪوڙي محبت هسيءَ ٿيندي آهي جو استاد جي تعريفڪي اصولن تي ٿاڻو رهڻ بچاء خود استاد جي شخصيت جي نمائشي پوڄا ڪئي وڃي، ان جي نالي کي نه سون سان ڏيئي، ڪجهه جو هار بنايو وڃي، پر عملي زندگي ۾ استاد جي سڳايل اخلاق کي ڇڪه نه ڏئي وڃي، استاد جي نالي تي ڪا قنبر ڪنهي لربان ڪرڻ سان نه عشق جو اظهار ڪيو وڃي، پر ڪنهن غريب ۽ پاڙي واري کي ڳئون ڀڳري نه ڇا، پر ڪڪڙ به برداشت نه ڪئي وڃي.

پنهجي رهبر جي مزار تي ريشر ۽ بھمل جو خلاف (پڙ) چاڙهي عشق جو اظهار نه ڪيو وڃي پر پنهنجي مڙ ۽ معاهري جي پاڻون کي جوڙيءَ جو به ڪهڙو سٺو نه وڃي. ڪوڙي عشق جي شهوري لاءِ ڪوڙا رنگ رچائڻ وارا پنهنجي اندر جي لالچ ۽ لوپ، حرص ۽ هوس، پوري ڪرڻ خاطر پنهنجي رهبر جي صحيح تعليمي ڪورس کي مٽائي ان جي جاءِ تي وهي عقيدن جو اهڙو ڪورس، جيڪو قومن ۽ نسلن کي ترقي کان رجعت پرستي جي پانڊار ۾ ڪلهي هڻي، ان کي ٽهلائڻ تي وڏا وڏا حملا ۽ رقمون خرچ ڪندا آهن. انهي نسر جي زبردست انقلاب دشمن، شخصيتن جي هٿ چراند کان ڪابه تعريفڪي نه آهي. خود الله تعاليٰ جي نين جي معنت سان ۽ ڪن مليل آسماني هدايت جي توحيد واري تعليم کي به سرمايه پرست ماڻهن مٿن نسر جي حيلن ۽ طريقن سان ڦٽائي تاراج ڪيو. ڪڏهن عزيز کي خدا جو پٽ چيو ويو، ته ڪڏهن عيسيٰ کي خدا جو پٽ سڏيو ويو. ڪنهن گروه آخري ڪاساڀي لاءِ يهودي پنجن کي شرط قرار ڏنو، ته ڪنهن وري نصاري پنجن

کي. تاريخ جي انهن عظيم ستارن جي ڏنل ترقي واري پروگرام ۽ علمي اثاثي کي، سرمايه پرستن ۽ انهن جي ڪهڙيل غلط مذهب جي عالمن پاڻ کي نالي ويڙهي سان، مشهور ڪرائي، پيغمبر واري صحيح مذهب ۽ سچي علم کي پس منظر ۾ ڪم ڪري اڀوجه مائهن کي چڻي تي ڪنڊ چاڙهي لڏو ڪري ڏيئي ڇڏيو. اسان جيئن ته عرض ڪري آيا آهيون ته هر دور ۾ هر ترقي يافته تحريڪ کي يا ڪنهن انسانيت لاءِ مسيح شخصيت کي ناڪام بنائڻ لاءِ سرمايه پرستن هٿ جو فلسفو، هٿ جي عقيدي ۽ هٿ جا عالم پيش ڪيا. تاريخ جي عظيم ستارن کي شخصيتن جي رهنما اصولن تي هلڻ بجاءِ، ان جي نالن تي ڊيڳيون لاهڻ ۽ مزارن تي عقيدي وچان سجدن ڪرڻ سان انهن شخصيتن جي خدمتن ۽ مقبوليتن مٿان قبضو ڪري، صحيح پروڪارن کي ڪفر ۽ العاد جون فتونون ڏياري پنهنجي مونو ٻولي ۽ هڪ هٽي قائم ڪئي.

تاريخ جي انهي عمل کي ڏسي ڪري، حضور سرور ڪائنات صلي الله عليه وسلم هيءَ دعا ڪهري ته ”اي منهنجا الله! منهنجي قبر کي ميلي ملا ڪڙي جي جاءِ نه بنائجان ۽ منهنجي قبر کي بت نه بنائجان، جو وڃو وڃي، جيئن يهودين ۽ نصارن پنهنجي نبين جي قبرن کي بت بنائي ڇڏيو هو. تاريخ جي انهن ستارن جي تعليم ۽ تحريڪ کي موڙڻ لاءِ سرمايه پرستن جيڪو غلط ۽ ڪوڙو علم، فلسفو مشهور ڪيو ان ۾ هن ڳالهه کي مرڪزي حيثيت ڏنائون ته جنهن رهنما، انسانن کي عزت، وقار سان، امن سلامتي سان، انصاف ۽ خوشحالي سان جيئن ۽ رهڻ جي جيڪا ڳالهه ڏسي آهي، جيڪو گز سڪاريو آهي، يعني عدل قائم ڪرڻ، ظلم جي خلاف لڳاتار جدوجهد ڪرڻ، انهيءَ جذبي کي حشر ڪري، سجاڳيءَ کي، مردگيءَ سان بدلايو وڃي، هو انهن تحريڪ دشمنن، خود غرض، استعصالي سرمايه پرستن، پنهنجي هٿ ڏوڪين مذهبي اڳواڻن ذريعي، انقلاب جي پوئلڳن کي ۽ سجاڳ مائهن کي

چرس جي ڪولي سان پنڱ جي چڪيءَ سان، ننڊ ڏيئي سمهارڻ جي ڪوشش ڪئي. - مذهب يا تحريڪ جي انقلابي علم ۽ فلسفي جي باري ۾ هن طرح آڀاڻ لڳا ته اهو علمي اثاڻو ٻن قسمن جو آهي، هڪ ظاهري، ٻيو باطني، ظاهري علم ۽ ڳالهائون رواجي شيون آهن، اصلي شيءِ ته باطني علم ۾ آهي، ۽ اهو باطني قسم ٽڏهن حاصل ٿيندو جڏهن دنيا جي وسيلن کان هٽ ڪٽبو ۽ دنيا جي واسطن کان ڪڍجي ڪري مست الست ٿي ڪوئي جهنگ وٺائو. - مطلب ته رهبانيت جي اها تعليم ڏيئي ڪري انقلاب جي صحيح ڪورس کي انسانن جي هٿان ڪڍڻ جي ڪوشش ڪئي وڃي ٿي. - ڪهڙو ڪري اهڙن نظرين ۽ جڙتو، باطني، غيبي فلسفن جي پرچار ڪرڻ وارن پٺيان بين الاقوامي لحاظ سان انقلاب دشمن سامراجي طاقتن جو هٿ هوندو آهي. - هي جنگ جو هڪ نئون نمونو آهي ۽ نئون معادله. - جڏهن به لڙندڙ ڌريون لڙنديون آهن ۽ ڪا هڪڙي ڌرميدان جي جنگ ۽ هٿيارن جي جنگ ۾ ٻي ڌر کان ڪٿي نه سگهندي آهي ته پوءِ پنهنجا وڏا وڏا اڇي دماغ وارا ماڻهو مخالف ڪئمپ ۾ انهن جي ويس ۾ انهن جا هڏ ڏوڪي پٺائي موڪليندي آهي، پوءِ اهي هٿ لوڪڻا خبر خواه ۽ هڏ ڏوڪي، انقلاب لاءِ لڙندڙ قوم سان صحيح فلسفي واري طاقت ۽ جوهر ختم ڪرڻ لاءِ هٿرادو فلسفو ۽ ڪورس ڪهڙي عام ڪندا آهن ته جيئن جهد للبقاء وارو جذبو ختم ٿي وڃي، انهي جذبي کي ختم ڪرڻ لاءِ غلط علمي ڪورس ڏيڻ سان گڏوگڏ ثقافت جي نالي تي برائي ۽ بد اخلاقي کي رواج ڏيڻ به انهن داخل ڪيل سازشي دماغن جي سوچ هوندي آهي. - جيڪا قوم هٿيارن جي آوازن جي هيراڪ هوندي آهي ان قوم کي يڪتاري ۽ طبوري، دهل ۽ شرفاءَ، ٻن ۽ ٻاجي جي آوازن جو عادي بنايو ويندو آهي. - مخالف ڌارئين سامراج طرفان داخل ڪيل ايجنٽ، ملت جي زر پرست الرادن کي چونڊي چونڊي پنهنجي منصوبي جو آءِ ڪار بنائيندا آهن، پوءِ ملت جا اندريان سرمايه پرست الراد، سرمايه جي ذاتي هوس خاطر بين الاقوامي سامراجي دشمن مٿن لاءِ

هرزا پنجن ۾ دير نه ڪندا آهن. پوءِ مختلف سڌريل ميڙن، سماجن ۽ قومن جا سرمايه پرست ذهن، پنهنجي دنياداري ۽ هوس پرستي جي پورائي لاءِ ڌارڻي سامراج جي قوم ۽ ملت ڏهنيءَ جي پرواه نه ڪندا آهن فقط سرمايه جي لالچ ۾ انهن جي ڪوڙي سرمايه داري واري فلسفي جا حامي پنهنجي پنهنجي آسودي ٿيڻ جي هوس ۾ پنهنجي پوري قوم ۽ ملت جو ٻڙو ٻوڙي ويهندا آهن. پوءِ ننڍي لڏل جو زر پرست فرد، بن الاقواسي زر پرستي واري استحصال ۽ سامراجي گروه جو ملت ۾ رضاڪارانه طور تي ساٿي ۽ سپر همار ڪرڻ گهرجي. هراڙو سرمايه پرستي وارو نظريو رکندڙ، انقلابن ۽ تحريڪن جي دٻائڻ لاءِ ڪوڙن مذهبي فلسفن ۽ هٿ ٺوڪن تهذيبن جو وڏو سر پرست ۽ منڀالهندڙ نظر ايندو. چار ٻوڪڙيا ملان هڪ طرف هن جي نمائشي دينداري جي ساراه ڪندا نظر ايندا، ته ٻئي طرف چار آفمي ۽ سرندائي ڪم هٿ ٻڏي * ٻايل سائين بادشاهي جو خيرا! چوندي نظر ايندا، پوءِ هي پنهنجي انهن ٻنهي ملت خور رضاڪارن جي سر پرستي ڪندي، تحريڪ ۽ انقلاب جي علم ۽ فلسفي خلاف، قوم جي پوري نسل کي علم جي روشني ۽ آزادي جي حق کان محروم بنائي، رهبانيت جي آواز ۾ اڇلائي منجهل سٽ کڻي ڪولڻ وانگر وحدت الوجود جي موشگافن ۾ ڦاسائي، پاڻ مزي سان ويهي انهن اڻوهن جي عزت ۽ دولت ٿيندا آهن، جنهن جو نتيجو بن الاقواسي سطح تي غلامي جي شڪل ۾ وڃي ظاهر ٿيندو آهي، انهي نسر جي اذيت ناکه انسان ڪش، انقلاب دشمن، حرڪتن کان نه حضرت ابراهيم عليه السلام جو انقلاب ٻڃي سگهو نه موسيٰ عليه السلام جو نه عيسيٰ عليه السلام جو نه محمد رسول الله عليه السلام جو. هنن عظيم انقلابي انسانن جي پوئلڳن ۾ جڏهن کان شخصيت پرستي، بزرگ پرستيءَ، ترقي ورتي ته انهي رسم، قديم زمانه جي رت پرستيءَ جي جاءِ والاري هنوقت برهمڻن جي مندر جا بت ۽ درگاهن جون سزارون هڪ جهڙي تصور هٿ پوڄيون وڃن ٿيون.

اهڙن باطل هليندڙن ۽ مذهبي رنگ ۾ رنگيل وهي ڪوڙن انسانن جڏهن به تحريڪ ۽ سڄي مذهب جي جاءِ والاري ۽ نون لسانن جي ذهنن تي ڪوڙ ۽ سچ ۾ فرق ڪرڻ مشڪل ٿي پيو ته خدا جي رحمت سان ڪي شخصيتون اهڙيون به پيدا ٿيون جن انقلاب ۽ تحريڪ ۾ نوان آئين جو عزم ڪري حق ۽ سچ جو جهنڊو بلند ڪيو . انهي راه ۾ ڪن گمراه غلط ڪار مذهب جي ناجائز استعمال ڪرڻ وارن ايمگسپلائڙن ۽ ٽيڪيڊارن مان زبردست جنگ جوڙي پئي ، جنهن جي پاداش ۾ العاد ۽ ڪفر جي لتاڻن جو نشانو بنايا ويا . فتويٰ يازي جي اهڙي نوازش کان وقت جو ابو حنيفو به نه بچي سگهيو ، احمد بن حنبل ۽ ابن تيميه نه بچي سگهيو ، محمد بن عبدالوهاب ۽ شاه ولي الله به نه بچي سگهيو ، شاه اسماعيل شهيد ۽ مخدوم محمد هاشم ڏٺوئي به بچي نه سگهيو ، جمال الدين افغاني ۽ عبيدالله سنڌي به بچي نه سگهيو . تاريخ جي ستر ظريفي ڪنهن کان به گجهي ناهي . توحيد جي وڏي پرچارڪ ۽ واعظ ڪندڙ عيسيٰ روح الله کي شيطاني ٽولي وارن خدا جو پٽ ۽ ٽيو خدا بنائي ڇڏيو . علامه ابن خلدون لکيو آهي ته هر سڌارڪ انسان جي تحريڪ ۽ پيدا ڪيل انقلاب، سلاوت ۽ خرابي ان جي گهٽ ۾ گهٽ ٽين نمبر جانشين کان شروع ٿي ويندي آهي . ايتري وقت تائين انقلاب جا دشمن خود غرض ۽ زبردست، انقلاب کي ختم ڪرڻ جون سازشون ظاهر باهر مروج ڪري ڇڏيندا آهن . ڏٺو ويو آهي ته اهڙيون سازشي حرڪتون ڪلر ڪلاني دشمن سڏائي وڙهن بجاءِ پنهنجو پنهنجي هڏ ڏوڪي سڏائي ڪيون وينديون آهن . انقلاب پسند ۽ سڌارڪ ارادن کي گهرجي ته پنهنجي قومي ۽ ملي شخصيتن جي ڪارناسن ۽ خدمتن کي زنده رکڻ لاءِ حق ۽ سچ جي نعره کي بلند رکڻ لاءِ پنهنجن نسلن جي هدايت واسطي آئند ، جون ترقيءَ واريون راهون روشن رکڻ لاءِ دوست نما دشمنن جي چالن کي سمجهڻ ۽ ڪڻڪ ڏيکاري جؤ وڪڻندڙن جو سودو نه وٺڻ، بلڪه اهڙي ڪوڙ جي واپار کي مارڪيٽ مان ٽوڏي ڪڍي ڇڏين .

سنڌ جو هڪ عظيم مجاهد درويش

سر زمين سنڌ، جن نالي وارن، است جي مشهور اڳواڻن تي، لغريا ناز ڪري ٿي، انهن مان سيد تاج محمود امروٽي جو نالو مبارڪ، پڌري ٻٽ وٺي سگهجي ٿو. حضرت امروٽي شريعت ۽ طريقت، حقيقت ۽ معرفت جا امام هئا، ان سان گڏ مجاهد، مفڪر، مفسر ۽ مديرو سياستدان به هئا. سندن زندگي جو هر ڪارنامو است جي رهنمائي ۽ رهبري ڪندي نظر اچي ٿو. حضرت جن نه سنڌ ۾ بلڪه پوري برصغير ۾ تحريڪ خلافت، تحريڪ ريشمي رومال ۽ آزادي جي تحريڪ ۾ پنهنجي اڳواڻي سان، ساه وجهي ڇڏيو هو ۽ ماڻهن ۾ جهاد جو جوش جاڳائي ڇڏيو هو. سندن سروچيءَ جا مثال لامعت قائم باقي رهندا ۽ تاريخ ۾ سندن شاندار ڪارناما سچ جهان ڇمڪندا رهندا. فرنگين جي دؤر ۾ جڏهن ته خانقاهن جي اندر آزادي جو جذبو ٿڌو ٿي چڪو هو، تڏهن فقط امروٽ جي خانگانه هئي، جيڪا رات ڏينهن مسلمانن ۾ جهاد جي جذبي جا ڳاڻن لاءِ سرگرمي سان، ملڪ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ جا ڪوڙ ڪري، سياسي سوج جا ڳاڻسي رهي هئي. ان سان گڏ عملي طرح به هر قسم جي قرباني پيش ڪري رهي هئي، جنهن جي حشمت ۽ جرئت آڏو فرنگي سامراج پاڇ کائي رهيو هو. حضرت جن، شيخ الهند مولانا محمود الحسن جي مشن جا وڏا جرنيل ۽ خصوصي سائي هئا. مٿانن حضرت شيخ الهند کسي وڏو ڀروسو هو. تحريڪ ريشمي رومال ۾ امروٽ شريف، سنڌ جو هڪ اهم مرڪز ڳڻيو وڃي ٿو، جتي بخفي پروگرام حضرتن جي نگراني ۾ طيءَ ڪيا ويندا هئا. انگريز هميشه بزرگن کان خوفزدہ رهندا هئا ۽ وڏي چالاڪي سان جاسوسي ۽ نگراني ڪرائيندا هئا، ڇو ته کين پتو هو ته امروٽي بزرگ ٻي اهڙي طاقت آهي، جيڪو انهن جو مقابلو ڪري سگهي ٿو، ۽ هي

سچ آهي ته بزرگن، عملي طرح انگريزن سان وڙهڻ لاءِ وجهه پئي ڳوليا ۽ جڏهن به انگريز آڏو آيا، هارڪاڻي معافيون وٺي چند ڇڏايائون .
 حضرتن آزادي جي تعريڪن جي اڳواڻي ڪندي پنهنجي تمام وڏي جماعت کي جهاد لاءِ تيار ڪيو، جيڪي هر وقت سر ڏيڻ لاءِ حڪم جي انتظار ۾ رهندا هئا. حضرت امروٽي جون علمي خدمتون به ڪهڙيون ماريون آهن، جن مان قرآن حڪيم جو سنڌي ٻوليءَ ۾ ترجمو خصوصي طرح قابل ذڪر آهي. سندن هٿ تي هزارين مائهو اسلام ۾ داخل ٿيا ۽ ابي شمار ماڻهن کي اخلاق ۽ روحانيت جو سبق مليو. سندن خليفن به پنهنجي پنهنجي دؤر ۾ لکين انسانن کي حق ۽ سچ جو رستو ڏيکاريو. مشهور ابن الاقواسي شهرت جو مالڪ ۽ فلاسافر مولانا مهديالله سنڌي به سندن خاص متعلق منجهان هو.

حضرت امروٽي ئي مولانا سنڌيءَ جي واسطي هڪ وڏو ڪتبخانو قائم ڪرايو ۽ شيخ الهند رحمہ جي مثن تي افغانستان طرف روانگي ۾ ڀرپور مدد ۽ رهنمائي ڪئي. حضرت امروٽي رحمہ جي ڪشف ۽ ڪراستن جا واقعا اڄ به ماڻهن کي ياد آهن. هن وقت ضرورت هن ڳالهه جي آهي ته سندن جرئت مندانه اڳواڻي ۽ باطل جي مقابلي ۾ جهاد واري جذبي ڪسان ماڻهن کي واقف ڪيو وڃي، تا ته ان جي روشني مان سندن ڀيروڪار آئندو لاءِ پنهنجون پنهنجون شمعون ٻاري اڙانگا پڇرا اُڪري سگهن.

مولانا خان محمد نوحائي

منهنجي لاءِ مارو رنا ڪيئن نه هوندا

اي لدا اسروٽ جو والي ورهائي ٿو وٺي
وٽ تهن حضرت هٿان وحدت سندو واپار اڄ

رسول الله صلي الله عليه و سلم جي آست جي مجاهد ۽ سنڌ جي سرتاج
حضرت تاج محمود اسروٽي کي ڪير نه سڃاڻي؟ جنهن جي دهشت کان
سنڌ ۽ برصغير ۾ انگريز بهادر جي ننڍڙي ڦٽي ڇڪي هئي، هونئن ته
حضرت اسروٽي هڪ ضعيف ۽ ڪمزور، ايترو ڪمزور جو ڏسڻ سان ائين
پاڻبو هو ته ڄڻ هڏن جي پيري تي ڪل چڙهيل آهي، پر هن پيڙهي
جوريل جي ڏمڪاءِ فرنگين جي ساني ٿي وه ڪري ڇڏي هئي. فرنگي
سائق هن پيڙهي سان آسهون سامهون وڙهڻ جي ته همت ساري نه سگهيا،
پر پاڙيتو ڇاڙتڻ هٿان مختلف حيلن ۽ بهانن سان ڪنهن پورا ڪن زهر
ڏيارينئون. مولوي اسيد علي پنهور رپڙي واري جي روايت مطابق
حضرتن کي ۹ دفعا زهر ڏياريو ويو.

مولانا محمود حسين هاليچوي جي روايت مطابق ڪاڏي ۾ زهر ملائي
ڪري ڪارائڻ جا ٽي واقعا مشهور آهن.

مولوي اسيد علي صاحب ٻڌايو ته ڪيترا ڀيرا انگريزن پنهنجن ڇاڙتڻ
ذريعي زهر جون ٻائي پياريل سون، مٽلي ۾ کوڙڻ ۽ ترين جي جاءِ تي
لڪائي هٿايون، جن جي تڪليف کان حضرتن کي هميشه کوڙڻ ۽ هٿن
جي سخت تڪليف رهي ۽ سڻن ذريعي زهر ڏيڻ کي ڪيترن ڀرن کان
پوءِ سمجهيو ۽ ڄاتو ويو. ان کان پوءِ هميشه مٽلي جي وڏي حفاظت
۽ نگراني ڪئي ويندي هئي، جو جيئن ڪو دشمن وري دشمني نه

ڪري . منهنجو امروني پوري سنڌ ۽ هند ۾ انگريزن جي خلاف جنگ ڪرڻ لاءِ مسلمانن کي قرآن ۽ حديث جا جهاد وارا احڪام پڌرائيندو هو ۽ پاڻ ڪيترا ئي گهوڙا ڌاريا هٿائون، انهي نيت سان ته انگريزن جي خلاف جنگ ڪريون .

منهنجي امروني جو حق جي راهه ۾ لڙڻ وارو جذبو سنڌ جي ان پڙهيل جهانگلو ماڻهن کي آزادي جو ڪوڏيو بڻائي چڪو هو . الله جي رضا حاصل ڪرڻ لاءِ اسروٽ جي اهم تان لونسڻي سامراج خلاف نفرت ۽ غلامي جي خلاف جهاد ڪرڻ ۽ آزادي لاءِ جنگ لڙڻ جي عملي تربيت ملي رهي هئي . منهنجو امروني ، جيڏو غازي جرنيل ۽ مجاهد هيو ، اوڏو ئي روحانيت ۾ فنا ٿي الله ۽ بقا باالله جي منزل جو مالڪ هيو . ٻار کي راضي ڪرڻ لاءِ ٻلا شاه واري نظريي :

”ڪيري پنديان مڏي عزت نه گهٽدي،

مين نون نچ نچ تي ٻار مناوڻ ڏي“

جي آهڙي ٻار پرچائڻ لاءِ امروني، سر ڏيڻ جو سوڌو سيڪاريندو هيو . رت جي راند سان مرڻ کي لغز سمجهندو هو . منهنجو امروني وڏي واڪي چوندو هو ته :

اسان تي ملڪ مذهب جي مدد لازم مرڻ تائين

انهي اعلان ۾ ايذا رسي آخر ته بسراالله

امروني پنهنجي جوش ۽ جذبي سان سنڌ جي قديم شاندار ماضي کي اهڙي وقت دهرايو جڏهن سنڌ جي ماڻهن جا ذهن هڪ سؤ سال غلامي هيٺ رهڻ ڪري مايوس ٿي چڪا هئا .

امرونيءَ، دشمن جي خلاف مٽيءَ جي ماڻهن کي رڪه ۽ فولاد جو ماڻهو بڻايو ، جيترا نظريي ۽ درويشي ۾ اتر هئا ، اوڏائي سياست ، فراست ، جرئت ۽ جوانمردي ۾ پنهنجو مٿ پاڻ هئا .

هندن دؤر ۾ هندو مسلم فرقن اندر وڌي چڱڪاڻ پيدا ڪئي وئي. - شدي سنگهڻ تحريڪ جو وڏو سبب به ا. روتي بزرگ وٽ هندو ماڻهن جي مسلمان ٿيڻ کي قرار ڏنو ويو. ان طرح سان فرق واراڻه فرقن جنم ورتو. تنهن هوندي به حضرت امروتي برصغير جي آزادي واسطي هندن ۽ مسلمانن جو گڏيل لڙيو ۽ مڃيل اڳواڻ هو. هي بجا آهي ته ڪن جذباتي هندن حضرتن جي خلاف سنڌ جي ڪمشنر کي شڪايتون ۽ احتجاج ڪيا ته بزرگ تاج محمود امروتي علم تمغبر، جي زور تي اسان جي واڻن کي مسلمان بنائي ٿو. اها انگوائري سکر جي انگريز ڪليڪٽر جي هٿان ڪرائي وئي، جڏهن بزرگن کي ڪليڪٽر آڏو پيش ٿيڻ جو سرڪاري حڪم نامو موڪلو ويو، ته ان وقت بزرگن وٽ به انگريز گورا مسلمان ٿيڻ لاءِ پهتا هئا. بزرگن انهن کي انهي درگاه تي مسلمان ڪرڻ بجاءِ چيو ته هلو ته توهان کي وقت جي حاڪم آڏو جنهن وٽ مون کي پيش ٿيڻ جو حڪم ملو آهي مسلمان ڪيان. انهن کي ساڻ ڪري سکر، ڪليڪٽر آڏو پيش ٿيا. جنهن بزرگن کي چيو ته هندن توهان جي خلاف شڪايتون ڪيون آهن ته توهان انهن جي ماڻهن جا علم جي زور تي ذهن تابع بنائي پوءِ ڪن مسلمان ڪريو ٿا. جيڪا هڪ زيادتي ۽ نامناسب ڳالهه آهي.

بزرگن ڪليڪٽر صاحب کي چيو ته مون وٽ جيڪي هندو، مسلمان ٿيا آهن، سي پنهنجي خوشيءَ سان پنهنجي گهران مسلمان پنجن جي نيت ڪري اچي مون وٽ ڪلمو سڪي مسلمان ٿيڻ ٿا، جيڪڏهن آئون علم جي زور تي يا ڪنهن ٻئي هنر سان انهن جا ذهن تابع ۽ مجبور بنايان ها ته جيڪر امرت جا سڀني واڻيا مسلمان ڪري ڇڏيان ها. پنهنجي نظر جي تاثير يا توجه ذريعي ڪنهن کي مسلمان بنائڻ جي جيڪڏهن شڪايت درست هجي ها ته اڳ ۾ امروٽ جا واڻيا، مسلمان ٿيڻ ها، پوءِ پري جي شهرن جا، اوهان کي سنڌ هٿن گهرجي ته امروٽ جو هڪ به واڻيو، مسلمان نه ٿيو آهي، پوءِ ڪيس فرمايائون ته جنهن وقت مون کي

توهان وٽ حاضر ٿيڻ جو حڪم پهتو، هنن ان وقت هي ٻه انگريز عيسائي
الائي ڪٿان مون وٽ مسلمان ٿيڻ لاءِ پهتا، آئون انهن کي ڪلمو پرائڻ
کان اڳ ۾ توهان وٽ سان وٺي اچڻ مناسب ڄاتو ته جيئن اوهان هنن کان
پاڻ مسلمان ٿيڻ جو سبب پڇو، پوءِ ڪليڪٽر انهن کان مسلمان ٿيڻ
جا سبب پڇيا.

هنن ٻڌايو ته اسان پنهنجي سوچ، ويچار، غور، فڪر، اڀياس ۽
کوچنا سان هن نتيجي تي پهتا آهيون ته اسلام ٻين سڀني مذهبن جي ڀيٽ
۾ انسانن جي صحيح رهبري ڪري ٿو وغيره وغيره.

انگريز ڪليڪٽر مطمئن ٿيو، بزرگ، ان کان موڪلائي ويڃڻ لڳا
ته ڪليڪٽر صاحب خواهش ڏيکاري ته اوهان جيڪر هنن ٻن عيسائين
کي پنهنجي روبرو اسلام تي آڻيو ۽ مسلمان بنايو ته آئون به اهو ٿيڻو
ڏسان، پوءِ بزرگ انهن ٻن انگريز عيسائين کي ايمان جون دعائون، ڪلمي
جي تعليم ۽ اسلامي حڪمن جي تلقين ڪئي. حضرت امروٽي، هندن
طران اهڙن مخالفتن ۽ شڪايتن باوجود آزادي جي تحريڪ ۽ جنگ ۾
مذهب جي ذات پات جي ٻڌ کان بلند ٿي برصغير جي سڀني قومن جي
چونڪاري ۽ آزادي لاءِ لڙيا. اوهان کي عجب ٿيندو ته جنهن ڏينهن
حضرت امروٽي کان هاڻوڪي اسٽيشن تي نئين مسلمان ٿيل چوڪري،
لورالهي کي واليا وڏي انبوه سان، اچي ڪري ڦري زوري کڻي ويا ۽
حضرتن جي ساٿي ۽ لڳل ٻار پڻ کڻي انهي ويڙهه ۾، ۽ چوڪري نو مسلم
جي بچاءَ ۾ ڏاڍيون لٽيون هنيون ويون ۽ ڌڪا ڏنا ويا. اها بزرگن جي
جي ڪمري نه توهين، هلڪڙائي ۽ بدنامي ٿي، پر حضرت اها تڪليف
سهي ۽ وائين هٿان مسلمان ڦرائي جڏهن امروٽ پهتا ته اتي ٻه هندو
سوراجي (ڪانگريس) ورڪر شڪار پور مان سندن خدمت ۾ حاضر ٿيا،
۽ عرض ڪيائون ته ڪانگريس جي صدر ديش وڊرمل بنگراج جو ڪم
ڏهتي ڪليڪٽر صاحب، شڪارپور جي بدلي ٿيڻي پاسن ۾ هلائڻ ڪهري

تو ۽ اُتي پٺاڻن جو وڏو زور آهي. اسان ڳڙهي ياسين ۾ ڪئمپ هئڻ وياسين ته خانبهادر در يحد خان پٺاڻ ۽ خانصاحب شمس الدين خسان پٺاڻ (آغا بدرالدين مرحوم جو پيءُ) جن ڪئمپ هئڻ نه ڏني. بزرگ اها ڳالهه ٻڌي جوش ۾ اچي ويا. فرمايائون ته اهو درو اندو ڪير ٿيندو آهي جو اسان کي ڪئمپ هئڻ کان روڪي. درگاه جي ناڪري، لغير مبارڪ کي حڪم ڪيائون ته آڻو، چانور، دال ۽ ديهيون کڻائي ڳڙهي ياسين پهچي، ۽ ٻين لغيرن کي حڪم ڪيائون ته توهان جوئجن ۽ ٻين ڳوٺن مان ٿوا، پٿرون، پير، هٿ ڪري راتورات، درو انڌي جي پٺي ۾ ويهي لالين جي ڪئمپ هڻو. لغيرن رات جي پٽ ۾ اهو سڀ ڪجهه ڪري ڇڏيو. صبح جو کڻي پٺاڻ ڏسڻ ته سندن پٺي ۾ ڪئمپ لڳي پئي آهي. چئي جي ٿوئين سان ٻيڌل آزادي جا جهنڊا جهولسي رهيا آهن. اسروٽي جي لغيرن سان ڪئمپ پري پئي آهي، ڳڙهي ياسين جي شهر ۾ ڪشان ڪشان سوراجي ورڪر پهچي چڪا هئا. صبح سویر ئي حضرت جن اسروٽ شريف کان پکيءَ تي چڙهي ڪئمپ ۾ اچي پهتا ۽ جيڪي ڏينهن ڪيس هليو ايتري تائين سوراجي سائين سان گڏ ڪئمپ تي رهيا.

هاڻ ڳڙهي اسٽيشن تان نورالحق شمع جي قرجي وڃڻ ۽ ظاهري نموني انهي بي عزتي جي تقاضا ته اها هڻي جو درگاهه تي آيل هندو سوراجي ورڪرن کي منهن نه لائڻ ها، پر منهنجو اسروٽي ڪو ختمائي ملان ڪونه هو يا لتوا باز پروفشنل درباري ڪونه هو. هي هستي قومن جي تقدير مٿان ۽ تاريخ جي وهڪرن کي موڙڻ ۽ غلامن کي آزادي ڏيارڻ وارو هرو ۽ شهسوار جرنيل هو.

هونئن ته پوءِ نورالحق شمع جي، قرجي وڃڻ جو ڪيس، ٻاڳڙ جي ٿاڻي تي داخل ڪيو ويو ۽ عدالت ڪيس هلائي وائين جي موٽ کي، هن اطمینان ڪرڻ کان پوءِ رد ڪري ڇڏيو ته هو مسلم نورالحق عاقل بالغ

آهي . هو جنهن ڳالهه کي بنا لالچ ۽ زور زبردستي جي پسند ڪندو
 اهو ان جو ذاتي اختيار ۽ حق آهي . پوءِ نورالحق عدالت ۾ پنهنجي
 پيءُ ماءُ ۽ ستن مائٽن کي صاف صاف چيو ته مون پنهنجي سوچ سمجهه
 ۽ رضا خوشيءَ سان اسلام قبول ڪيو آهي . ائين چئي ٻئي طرف بمثل
 ٻڌڻي اُهوئي کڻي ، ”بابا بابا“ چئي ڪري وڃي چنڊڙيو . اها
 مشهور فتح بزرگن جي مشهور شاعر فدائي پنهنجي شعر ۾ هن طرح آندي
 آهي ته :

الاله جي ساڻ اشاري ڪفر ڪٿو منهنجي بهر ٻاري
 منج شڪاري چائي ويا چاري ها ڪڙميءَ جا پوت بازاري
 اهو مرد آندو محبوب سھاري
 الاله جي ساڻ اشاري، ڪفر ڪٿو
 مرھون آئي فتح فدائي نالہ ٿيا سڀ ها ڪڙجائي
 ڪمن بچائن ٻيل پٽاري
 الاله جي ساڻ اشاري، ڪفر ڪٿو

منهنجي اُهوئي جي زندگي، مديرتانه قيادت ۽ جرئت مندانه مهادت
 نه لفظ سنڌ وارن لاءِ پر دنيا جي آزادي پسند معڪوم قومسن لاءِ داستان
 حریت جو هڪ بي مثال باب آهي . اڄ به جيڪڏهن ملت ها قوم مندن
 بهر تي بهر رکي، قدم سان قدم ملائي، منزل جي طرف روان دوان ٿيندي ته
 ضرور پنهنجي مراد مائيندي .

مندن موانع حيات پوءِ اچن وارن کي سڪاري پئي ته :
 سکن واري سنڌ مون سان ڪانه ڪري،
 اندر جنين جا اڏ، ڏونگر سي ڏور پنديون .

حضرت اُهوئي انگريز سامراج خلاف پڌري پٽ جنگ جو اعلان
 ڪيو ، ڳوٺاڻن کي لڙڻ جو سڏ ڏنو . سنڌ جي سورهم بهر صيغه الله شاه

پاڳاري رحم جي جنگ آزادي جو ساڻ ڏٺو، هيبڊاٿه سنڌي جسي شهر
ملڪي تحريڪن ۾ مدد ڪئي، ريشمي رومال تحريڪ جي مرڪزن مان
هڪ مرڪز امروٽ کي بنايائون. هند جي آزادي لاءِ ٺاهيل فوج جنود
رهانه جا لپٽمينٽ جنرل بنيا. مطلب ته بزرگ کلي ڪري لڙڻ جا
لائل هيا، دشمن کي منهن تي چوندا هئا ته مان تنهنجي رت جو پياسي
آهيان. نظر ائين ٿو اچي ته لاکڙي لطيف جي هن پيش ڪيل تصوير
جا سڃاڻپ نمونو هيا، جنهن ۾ لومائي ٿو ته :

الاڪر جئن مدي جن جي من ۾
اسان ۽ ٻرين جون اسيدون ٻڄن
تھان پوءِ مرن، مڙي انهيءَ سور ۾.

بزرگ امروٽي پنهنجي پوري زندگي ۾ پنهنجي روحاني طاقت سان
هاڻ انگريز جي هٿ تي گرفتار ٿيڻ نه ڏٺو. انهي روحاني تصرف هلائڻ
جو سبب فقط هي هو ته انگريز مون کي گرفتار ڪرڻ ۾ ناڪام ٿيڻ تي
مشعل ٿئي ۽ چڙي پوي، پوءِ مون سان جنگ ڪري ته مان ڪم ڏينهن
جا تارا ڏيکاريان. هي روز روشن وانگر ثابت آهي ته ڪيترا ڀيرا بزرگن
کي انگريزن مڪر، ڪراچي ۽ ٻين مرڪزي شهرن ۾ گهرايو ته هتي
حاضر ڪري ڪيس گرفتار ڪريون پر بزرگن کي پاڻ وٽ گهرائڻ کان پوءِ
ڪم ٻوڏي جون، هي سي آءِ ڊي رپورٽون ملڻ شروع ٿي وينديون هيون
ته هتي ڳولڻ ۾ يا امروٽ ۾ هي هلي ويو آهي ته بزرگ گرفتار ٿي ويا
آهن. انهي خبر يا افواه سبب ڳولائڻ جا جئن جا جئا نڪري رهيا آهن
۽ سائهو وڏي ميڙ جي شڪل ۾ گڏجي شايد انگريز سرڪار خلاف ڪسو
ممن مڃائين، پوءِ اهڙين رپورٽن سبب جلد سرڪار بهادر پيڙهي امروٽي
کان هٿ جوڙي معافي وٺي عزت سان اسسروٽ پهچائيندا هئا. حافظ
هلي ٻه مائٽ واري ٻڌايو ته اهڙي نموني هڪ ڀيري سنڌ جي ڪمشنر،
حضرتن کي ڪراچي گهرايو، حضرتن پاڻ سان گڏ پنهنجي تحريڪي

مخلص ساڻي لاڙڪاڻه جي مشهور وڪيل خانصاحب غلام محمد کي سان
ڪري ڪمشنر وٽ ڪراچي ۾ پيش ٿيو، ايتري ۾ پوئتان هي مشهور
ٿيو ته امروٽي، بزرگ کي انگريزن گرفتار ڪيو آهي. انهي خبر سبب
سکر ۽ شڪارپور ۾ ڳولالا ماڻهو گڏ ٿيڻ لڳا ۽ وڏا مڙ ڪڍڻا ٿي
ويا. انهن جي غصي سبب قريب هو ته انگريزن جي خلاف ڪها
بغاوت شروع ڪري ڏين، جڏهن اهي رپورٽون ڪمشنر کي ڪراچيءَ
۾ مليون ته جلدي ڪمشنر صاحب بزرگن کي عرض ڪيو ته اسان
جي گهرائڻ جو مطلب ڇڙو ڪي ڳالهون پڇيئون هيون ۽ بس، سو
مهرباني ڪري اوهان جلدي واپس اسروت صريف پهچو. بزرگن لهمايو
ته روز روز وڏي مهر اچڻ ڪونه ٿو ٿئي، منهنجي طبيعت خراب رهي
ٿي، آئون ڪنهن ماهر معالج کان علاج ڪرائيندس، انهي ڪري
ڪجهه ڏينهن هتي رهڻو پوندو. ڪمشنر منٿ، سماعت ڪئي ۽ چيو
ته اوهان جلدي واپس ٿيو جو پوئتي وڌو ڪوڙ ٿي ويو آهي ۽ توهان
جي علاج لاءِ اسان اسروت ۾ ئي بندوبست ڪريون ٿا ۽ تمام جلدي
ڪراچي جي هڪ مشهور ۽ ماهر ڊاڪٽر کي گهرايو ويو. ان کي
بزرگن سان ساڻ ڪري تڪڙي سواري ۾ واپس سکر، پوءِ اسروت
موڪليو ويو.

هي هو امروٽي بزرگ جو اهو روحاني تصرف جنهن کي سهڻي
لطف هنن لفظن سان تعبير ڪيو آهي ته:
تو نير ڏهر ڏاوليون، پنڌهن پند پياس،
جڏهن سڄڻ ياد پياس، ته چرڪ چنائين هيڪڙي.

منهنجي امروٽيءَ سڄڻ جي ياد ۾ پوري چمار چرڪ ۾ گذاري.
بزرگ امروٽي جذبن جو سنبڊ هو ۽ انساني تاريخ جي انقلابن جي
سردار حضرت رسول الله صلي الله عليه وسلم جي عشق ۾ پتل هو ۽
الله جسي هيڪڙائي واري ذات ۾ ايترو ته فنا ٿيل هو جو ڪس

انگريز دشمن، انهن جي فوجن ۽ هٿيارن جي ڪا به پرواهه نه هوندي هئي. سندن اهو خدا سان عشق هو جنهن جي سبب دنيا جي طاقتن کان خوفزدہ نہ ٿيندا هئا:

جيئن جيئن ٻرين ۽ سندن تهن تيئن نشا ٿينهن جا،
ڏاڍيون نہ ڏاڍين، سندن منجهان ٻرينءَ جي.

(شاهه رحيم)

بزرگ اڻروئي، پنهنجي زماني ۾ جيڪو انقلابي ڪم، هٿ ۾ کنيو هو، ان جو تذڪرو ۽ بيان اسان پنهنجي لکتن ۾ ۽ مجلسي حوالن ۾ ته سولائي سان ٻڌائي ڇڏيون ٿا، پر ڪن آيل مشڪلاتن ۽ رڪاوٽن جو تمام وڏو داستان آهي.

ڪليل دشمن سان ته لڙڻ تمام سولو لڳندو آهي پر جڏهن ڪو پنهنجو ئي ڪري دشمن بڻبو آهي ته ان سان لڙڻ نهايت مشڪل ٿي پوندو آهي بلڪل انهي نموني پنهنجي اڻروئي جا دشمن اهڙا به بڻيا جيڪي پنهنجي وقت جا عالم، فاضل، پير، فقير ۽ پنهنجي وقت جا مفتي به هئا، جن لوڪي حڪومت کان ٽڪا وٺي ڪري، بزرگ اڻروئي جي خلاف اشتهاڙ ڇهرايا، بزرگن جي طرفان انگريز خلاف هلايل جهاد جي تحريڪ خلاف نتوانون ڇهرايون ۽ انگريزن کي السلطان ڏلايه في الارض جو مصداق بڻائي ٻين ڪيائون ۽ قوم جي اسوين، جاگيردارن انگريز سرڪار جو ٿوڍي بڻجي پنهنجي قوم جي غلامي جي زنجيرن کي وڌيڪ مضبوط ڪيو ۽ ڪيترن ڏينهن واسين ولانت پاس ڪريجئون ٿي ته لوڪي جي پورو ڪريسي ۾ شامل ٿي پنهنجن ڪي غلامي جي زنجير ۾ جڳڙيو، اهو اهو وقت هو جڏهن پنهنجو اڻروئي انگريزن کان ٿان ڪو آپريشن (عدم تعاون) واري تحريڪ ذريعي سرڪاري نوڪريون ڇڏائي، بانگات ڪرائي رهيا هئا، غريب ماڻهو ته پنهنجون بيلداريون ۽ پٺواليءَ جهڙيون نوڪريون ڇڏي اڻروئي جو ساٿ ڏيئي رهيا هئا، پر امير، اڳواڻ الله، ڪرڻو ڪرايون ڪرين هر هر هجڙا پورائين ٻرينءَ جا چوڌاري چارا، سڀين نه سڻهن ڪارا، سڙي انهيءَ سور ۾.

وما آنا کم الرسول^ط

فيخذوه ومانهاكم عنه فانتھوه^٥ آيت

جيڪي اوهانکي رسول الله صلي الله عليه وسلم ڏٺي،
نه انکي وٺو! ۽ جنهن شيءِ کان اوهانکي جهلي،
نه ان کان رڪجي ويو.

تمام گهڻي شڪري سان

ويست پاڪستان ٽيڪس ٽرمينل ليميتڊ

۲۲- اوائل اسٽاليشن ايريا، ڪياماڙي، ڪراچي پاڪستان -

ٽيليفون نمبر: ۱۲۳۹۲۸۲ ۱۲۳۶۴۳۶

ٽيلگرام: هني سولا - ٽيلڪس ۲۷۷۸ ميلازهاڪ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ان الصلوة تنهى
عن الفحشاء والمنكر

بیشک نماز
براین ۴ بدکارین کان
روکي ٿي.

مهرباني سان

گھم کارپوریشن
آف

پاکستان لمیٹڈ

اي وطن جا نوجوانو!

جڏهن مون ڏٺو ته منهنجي هن درد جا حال پاڻي (جنهن جي ڪري منهنجون هڏيون به ڪري رهيون آهن) مدرسن ۽ خانقاهن ۾ گهٽ ۽ اسڪولن ۽ ڪاليجن ۾ زياده آهن، ته مون ۽ منهنجي ڪن ٻين خلوص سائين، هڪ قدم علي ڪڙهه ڏي وڌايو ۽ انهيءَ نموني اسان هندستان جي ٻن تاريخي مرڪزن (دوبند ۽ علي ڪڙهه) جو رشتو ڪنڊيو. شايد ڪوترا ئي نمڪ لت بزرگ، منهنجي هن سفر تي اعتراض ڪن ۽ مون کي پنهنجي مرحوم بزرگن جي مسلڪ کان قربل سڏين. هر نظر وارا سمجهن ٿا ته جيتري قدر آءٌ ظاهر علي ڪڙهه ڏي آيو آهيان، ان کان ڪيترو ئي وڌيڪ علي ڪڙهه مون ڏي آيو آهي.

* * * *

ڪاساهي جو سچ سڌائين مصيبتن ۽ ڏڪن جي ڪڪرن کسي چيري نڪرندو آهي ۽ اوهين آسپڻ جو چهرو سخت کان سخت مشڪلاتن جي جهرست مان منهن ڏيکاريندو آهي.

* * * *

مٿن تقريرو مولانا هيخ الهند محمود الحسن رحمہ جامع مله جي افتتاح جي موقع تي جامع مسجد علي ڪڙهه ۾ ۱۹۷۰ع ۾ ڪئي، مڪمل تقرير ”الصادق“ جي ايندڙ شماري ۾ ڇاپي ويندي انشاء الله تعاليٰ